

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ (SOSYAL ANTROPOLOJİ)
ANABİLİM DALI**

TESLİM OLANLAR: BAŞKENTTE MÜSLÜMAN KADIN OLMAK

Yüksek Lisans Tezi

Melisa Hazal BÖZ

Ankara, 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ (SOSYAL ANTROPOLOJİ)
ANABİLİM DALI**

TESLİM OLANLAR: BAŞKENTTE MÜSLÜMAN KADIN OLMAK

Yüksek Lisans Tezi

Melisa Hazal BÖZ

Danışman

Doç. Dr. Ceren AKSOY SUGIYAMA

Ankara, 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ANTROPOLOJİ (SOSYAL ANTROPOLOJİ)
ANABİLİM DALI**

TESLİM OLANLAR: BAŞKENTTE MÜSLÜMAN KADIN OLMAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ceren AKSOY SUGIYAMA

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Doç. Dr. Ceren AKSOY SUGIYAMA

2- Doç. Dr. Meryem BULUT

3- Dr. Öğr. Üyesi Urungu AKGÜL

Tez Savunması Tarihi: 23/06/2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Doç. Dr. Ceren Aksoy Sugiyama danışmanlığında hazırladığım “Teslim Olanlar: Başkentte Müslüman Kadın Olmak (Ankara 2020)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 23.06.2020

Melisa Hazal Böz

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanış sürecinde bana her zaman destek olan, bilgisini ve zamanını esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Ceren AKSOY SUGIYAMA'ya teşekkür ederim. Çalışmaya katılan görüşmecilerime de teşekkür ederim, onların sayesinde böyle bir çalışma mümkün olabildi. Son olarak çalışmaya başladığım ilk günden itibaren yanımda olan ve beni cesaretlendiren anneme, babama ve anneanneme çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
GİRİŞ	1
Kişisel Bir Hikâye	1
Araştırmanın Konusu	3
Araştırmanın Yöntemi.....	4
I. BÖLÜM: ANTROPOLOJİ DİSİPLİNİNDE DİN OLGUSUNUN ŞEKİLLENMESİ	7
1.1. İlk Örnekler	7
1.2. Yeni Dünya	8
1.3. Antropolojinin Doğuşu.....	9
1.4. Etnografinin Doğuşu	11
1.5. İslam'ın Antropolojik Çalışmalara Konu Olması.....	12
II. BÖLÜM: MODERNLEŞEN TÜRKİYE.....	16
2.1. Cumhuriyet'in İlk Yılları	16
2.2. Bir Kimlik Yaratmak.....	21
2.3. Modernleşen Türk Kadını ve Geride Kalanlar	25
2.4. Demokrasi ve Yükselen Sesler	27
2.5. Türkiye Siyasetinde Güçlenen İslam.....	30
III. BÖLÜM: KAPİTALİZMİN ALLI PULLU DÜNYASI	53
IV. BÖLÜM: TESLİM OLANLAR.....	68
4.1. İlk Adımlar	68
4.2. Hazırlık.....	72
4.3. Tanışmak	75

4.4. Varmak.....	77
4.5. Dünyayı Yeniden Büyüleyen Kadınlar	85
4.5.1. Kalbi Temiz Müslümanlar.....	85
4.5.2. Hüzünle Dolan Gözler.....	93
4.5.3. Şifa Veren Kur'an	98
4.5.4. Vesvesenin Dayanılmaz Çekiciliği.....	106
4.5.5. Hayır mı Şer mi: Rüyaalar Alemi	112
4.6. İslam'ın Dünyasında Yaşamak.....	122
4.7. Türkiye'de Müslüman Kadın Olmak.....	123
4.7.1 Beklenmedik Karşılaşmalar	123
4.7.2. Peygamber Muhammed'in Yolunda.....	127
4.7.3. Müslüman Kadının Hakları	131
SONUÇ	143
KAYNAKÇA.....	148
ÖZET	159
ABSTRACT	160

GİRİŞ

Kişisel Bir Hikâye

İlkokul zamanında tüm öğrenciler gibi çalışmam gereken dersler vardı ve zamanımın çoğu bu derslerle ilgilenererek geçiyordu. Bazen verilen ödevlerden bunalıyor, onları en kolay bitirme yollarını arıyordum. Örneğin bir keresinde öğretmenimiz alfabeyi öğrenebilmemiz için onu tekrar tekrar yazmamızı istemişti. O gün bu ödevden ne kadar sıkıldığımı hatırlıyorum. Ortaokulda biraz daha büyümüş olsam da yaşadığım sorunlar benzerdi. Neden bu kadar çok şey yapmam gerektiğini anlamıyordum. Bana sorsalar dans etmeyi, arkadaşlarımla oyun oynamayı matematik problemi çözmeye tercih ederdim. Tüm bunları hissederken aynı zamanda hayatın kendisini de sorgulamaya başlamıştım. Sürekli ders çalışmamız, kurallara uymamız ve başarılı olmamız bekleniyordu. Fakat kimse, bunları neden yaptığımızı sorduğumda beni ikna eden bir cevap veremiyordu. Başta yanıtın, bana henüz söyleyemedikleri, yetişkinlere özel bir sır olduğunu düşünmüştüm. Belki biraz daha büyüdüğümde daha iyi anlayacaktım... Ne var ki ben oldukça sabırsızdım ve bana anlamsız gelen bu koşuşturmacanın ardındaki nedeni merak ediyordum. Bu amaçla bir gün hırsıyla elime bir defter ve kalem aldığımı anımsıyorum. Hayatın anlamını kavramama yardımcı olacak sahip olduğum tüm ipuçlarını o sayfaya yazmıştım. Okulda hayatın anlamına dair en çok söz söyleyen dersim din dersiydi. Allah insanları yaratmıştı ve yeryüzüne ahirete hazırlanmak için gönderilmişti. Şeytani işlerden kaçınmalı ve Allah'ın bize emrettiklerini yapmalıydık. Derslerde en çok dikkatimi çeken şeylerden biri cinler ve şeytanlardı. Sanırım bunun nedenlerinden

biri öğretmenimizin bu konu üzerine fazla konuşmayı sevmemesi ve hemen üstünden geçmesiydi. Uygun bulduğum her vakit bu varlıklarla ilgili sorular sorardım, öğretmenimizin yanıt vermekten kaçınması ilgimi çekerdi. Sanki çok gizemli bir şey bulmuş gibi hissederdim ve bu gizem bana diğer çözemediğim gizemleri anımsatırdı. Okulda gördüğümüz din derslerinde her ne kadar diğer tek tanrılı dinlere yer veriliyorsa da Sünni İslam belirliyordu. Bu nedenle İsa'nın yüzü ile ancak Leonardo da Vinci'nin Son Akşam Yemeği ile tanıştığımda karşılaşmıştım. Resim yapmayı her zaman çok sevmişimdir fakat ilk kez ünlü bir sanatçı ile tanışıyordum. Kullanılan renkler, masada oturan insanların bakışları, masanın üzerindeki... Kendime peşinden sürükleneceğim yeni bir gizem bulmuştum. O sahneyi belki onlarca kez çizmişimdir. Her çizdiğimde farklı bir şey dikkatimi çekiyor, düşüncelere dalıyordum. Bu sırada hayatıma internet girmişti. Bilgisayarımda araştırdığım ilk şey dinler olmuştu. Önce İslam'ı sonra da Hristiyanlığı araştırmıştım. Derslerde öğrendiğimden çok daha farklı şeyler olduğunu da böylece ilk kez internet sayesinde anlamıştım. Üstelik İslamiyet ve Hristiyanlık dışında bambaşka inançlar ile karşılaşmış, yeni dünyalara adım atmıştım.

Bir daha hiçbir zaman o dünyadan ayrılamadım. Başta her ne kadar yaşadığım hayatı anlamlandırmaya çalışma girişimlerim sebebiyle hayatıma girse de artık tek başına bir ilgi alanı haline gelmişti. İnsanların geçmişte ve bugün hala sahip olduğu inanç sistemleri hakkında her seferinde daha fazlasını merak ediyor, daha çok şey öğrenmek istiyordum. Hayatın sıradanlığı karşısında dinlerin esrarengiz dünyası benim için oldukça çekiciydi. Bu şekilde lise de bitmişti ve ben üniversiteye başlayacaktım.

Liseden mezun olduğum ilk sene Hacettepe Üniversitesi'nde arkeoloji bölümüne başlamıştım. Bu sırada derslerden birinde Göbeklitepe'yi işliyorduk. Henüz Göbeklitepe hakkında çok az şey bilinse de emin olduğumuz şeylerden biri bu kalıntıların dünyanın en eski tapınağına ait olduğuydu, inançlar burada doğmuştu. Bölüm değiştirip de lisans eğitimimde Din Antropolojisi dersini almaya başladığımda ne kadar heyecanlı olduğumu

hatırlıyorum. Artık ilgim üniversite yıllarıyla birlikte kişisel ve acemi bir uğraş olmaktan çıkmış ve benim gibi pek çok insanın konuşup, tartıştığı bir konu haline gelmişti. Ders kapsamında öteden beri merak ettiğim konular üzerinde duracak, yol gösterici çalışmalar ile tanışacaktım. Harika bir ders dönemi geçiriyordum ve artık o günlerde din dışında başka bir konu üzerine çalışmayacağıma emin olmuşum. Yılların geçmesini bekleyecek ve yüksek lisans tezimde de din üzerine araştırma yapacaktım, kendime bu kadarını borçluydum... İşte bu çalışma da beş sene önce kendime verdiğim o sözü tutmamın hikayesi.

Araştırmanın Konusu

Tezimde, Türkiye’de İslam’ın Müslüman kadınlara sunduğu cazibelere odaklandım ve dindar bir yaşamın ve dine dair sahip oldukları bilgilerin, onların gündelik hayat pratiklerinde ve hayatı anlamlandırmalarındaki yerini anlamaya ve yorumlamaya çalıştım. Araştırmanın hedefini anlatabilmek için sanıyorum öncelikle hangi düşüncelerle yola çıktığımı anlatmam gerekiyor. Tezime başlarken aklımdan geçen yürüteceğim araştırmanın günümüz Türkiye’sinde İslam’ın nasıl yaşandığı ve yorumlandığına dair bir anlatı sunabilmesiydi. İslam yüzlerce farklı şekilde çalışılabilirdi. Böylece öncelikle bu alanda öne çıkan çalışmaları okumaya karar verdim. Türkiye’de son zamanlarda İslam üzerine etkileyici alan çalışmaları yapılmış (Akçaoğlu, 2018; Özet, 2019; Çöçel, 2019) ve ortaya güzel metinler çıkmıştı. Fakat okuduğum metinlerde henüz adını koyamadığım bir şeylerin eksikliğini hissediyordum. Bu araştırmaların çoğunda üst orta sınıf Müslümanların pratikleri büyük bir yer kaplıyordu. İster istemez geride kalanların nasıl bir hayat sürdürdüklerini merak ediyordum. Mevcut literatürle Türkiye’de üst orta sınıf Müslümanların pratiklerini anlamlandırmak kolaylaşıyordu fakat diğerlerinin dünyasında neler yaşanmaktaydı?

Bu soruyu yanıtlamak için insanlarla görüşmem gerekiyordu. Çalışmama ilk başladığımda erkeklerle de görüşebileceğimi düşünmüştüm fakat sonra yalnızca kadınlarla

görüşmenin daha iyi olacağına karar vermiştim. Bu kararında iki şey etkili oldu. Bunlardan ilki, Sünni İslam'da dindarlığın sınırlarının kadın üzerinden çizildiğini düşünmemdi. Diğer neden ise yine Sünni İslam'da kesin bir şekilde varlığı hissedilen, kadın erkek arasında özellikle mekânsal olarak yapılan ayrımın kadın bir antropolog olarak yürüteceğim araştırmada oluşturabileceğini düşündüğüm sınırlılıktı. Böylece araştırmamda yalnızca Müslüman kadınlar ile görüşmeye karar vermiştim. Fakat bir yandan Müslüman bir kadın olmanın onlarca farklı karşılığı olabileceğinin de farkındaydım. Bu nedenle görüşmecilerimi seçerken onların kendilerini dindar bir Müslüman olarak tanımlayıp tanımlamadıklarına odaklandım ve kendisini her şeyden önce Sünni İslam içerisinde dindar bir kadın olarak adlandıran kişilerle görüştüm.

Alan çalışmasına ilk başladığımda görüşmecilerimin öncelikle dindar kimlikleri ile öne çıkmalarına dikkat ediyordum. Önemseydiğim diğer bir nokta ise kaynak sıkıntısı nedeniyle kapitalist tüketim ilişkilerine ne kadar dahil olabildikleriydi.. Ancak sosyal antropolojinin ruhuna uygun olarak ilerleyen günlerde tanıştığım kadınlar araştırmanın sorunsalı şekillendirdi ve meselenin kimi zaman alana çıkarken sahip olduğum önyargılardan ne kadar farklı olabileceğini gösterdi. Kapitalist tüketim ilişkilerinden uzak kalmanın tek nedeni kaynak sıkıntısı yaşamak değildi. Bu durum dindar bir hayata uygun olarak da tercih edilebilirdi. Bu sebeple odak noktam yalnızca alt sınıf Müslüman kadınlar ile sınırlı kalmadı ve kapitalist ekonomide var olan ilişkilere başarılı bir şekilde dahil olamamış ya da olmak istemeyen Müslüman kadınların pratiklerini ve Türkiye'de İslam'ın onlara sunduğu cazibeleri ele aldım.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmam boyunca Ankara'da, yedi ay süren bir alan çalışması gerçekleştirdim. Çalışmam sırasında gözlem ve derinlemesine mülakat yöntemlerinden yararlandım. Tanıştığım kadınlar

ile izin verdikleri süre boyunca vakit geçirdim ve ibadetlerinde onlara eşlik ettim. Önerdikleri kitapları okudum ve daha önce bilmediğim duaları ezberledim.

Araştırmamın sonuna yaklaşıırken, tüm insanlar beklenmeyen bir hastalık ile karşılaştı ve 2020 dünya genelinde ona tanık olan herkes için unutulmayacak bir yıl oldu – ben bunları yazarken hala oldukça ilginç zamanlardan geçiyoruz. Henüz tam olarak nasıl ortaya çıktığı kesinleşmeyen COVID-19 dünyada pek çok ülkede yaşamın durmasına neden oldu. İşe gitmek zorunda olan kişiler hariç herkesin evde kalması bekleniyor. Şüphesiz bu durum alan çalışmaları üzerinde de etkisini gösterdi. Çalışmalar tamamen kesilmediyse de görüşmeler farklı ortamlara taşındı. Ben de buna uygun olarak gerektiğinde mülakatlarımı sesli ve görüntülü arama yoluyla devam ettirdim.

Ortaya çıkan bu metinde, araştırmama katılan hiçbir görüşmecimin gerçek ismine yer vermediğimi belirtmek isterim. Çalışmada adlarını değiştireceğimi ve istedikleri bir isim varsa onu kullanabileceğimi söylediğimde bazıları buna olumlu yaklaştı ve tercihlerini ilettiler. Bununla uğraşmak istemeyenlerin ve sormadıklarımın isimlerini ise ben seçmiş oldum.

Araştırmam süresince görüştüğüm tüm kadınlardan birçok şey öğrendim ve bu daha önce hiç düşünmediğim konular üzerine düşünmemi sağladı. Araştırma devam ettikçe ben de sorgulamaya devam ettim. Bu nedenle şu an tüm bunları kâğıda dökerken dahi geride araştırılmayı bekleyen pek çok şey bırakıyorum...

Tezin ilk bölümünde Antropoloji disiplininin kendi tarihselliği içerisinde din olgusunun ele alınışını ve sömürgeci ülkelerin İslamiyet'i ele alış biçimleri ve daha sonraki dönemlerde bu anlatının sömürge ülkelerin içinden çıkan akademisyenlerce nasıl karşı çıktığı üzerine odaklandım zira bu karşı çıkışlar, tezde ele alınan Müslüman kadınların deneyimlerinin içi boş temsillere dönüşme tehlikesini bertaraf etmek açısından yol gösterici olacağını düşünüyorum. Tezin ikinci bölümünde Avrupa'daki yaşanan Aydınlanma ile Osmanlı'nın son dönemlerindeki modernleşme hareketleri ve daha sonra Cumhuriyet'in kurulması ile beraber

yaşanan Batılılaşma çabaları, gerçekleşen devrimler ve bunlara yönelik muhalif tavırlardan bahsederek günümüze kadar gelen bir tartışmayı özetlemeye çalıştım. Bu bölüm tezde ele alınan kadınların Türkiye’de yaşanan dönüşümleri içerisindeki konumlarını netleştirmek açısından konu ile ilgili bilgi sahibi olmayan okuyuculara bir fikir vermek açısından tasarlandı. Tezin üçüncü bölümünde alan çalışmasında elde ettiğim verileri daha anlaşılır kılmak adına kapitalizmin gündelik hayatta var olma biçimlerine odaklandım ve George Ritzer’in öne sürdüğü; tüketim katedralleri ve bu alanların dünyayı yeniden büyülediği fikri üzerine yoğunlaştım. Ritzer’in işaret ettiği duruma daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak, Immanuel Kant’ın yüce ve güzel kavramlarını kullanmayı önerdim. Tezin dördüncü bölümünde alan araştırmasına yer vererek, Türkiye’de İslam’ın kapitalist tüketim ilişkilerinden uzak kalan ya da kalmayı tercih etmiş Müslüman kadınlara sunduğu cazibeler üzerine odaklandım. Böylece öncelikle, Weber’in kullanımıyla büyü bozulmuş dünyanın dinsel deneyim ve pratikler aracılığıyla yeniden büyülediğine ulaştım. İkinci olarak, Müslüman kadınların birbirlerinden farklı derecelerde olmak üzere, bulundukları alan içerisinde yine İslam’dan güç alarak, Kur’an dışında kalan İslami kaynaklarda egemen olan erkek sesine karşı, gündelik hayatta kendilerine bir direnme alanı oluşturdıklarına ulaştım.

I. BÖLÜM: ANTROPOLOJİ DİSİPLİNİNDE DİN OLGUSUNUN ŞEKİLLENMESİ

1.1. İlk Örnekler

Bugün erişebildiğimiz kaynaklar sayesinde anlıyoruz ki insanlar hem kendi türlerini hem de etrafında olup bitenleri anlama konusunda her zaman istekli olmuşlardır. İnsanların düşüncelerinde yer kaplayan sorulardan birisi de evrenin ve yaşamın kaynağıydı. Başlangıçta bir felsefe problemi olarak ortaya koyulan bu mesele daha sonradan çeşitli alanların çalışma konusu haline geldi. Bu sırada zaman ilerliyor, insanların eşzamanlı değişen düşünceleri ve teknolojik imkanlarıyla hareketlilik artıyordu. Kimilerinde ise diğer topluluklar ile tanışma isteği yükselmekteydi. M.S. 56-120 yılları arasında yaşadığı düşünülen Cornelius Tacitus (McDonald, 2019) da bunlardan biriydi. Roma İmparatorluğu dışında kalan Germen topluluğu üzerine kaleme aldığı Germania eserinde Tacitus, dış görünüşlerinden savaşlarda sergiledikleri tutumlara kadar pek çok noktanın üzerinde durarak, bu topluluk hakkında ayrıntılı bir değerlendirme sunar. Tacitus'un dikkatini çeken diğer şeylerden birisi de topluluğun tanrı ve tanrıçaları olmuştur. Bu konuda bildiklerini şöyle aktarır;

“Tanrılar arasında en çok Mercurius’a taparlar. Mercurius’un sevgisini kazanmak için zaman zaman insan bile kurban ettikleri olur. Hercules ile Mars’ın öfkesini ise hayvan kurban ederek yatıştırırlar. Sueblerin bir kısmı İsis için de kurban keser. Bu yabancı geleneğin nereden geldiği bilinmiyor. Fakat sembolü bir kalyon biçimindedir. Bu da inancın ülkeye dışarıdan girdiğini gösterir.” (Tacitus, 2006: 9)

İlerleyen sayfalarda da bu anlatımına devam ederek, birtakım falcılık pratiklerinden bahseder. Tacitus şu an antikçağ dönemine ait sahip olduğumuz eserler içerisinde oldukça değerli bir yere sahiptir. Onun gibi pek çok düşünür zaman içerisinde bu gibi çalışmaları kaleme almış, içine doğduğu topluluk dışında var olan insan gruplarıyla iletişime geçmiş ve

onların yaşamları üzerine araştırma yapmıştır. Bu çalışmaları yapan insanların dikkatini çeken konuların başında da karşılaştıkları toplumların inanç sistemleri gelmektedir. İşte bu nedenledir ki din ve inanç sistemleri, proto-antropoloji döneminden itibaren günümüze ulaşan metinlerde yer almayı başarmıştır (Eriksen & Nielsen, 2013).

1.2. Yeni Dünya

Tarım Devrimi sonrasında artan çatışma hali 16. Yüzyılda sömürgeciliğin yükselişe geçmesiyle birlikte başka bir hal aldı ve dünya kaynaklarına erişme amacıyla toplumlar arası rekabet artmaya başladı (Faulkner, 2016). Bununla birlikte Portekiz ile başlayan keşifler gittikçe diğer Avrupa ülkeleri arasında yayıldı ve bunun sonucunda sömürgecilik dünyayı etkisi altına aldı. Kimi zaman yapılan bu *keşifler* seyir defterlerinde kayıt altına alınıyordu. Bunlardan biri de Kristof Kolomb'a aittir. 1492-1502 yılında gerçekleştirdiği yolculuklar sırasında tuttuğu defterinde yeni karşılaştığı insanların çıplaklığından ve bulmayı amaçladıkları kaynaklardan çokça bahseder. Birinci yolculuğu anlatan sayfalardan birinde şu ifadeler yer verilmiştir;

“Siz yüce efendilerimiz bunları (yerlileri) dinimize döndürmeye karar vermeliler. Bence bu karar ne kadar çabuk uygulamaya konulursa, pek çok halkın kutsal dinimize döndürülmesi de o kadar çabuklaşır; onlar için, özellikle de İspanyollar için büyük varlıklar, zenginlikler elde ederiz. Şurası kesin ki bu topraklarda çok bol altın var.” (Kolomb, 2019:57)

Altın keşfine çıkmış Kolomb ve yanındakiler aynı zamanda yerlilerin inancı üzerine de kafa yormuş ve onları iyi niyetli, kötülük bilmeyen, inancı olmasa da tek tanrıyı kabul edebilecek kişiler olarak tanımlamışlardı (2019:55). Kuşkusuz Kolomb'un yerlilerin inancı üzerine düşünmesinin ilk nedeni bulmayı hedefledikleri kaynaklardı ve karşılaştıkları pek çok şeyi bu amaç üzerinden değerlendiriyordu. Hristiyanlığın da bu konuda onlara yardımcı

olacağı düşünölmüştü. Ancak çok geçmeden Avrupa sömürgeciliğı daha fazlasına sahip olabileceğini fark etti. Onların varlığından yeni haberleri olduğı bu topraklarda yalnızca doğal kaynaklar değil aynı zamanda ücretsiz iş gücü de bulunmaktaydı. Böylece zenginleşen Avrupa ihtiyaç duyduğu emek gücü için köle ticaretine başlamıştı...

Köle ticareti öncesinde de insanlar arasında inanç farklılıkları gibi nedenlerle zaman zaman çatışmaların yaşandığını biliyoruz. Ancak bir insana yalnızca ten rengi nedeniyle nefret gibi duyguları yöneltmek köle ticaretinin yaygınlaşmasıyla yükselişe geçti. Köle ticaretinin uygulayıcıları ve destekçileri faaliyetlerini haklı çıkarmak adına pek çok yola başvurdular. Köleliğe izin veren antik dönem metinleri, Hristiyanlıktaki çeşitli hikayelerin kullanımı ve o dönem desteklenen *bilimsel çalışmalar* bu amaç etrafında birleştirildi (Harman, 2015:252). Ortaya atılan bu görüşler zaman içerisinde halk arasında kabul görecekti. Giderek zenginleşmekte olan Avrupa'da bir yandan düşünsel alanda yer alan tartışmalar da gelişmekteydi. Bu faaliyetlerin sonucunda 18. Yüzyıl Avrupası'nda Aydınlanma çağı yaşanacaktı. Böylece akılcılık değer kazandı ve pozitivist paradigma bilimsel çalışmaların yöntemi haline geldi. 19. yüzyılda ise sosyal bilimler ortaya çıktı (Ritzer & Stepnisky, Sosyoloji Kuramları, 2018). Aydınlanma ile kabul edilen değerler ışığında kendini var etmek isteyen sosyal bilimler öncelikle pozitf bilimlerin kavramlarını benimsedi. Evrimci görüş de bunlardan biriydi...

1.3. Antropolojinin Doğuşu

Sosyal bilimlerden bahsedilmeye başlanan o günlerde, antropoloji de ayrı bir akademik disiplin olarak 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıktı. Kuruluş aşamasında ortaya koyulmuş antropolojik çalışmalarda dönemin ruhu oldukça çarpıcı bir şekilde karşımıza çıkar. Antropologlar hakkında araştırma yaptıkları topluluklar konusunda oldukça heyecanlılardı. Bu çalışmalar insanlara sunulurken özellikle yerlilerin çıplaklıklarına dikkat çekiliyordu. 19.

yüzyılın sonlarına doğru yaklaşırken fotoğraf da bu görüşe güç veren bir araç olarak kullanılmaktaydı. Yerliler, el yapımı eşyaları ve genellikle çıplak bedenleri ile fotoğraflanıyor ve hatta sonra bunlar kartpostallara basılarak satışa sunuluyordu (Banks & Morphy, 1999).

Sosyal evrimci düşüncelerin etkisi altında çalışmalarını yürütenlerden birisi de İngiliz antropolog Sir Edward Burnett Tylor'dı. Kültürel antropolojinin kurucusu olarak kabul edilen Tylor aynı zamanda Primitive Culture kitabında kültürün tanımını da yer vermişti (Street, 2020). Buna göre kültür; etnografik anlamda, toplumun üyesi insan tarafından kazanılmış bilgi, inanç, sanat, yasa, gelenek ve diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bütündür (Tylor, 2016:23).

Tylor, inanç sistemleri üzerine araştırmalar yaptı ve günümüze ulaşan tek tanrılı dinlerin aslında animizmin gelişmiş bir hali olduğunu savundu. Tylor'a göre toplumlar geliştikçe karmaşık bir yapıya kavuşmuş ve evrim sürecinde ilerleyen bu toplumların inançları da daha kompleks bir hale gelmişti. Tylor, ilkel insanların rüyalarını gerçeklerden ayırt edemeyecek bir durumda olduğunu düşünüyordu ve bunu da düşünce yapılarındaki eksiklik ve hatalar ile ilişkilendiriyordu. Ruh inancı da bu şekilde kendini göstermiş ve ardından ağaç, taş, nehir gibi şeylerin de bir ruha sahip olduklarını düşünmüşlerdi. Bu düşünceler ile de ortaya animizm çıkmıştı. Gelişmeyi başaran (ki bu şüphesiz Batılı beyazdır) topluluklar ise ilk önce tanrı ve tanrıçalara (yani çok tanrılı inançlar) ardından ise tek tanrılı dinlere inanmayı tercih etmişti.

Tylor ile aynı dönemde yaşamış bir başka antropolog James George Frazer da benzer görüşleri paylaşmaktaydı. Ancak Frazer semboller ile çalışmayı tercih etmiştir. Daha önce yapılan araştırmaları incelemiş, çeşitli bölgelere ait mitoloji örnekleri üzerine çalışmış, benzer sembol ve hikayelere odaklanmıştı (Frazer, 1890). Amacı ilksel olana ulaşmaktı. Çalışmaları sonucunda uygar insanın atalarının dünyayı önceleri büyü ile kontrol altında tutmaya çalıştığı fikrine ulaştı. Büyüyü dinler takip ediyordu. Dinler sayesinde insanlar her şeye gücü yeten

tanrıya erişmekteydi. Günümüzde ise bilime ulaşan insanlar ‘yanlış bilim’ döneminden kurtulmayı başarmışlardır. Frazer’ın araştırmalarını topladığı *The Golden Bough* günümüzde hala etkisini göstermekte hatta kitapta yer alan bazı bilgiler *The Wicker Man* (1973) filminde tekrar yorumlanmış (Koven, 2007) ve *Midsommar* (2019) filminde de yönetmen Ari Aster’a kaynaklık etmiştir (Murphy, 2019).

1.4. Etnografinin Doğuşu

İnançlar her ne kadar antropolojik çalışmalarda yer almış olsa da antropologların ortaya koyduğu temsiller oldukça problemlidir. Bu çalışmalarda var olan sorunlardan biri de ilk dönem antropologlarının çalışmalarında kullandıkları bilgileri ikinci, üçüncü kaynaklardan edinmeleri idi. Bu nedenle Polonyalı antropolog Bronislaw Malinowski’nin Trobriand Adaları’nda gerçekleştirdiği araştırma, disiplin içerisinde büyük bir adımın atılması demektir. Her ne kadar daha önce topluluklarla birebir görüşmeler gerçekleştirilmiş olsa da Malinowski araştırma konusu haline getirdiği topluluk ile yaşayıp, katılımlı gözlem gerçekleştiren ilk antropolog olarak kabul edilir. Malinowski sayesinde antropolojik çalışmalarda etnografi bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Böylece antropologların alan çalışması gerçekleştirdikleri yerlerde uzun bir zaman geçirmeleri (bugün bu süre bazı çevrelerde en az bir sene olarak düşünülür) yaptıkları araştırmaları daha *antropolojik* kılmaya başlar. Malinowski’yi diğerlerinden ayıran bir diğer özelliği ise evrimci geleneği takip etmeyip çalışmalarında işlevselci bakış açısını kullanmasıdır. Hatta öyle ki kimi sayfalarda yerliler ile Avrupalılar arasında benzerliklere yer verdiği ile karşılaşırız.

Malinowski çalışmasında yerlilerin gündelik hayatlarında sıklıkla başvurduğu büyülerden de detaylarıyla bahsetmiştir. Malinowski’nin aktardığına göre yerlilerin pek çok duruma özel farklı büyüleri vardır. Aşk büyüleri, unutturma büyüleri, saygınlık büyüleri... Malinowski tüm bunları aktarırken okuyucuya oldukça canlı sahneler sunmayı başarmıştır.

Bazı kısımlarda büyü sözlerine de yer verir. Malinowski'nin anlatımına göre bütün Trobriandlılar çeşitli büyü bilgisine sahiptir fakat hepsinin büyü işe yaramaz.

“...Önlerine bu sürülürse, başarılı olanın, büyü “güçlü ve etkili” olduğu için başarılı olduğunu söylerler. ...Zeki, atılgan ve irade gücüne sahip bir erkeğin, yani güçlü bir kişiliğin kadınların yanında güzel, ruhsuz bir mankafaya göre daha çok şansı vardır, Malanezya’da da işler tıpkı Avrupa’daki gibi yani.” (Malinowski, 1929:286)

Yerliler Malinowski'nin metninde önceki benzer çalışmalara kıyasla daha farklı bir temsile kavuşmuştur. Görünen o ki Malinowski araştırması süresince elinden geldiğince birlikte yaşadığı topluluğu anlamaya çalışmış ve daha önce sahip olduğu yargılardan uzaklaşmak için çabalamıştır. Ancak Malinowski'nin ölümünden sonra yalnızca kendisi için yazdığı günlüğünün basılmasıyla, etnografisinde yer almayan şeyler ile karşılaşırız. Araştırmasını yürütürken pek çok zorluk yaşamış ve hatta bazen oradan uzaklaşmak istemiştir (Malinowski, 1967). Malinowski'nin günlüğü her ne kadar tartışmalara neden olduysa da yaşadığı dönemde var olan düşüncelere rağmen sahiplendiği tutum oldukça değerlidir.

1.5. İslam’ın Antropolojik Çalışmalara Konu Olması

Görebileceğimiz gibi antropoloji inanç sistemlerine karşı hiçbir zaman gözlerini kapatmamıştı. Özellikle ilk dönem araştırmalarının çoğunda bu konuda yazılmış pek çok şeye rastlamak mümkündür. Ancak bu çalışmalar içerisinde sanıyorum rahatsız edici olan iki nokta var; birincisi öteden beri disiplin içerisinde yer alan bir temsil problemi, tıpkı sömürgecilik döneminde resmedilen *vahşiler* gibi. Diğeri ise ‘alanın’ neresi olması gerektiğine dair tartışmalarla da yakından ilişkili olarak, antropologların *evlerinden* uzakta bulunan topluluklar ile görüşmesi ve bu nedenle de çoğunlukla *ilkel* olanın inançlarıyla ilgilenmeleridir. Özellikle ikinci durum antropolojik çalışmalarda İslam’ın odak noktası haline gelmesini geciktirmiştir.

İlk durum da 1960'lı yılların sonuna dek oryantalist bakış açısının hakim olduğu İslam çalışmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Aynı zamanda bu metinler Batılı beyaz Hristiyan karşısında bir öteki oluşturulmasını sağlamaktaydı (Barnard & Spencer, 2010). Tam da bu sebeple Clifford Geertz bizim için çok değerli bir adım atmış ve *Islam Observed* çalışması ile antropolojik araştırmaların dikkatini İslam'a yöneltmeyi başarmıştır (Mahmood & Landry, 2017). Peki Geertz'in bize sunduğu şey neydi? Antropologların meseleleri ele alma biçimleri hakkında Geertz ne söylemekteydi?

Clifford Geertz 1926 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde doğdu ve 1950'lerden itibaren antropoloji ile ilgilendi. Endonezya ve Fas'ta alan çalışması gerçekleştirmiş (Barnard & Spencer, 2010:809) ve sembolik antropolojinin önemli isimlerinden biri haline gelmişti. Yöntem ve araştırmalarında başlıca etkilendiği kişiler Max Weber ve Talcott Parsons olmuştur (Ortner, 1984). Geertz incelediği toplulukları sahip oldukları semboller aracılığıyla anlamayı hedefliyordu. Sembollerin kültür araçları olduğunu düşündüğü için bunu en iyi yol olarak görmekteydi (Ortner, 1984:129).

Çalışmasında dinin genel bir tanımını vermiştir ve bir sembolik sistem olarak yorumlanması gerektiğini savunmuştur. (Geertz, *Religion as a Cultural System*, 1966) *Islam Observed* kitabında Endonezya ve Fas'ı karşılaştırmalı olarak okuyucuya sunar (Geertz, 1968). Geertz bu çalışmasında her ne kadar kendi yöntemini uygulamak istediye de sonradan pek çokları tarafından bu konu üzerine eleştiriler alacaktır. Bunlardan birisi de Henry Munson olmuştur. Geertz'in Endonezyalı ve Faslılar için kullandığı tanımlamaların onların inançlarını anlamakta yetersiz kaldığını ve birtakım sembollerden bahsetmiş olsa da bunların o kişilerin hayat görüşlerini anlamamıza yardımcı olacak şekilde incelenmediğini söyler (Munson, 1986). Ancak Clifford Geertz'i kapsamlı bir şekilde eleştiren kişi Talal Asad olmuştur.

Talal Asad Suudi Arabistan'da doğmuş üniversite eğitime ise İngiltere'de devam etmiştir. E. E. Evans-Pritchard'ın öğrencisi olmuş ve post-kolonyalizm, İslam, sekülerizm gibi

konularla ilgilenmiştir. Antropoloji ile ilk tanıştığında din konusuna yoğunlaşacağını bilmediğini söyleyen Asad daha sonra ailesinde var olan çeşitlilikten bahsederek (annesini Arap ve Müslüman, babası ise 20’li yaşlarda Müslüman olmaya karar veren Avusturyalı bir Yahudidir) bu durumun çalışmalarında etkili olmuş olabileceğinden söz eder (Asad, *Thinking About Religion, Secularism and Politics*, 2008). Asad işe Geertz’in öne sürdüğü din tanımına karşı çıkmakla başlar. Asad’a göre antropolojik anlamda evrensel bir din tanımına ulaşmak imkansızdır ve Geertz’in tanımını tarih aşırı bularak geçerlilikten yoksun olduğunu söyler (2015:44).

“Dinsel sembolleri -tıpkı kelimeler gibi- anlamı taşıyan araçlar diye anlayacak olursak, bu anlamların, içinde kullanıldıkları toplumun yaşam biçimlerinden bağımsız olarak kurulması mümkün müdür? Dinsel sembolleri kutsal bir metnin ayetleri gibi düşünecek olursak, doğru okumayı sağlayan toplumsal disiplinleri gözardı ederek, ne anlama geldiklerini bilmek mümkün müdür? ... Dinsel semboller üzerinden deneyimlenen şeyin, özü itibarıyla toplumsal değil manevi dünya olduğu öne sürülse bile, toplumsal dünyadaki koşulların bu tür bir deneyime erişim sağlamakla bir ilgisinin olmadığı söylenebilir mi?” (Asad, 2015:70)

Geertz’in meseleleri ele alış biçimi ona yetersiz gelmiştir, din alanında var olan anlamların yalnızca sembolleri kavrayarak değil o anlamların esas oluşturucusu (politik, ekonomik, sosyal kurumlar) olan iktidarın ele alınarak incelenmesi gerektiğini savunur (Asad, 2015). Peki öyleyse Talal Asad’a göre antropoloji dini ve İslam’ı nasıl çalışmalıdır?

Asad dinsel pratiklerin disiplin ve güç ilişkileri sonucunda ortaya çıktığının farkında olunması ve antropoloğun da araştırmasını bu durumu göz önüne alarak yürütmesi gerektiğini söyler. İslam antropolojisinden bahsetmek ise bu noktada sanıldığı kadar kolay olmaz. Elbette İslam antropolojisinin İslam üzerine çalıştığı açıktır fakat Asad burada doğru kavramlarla temas etme gerekliliğinin önemini vurgular ve bu durumda aslında öne çıkan antropoloğun

kabul ettiği din tanımıdır çünkü bu tanım aynı zamanda antropoloğun sormaya değer bulacağı soruların da belirleyicisi olacaktır (1986:12).

Asad ne İslam antropolojisinin sınırlarını çok geniş tutmaktan yanadır ne de tek bir yerle sınırlandırmak ister, antropolojide İslam çalışacaklara nerisi Kuran ve Hadislerden başlamaları ve İslam'ı bir gelenek olarak değerlendirmeleridir (1986:14). Asad İslam geleneğini, günümüzdeki pratiklerin İslamın geçmiş ve gelecek tasavvurunda var olan kavramları referans alarak şekillenmesi olarak tanımlamıştır (1986:14-15). Böylece İslam'ı Müslümanların gerçekleştirdiği eylemler ya da sahip olduğu geçmiş ile sınırlı olmaktan kurtarır.

Kuşkusuz din antropolojisi alanında ortaya koyulmuş daha birçok değerli araştırma bulunur ve hepsi de hem antropologların kimliklerine hem de içerisinde bulundukları dönemlere uygun olarak şekillenmiştir. Ben de Müslüman kadınlar üzerine yürüttüğüm bu araştırmamda, Talal Asad'ın İslam antropoloji alanına getirdiği yaklaşımı benimsemenin uygun olacağını düşündüm. Bu nedenle de alan çalışmasında yaptığım görüşmeleri gerek Kuran ve hadislere başvurarak gerekse Türkiye'de zaman içerisinde değerşen iktidar kurumlarını ve bu kurumların önemsedikleri kavram ve yürüttükleri politikaları inceleyerek anlamlandırmaya karar verdim.

II. BÖLÜM: MODERNLEŞEN TÜRKİYE

2.1. Cumhuriyet'in İlk Yılları

Türkiye’de modernleşmenin ilk adımları Cumhuriyetin ilan edilmesinden çok önce, Osmanlı İmparatorluğu henüz dağılmadan atılmıştı. II. Mehmed’in İslami geleneklere aykırı bir şekilde Gentile Bellini’ye figüratif tarzda portresini yaptırması (Polat,2015:36), uzun süren karşı çıkışlar sonrasında 18. yüzyılda matbaanın kurulması (Lewis, 2018) ve Bonneval’ın askeri alanda sunduğu yenilikler (Berkes, 2012) bu duruma örnek gösterilebilir. Ancak tüm bunlara rağmen Osmanlı’da 16. yüzyıldan itibaren yeniliklerden uzak kalma ve her şeyde ileride oldukları düşüncesi hakim olmuştur (İnalcık, 2008). Bunun nedenlerinden biri olarak bazı Müslümanlar arasında kabul edilen, geleneklerden uzaklaşmanın bidat olduğu görüşü gösterilir (Lewis, 2018:287). Avrupa’nın gözle görülür biçimde zenginleşmesi ve askeri anlamda güçlenmesi ile bu durum kimi padişahlar tarafından tersine çevrilmek istenmiştir. *Gavur padişah* lakabıyla da bilinen II. Mahmud (Akşin, 2006:88) da bunlardan biridir ve 19. yüzyılın ilk yarısında Mustafa Kemal’in ileride gideceği Harp Okulu’nu kurmuştur (Bailey, 2006:205) ve burası onun fikirlerinin gelişeceği yerdir.

Mustafa Kemal Atatürk 1881 yılında Selanik’de dünyaya gelmişti. Babasının da etkisiyle modern bir eğitim almayı tercih etti ve Manastır Askeri İdadisi’nde eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul’da yer alan Harp Okulu’na kayıt oldu. O sıralarda Avrupa’da Sanayi Devrimi gerçekleşmiş ve insanlar arası iletişim hızlanmıştı. Her ne kadar Osmanlı tüm bu gelişmelerin gerisinde kalmış olsa da Avrupalıların İstanbul’a ilgisi oldukça yüksekti. Özellikle 19. yüzyılda yabancılara tanınan mülk edinme hakkı da bu ilgiyi arttırmıştı (Yakartepe & Binan, 2011). Yirminci yüzyılın başlarında ise İstanbul çeşitli inanç ve devletlerden birçok insanın yaşadığı bir yer haline gelmiş kozmopolit bir şehirdi (Eldem, 2013). Mustafa Kemal eğitimi için İstanbul’a geldiğinde işte böyle bir manzara ile

karşılaşacaktı. Aynı zamanda II. Mahmud'un desteklediği yenilikler sonucunda da Harp Okulu'nda fizik, kimya gibi dersler verilmeye başlanmış ve Fransızca okutulmasına karar verilmişti (Berkes, 2012:194). Hem yaşayacağı şehir hem de alacağı eğitim itibarıyla Batı değerleriyle karşılaşmaması imkansızdı. Kısa sürede Fransızların Avrupalı devletler üzerindeki etkisini fark etmişti ve bu nedenle Fransızcasını da fırsat buldukça geliştiriyordu (Mango, 1999:105).

Bir yandan aldığı eğitimin sayesinde Batıdaki güncel tartışmaların takipçisi olmuştu diğer taraftan ise içine doğduğu topluma karşı bir sevgi hissediyordu. Ancak Osmanlı'nın Batılılar tarafından geri kalmış, vahşi ve barbar olarak değerlendirildiğinin de farkındaydı (Okyar, 1984:45). Yıllar içerisinde ortaya koyduğu uygulamalardan görüyoruz ki onun için en büyük sorun Osmanlı'nın Batıdaki gelişmeleri takip etmemesi, kendi içerisine dönüp zamanın getirdiklerine ayak uydurmamasıydı.

On sekizinci yüzyıl Avrupası'nda kilisenin gücü büyük oranda hissediliyordu. Otorite ve dogmalar Voltaire, Helvetius, Diderot gibi düşünürleri rahatsız etmekteydi. Bu nedenle kendileriyle benzer düşüncelere sahip kişiler ile biraraya gelip, baskıcı yönetim biçimlerine ve akıldışı buldukları inançlara karşı çıktılar ve düşünce özgürlüğünü savundular (Gümüşlü, 2008). Onlar için özgürlüklerin pek çoğuna giden yol geçmiş bilgileri terk etmekten geçiyordu ve bu da ancak bilim ile sağlanabilirdi (Brumfitt, 1972). Bu filozoflar akıl ve bilim eliyle kurulacak yeni dünyanın habercisi ya da öncüsü olma mücadelesi verdiler (Cevizci, 2009:649). Aydınlanmacı düşünürler toplumda var olan gelenekleri sorgulamış ve özgürlüğün her alana yayılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu durum elbette yavaş yavaş diğer insanları da etkisi altına almayı başarmıştı. Fransız Aydınlanması kendisinden daha sonra gerçekleşecek olan Fransız Devrimi'nin de düşünce yapısını etkileyecekti.

1789'da Fransız Devrimi gerçekleştiğinde bundan yalnızca Fransa etkilenmeyecekti. Fransa halkının büyük bir çoğunluğu özgürleşmek istiyordu ve devrim mutlak bir monarşiden

kesin kopuşu ifade ediyordu (Ağaoğulları, 1989:195). Fransız devrimi çağdaş anlamda bir partinin önderliğinde gerçekleşmemişti fakat bunun yerini uyumlu hareket eden bir burjuvazi almıştı (Hobsbawn, 1998). Bu noktada Üçüncü Sınıf'ın temsilcisi olarak Sieyes'ten bahsedilebilir. O, başarılı olmak için ortak bir iradenin gerekliliğine inanıyordu, ancak bu şekilde eyleyen bir bütün haline gelebileceklerini savundu (2005:69). Sieyes, Ulus kavramını ön plana çıkardı ve onun *ülkenin tüm yüzeyini, tüm nüfusu, devlete bağlı tüm insanları kucaklayan kırk bin kilise çevresinde* (2005:78) bulunduğuna işaret etti.

“Demek ki Fransa’da da üç sınıfı tek sınıf halinde birleştirmek isteniyorsa, önce her türlü ayrıcalığı kaldırmak gerekir. Soyluyla rahip de ortak çıkardan başka çıkarlara sahip olmamalı ve yasa uyarınca sadece sıradan yurttaşla aynı haklardan yararlanmalıdırlar... Kanunun selameti gereği, ortak toplumsal çıkarın bir yerde saf ve katışıksız olarak korunup gözetilmesi şarttır.” (Sieyes, 2005:59)

Görünen o ki Fransız Devrimi ile insanların yaşamlarında ulus, yasaların üstünlüğü, özgürlük, birey gibi kavramlar önem kazanmıştı. Halk artık kraliyetin malı değil, Fransa vatandaşlarıydı (Heywood, 2017:571). Fransız Devrimi sonrasında ise dünyada hiçbir şey eskisi gibi olmayacak, ondokuzuncu yüzyılın siyaseti belirlenecekti (Hobsbawn, 1998). Bu durumdan en çok etkilenenlerden birisi de içerisinde birçok etnik kökenden insanın yaşadığı Osmanlı olmuştu (Heywood, 2017). Fakat bunun da ötesinde, akılcı yaklaşımlardan oldukça uzak olduğunu düşündükleri Osmanlı yönetimi karşısında kimi düşünürler de bu fikirlerden etkilenecekti. Genç Osmanlılar döneminde Şinasi ve Namık Kemal Fransız Devrim düşüncelerini gündeme getirenlerden olmuşlardı (İnalcık, 2008:81). Aynı zamanda daha önce bahsedildiği gibi çeşitli padişahlar da bu duruma ayak uydurabilmek adına çeşitli yenilikler yapma yoluna girdiler ve bunların pek çoğunda Fransızların etkisi hissedilmekteydi. Fakat hiçbirisi halk üzerinde tam anlamıyla etkili olamıyordu. Dönemin birçok düşünürü var olan durumdan rahatsızlığını sürdürdü, daha fazlasının yapılmasına ihtiyaç vardı. Burada Ziya

Gökalp'i hatırlamakta fayda var zira kendisinin düşünceleri daha sonra Türkiye'de gerçekleşecek olan devrimler üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Gökalp, 1876'da dünyaya geldi ve çeşitli zorluklarla mücadele ettiği bir gençlik dönemi geçirdi. Bu sırada Fransızca öğrenmiş, Gustave Le Bon, Alfred Fouillee gibi düşünürlerin sosyolojisi ile tanışmıştı (İnalçık, 2008). 1896 yılında İstanbul'a geldi ve burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı ve Türkçülük hareketi ile tanışmış oldu (Parla, 1989:35). Gökalp ilerleyen yıllarda milliyetçiliğe olan ilgisini sürdürdü ve parçalanmakta olan Osmanlı içerisinde bir kimlik arayışına girdi. Hem milli olanı bulmaya çalışıyor hem de Batının gücünü inkar etmiyordu. Bu her açıdan onun için zorlu bir süreç olacaktı. Bu sırada Emile Durkheim, Gökalp'in sosyolojik çalışmalarında en etkili isim haline geldi (Heyd, 1950).

Gökalp eserlerinde Türk dilini Arapça ve Farsçadan kurtarmayı savunuyor, tarihte eskiye dönerek mitlerde Türklerin izini sürüyor ve Türk kadınının Osmanlı'ya yerleştiğini düşündüğü Arap kültürünün tersine, erkekle pek çok konuda aynı haklara sahip olması gerektiğini savunuyordu. Gökalp aynı zamanda müziğin de bir millet için önemini belirtiyor ve Türk ulusal müziğinin, Batı müziği ile halk müziğinin karışımından doğacağını söylüyordu (2010:138). Bunun yanında Gökalp dinin de Türkleştirilmesi gerektiğini düşünüyor ve din kitabı ve hutbelerin halkın anlaması için Türkçe olması gerektiğini, ancak bu şekilde camiden büyük bir coşku ve tatminle çıkacaklarını söylüyordu (2010:162). Fakat bu İslam'ın kutsalına yapılmış bir saldırı değildi, hedeflenen İslam'ı Türklere ait bir şey haline getirmektir. Bunu Gökalp'in şu sözleriyle de anlayabiliriz; "Türklerde milliyet hissi uyanmaya başlayınca Türk kelimesi başka türlü hücumlara maruz kaldı...Türkçülük İslamcılığa zıt olmakla suçlandı. Halbuki Türkçülerin gayesi muasır bir İslam Türklüğüdür. Türkçülerin millet ülküleri Türklükse, ümmet ülküsü de İslamlıktır." (2010:41)

Gökalp'in metinlerinde Türk kimliğini sahiplenmenin gerekliliğine dair birçok anlatıma rastlamak mümkündür. Kendisi adeta bir telaş içerisinde. Okuyucuyu bu fikre ikna etmek için pek çok yol dener. Türklerin öteden beri var olduğunu gösteren kanıtlar sunar ve bundan sonra yapılması gerekenin de dünyadaki bütün Türklerin tek bir kültür altında birleştiği, Turan'ı oluşturmak olduğunu söyler (Gökalp, 2010). Milliyetçilik düşüncesine gösterilen bu ilgi elbette bir tesadüf sonucu ortaya çıkmamıştı. Kuşkusuz dünya üzerindeki her topluluğun akıbeti farklı derecelere de olsa bir değere bağlıdır. Ancak özellikle Osmanlı gibi bir popülasyon yapısına sahip olan devletler dünya üzerinde meydana gelen gelişmelerden daha büyük çapta etkilenecektir ki 19. yüzyılda da bu gerçekleşmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise Ziya Gökalp gibi pek çok düşünür var olan sistemi sorgulamış ve dünyada başlayan bu değişimde bir yer edinmeye çabalamıştır. Pek çok topluluğun kendini ayrı bir ulus olarak ilan etme isteğine Türkler de katılmak istemiş ve bundan önce denenmiş Osmanlılık gibi fikirlerin kendilerine yardımcı olmayacağı düşüncesinde birlik olmuşlardır. İşte konuya buradan yaklaştığımızda, o dönem içerisinde Gökalp'in sahip olduğu bu hevesi anlamak da kolaylaşır.

Osmanlı'nın içinde bulunduğu duruma çözüm arayanlardan biri de Mustafa Kemal'di. Askeri alanda kazandığı başarılar ile ismi duyulduktan sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde düzenlediği toplantılar ile hedeflediği milli mücadele ruhunu uyandırmayı başarmıştı ve nihayetinde 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilerek Osmanlı Devleti'ne son verildi. Ancak yalnızca Cumhuriyet'i ilan etmek yeterli olmayacaktı, Mustafa Kemal'in aklında olan şey geçmişten tamamen kurtulmak, halka yeni bir sistem sunmaktı. Amaç Türkiye Cumhuriyeti'ni laik-milliyetçi bir temel üzerine kurmaktı (Keyder, 1989). Böylece yapılan ilk şeylerden biri Halifeliğin kaldırılması oldu. Bunun en önemli nedeni Cumhuriyet'in ilanından sonra bile kimilerinin hala var olan Halife üzerinden güç kazanmaya çalışması ve Türkiye'yi diğer Müslüman ülkelerin sorumlusu olarak görmeleriydi (Ahmad F. , Modern Türkiye'nin

Oluşumu, 1995). Atatürk'ün istediği son şeylerden biri başka devletlerin topraklarından mesul tutulmaktı.

1928'de ise anayasadan devletin dininin İslam olduğunu belirten madde çıkarıldı ve böylece Türkiye tam seküler bir temele oturdu (Ahmad, 1995:86). Her ne kadar hilafet kaldırılmış olsa da yerine devlete bağlı bir kurum olan Diyanet İşleri Reisliği kuruldu. Atatürk'ün Türkiye'yi çağdaşlaştırmak adına yaptığı yenilikler ölene kadar devam etti, amacı Avrupalı devletlere uyum sağlamak, zamanın getirdiklerini yakalayabilmektir. Mustafa Kemal ve kurucu kadronun tüm bunları yapmaktaki amacı Osmanlı ethos'undan epistemolojik ve ontolojik kopuşu gerçekleştirebilmektir (Kurtoğlu, 2005:205). Bunun en önemli parçalarından birini de devletin benimseyeceği Türk kimliği oluşturuyordu.

2.2. Bir Kimlik Yaratmak

Ulus devletlerin önem kazandığı dünyada, bir Türk kimliği inşası ve bunun diğer devletler tarafından kabul edilmesi barışın sürekliliği için Atatürk'ün gözünde değerliydi. Bu nedenle ilk günlerden itibaren Türk tarih ve dili üzerine odaklanan araştırmalara önem verildi. Atatürk ve beraberindekiler Türklerin Osmanlı Devleti'nden önce de var olduklarını kanıtlama isteği içindeydiler. Bu sırada Arap alfabesi terk edilmiş, üzerinde birkaç değişiklik yapılarak Latin alfabesi tercih edilmişti. Bu sırada gündelik hayatta kullanılan dilde de değişiklik yapılması isteniyor, özellikle Arapça ve Farsça kelimelere dikkat çekiliyor, onların yerine Türkçe sözcükler getiriliyordu. Buradaki amaç Arap ve Fars etkisinin her türlüünden mümkün olduğunca sıyrılmak ve böylece geçmişle olan bağları koparmaktı.

İslam ise burada oldukça hassas bir konumdaydı ve bu da inanç alanında yapılacak düzenlemeleri zorlaştırıyordu. Atatürk'ün en büyük isteğinin bilim ve akılcı düşüncenin

hakim olduğu bir toplum oluşturmak istediđini¹ ve bunun yolundaki en büyük engel olarak da Osmanlı Devleti'nin geçmişte yapmış olduğu uygulamaları gördüğünü biliyoruz (Okyar, 1984). Bu hataların en büyük nedenlerinden biri olarak da soyut bir şey olan inancın insanların tüm yaşamlarını şekillendirmesi ve onları özellikle bilimsel çalışmalardan uzak tuttuğu gösterilmektedir (Berkes, 2012). Atatürk için Anadolu'nun büyük bir kısmının inandığı İşlam bu nedenle kritik bir noktada yer alıyordu. Kimilerinin düşündüğü gibi o, İşlam'ı yok saymadı hatta aksine tam olarak odak noktasına yerleştirdi. Müslümanları görmezden gelmeyi tercih edemezdi fakat aynı zamanda işlerin eskiden olduğu şekliyle devam etmesine de göz yummak olmazdı. Bu nedenle diğer görüşleriyle de uyumlu bir şekilde İşlam'ı Türkleştirmeye karar verdi.

Osmanlı'nın son dönemlerinde, yönetimi altındaki Müslüman olmayan topluluklar arasında çeşitli ayaklanmalar çıkmış, savaş döneminde eskiden birarada yaşayan halk arasında var olan dostluğun büyük bir çoğunluğu kaybolmuştu. Tarafların görüşleri keskinleşmiş, milliyetçilik,  mmet ilik gibi kavramlar etrafında gruplara ayrılmışlardı. Ayrıca sermayenin çoğunluğu ve ticari ilişkilerin büyük bir kısmı da Müslüman olmayan popülasyon elinde toplanmıştı (Eldem, 2014). Bu da bu süreçte iyice fakirleşen Müslümanlar arasında onlara yönelik tepkilerin artmasına neden oldu. Bir süre sonra Rum ve Ermeniler bir tehlike olarak görülmeye başlandı ve girişimcilerin devlet bütünlüğüne karşı tehdit oluşturmeyen gruplardan oluşması gerektiğine olan inanç kuvvetlendi (Keyder, 1989:86). Bu noktada Müslüman-Türk tüccarlar sahneye çıktı ve Cumhuriyet'in de kurulmasıyla sermaye bu yeni gruplarda toplanmaya başladı.

¹ Atatürk'ün 1922 yılında "Evet; ulusumuzun siyasi toplumsal yaşamında ulusumuzun düşünce bakımından eğitiminde de kılavuzumuz bilim ve fen olacaktır." (Erdem, 2014) dile getirdiği sözde de bu anlayışı görebiliriz.

Yeni kurulan devletin milliyetçilik anlayışında Ziya Gökalp'in büyük bir etkisi olacaktı. İnancın Türkleştirilmesi yeni kurulan devletin modernizm yolunda attığı en önemli adımlardan biriydi (Rahman, 2015:204). Medreseler, tarikatlar ve tekkeler kapatılmıştı ve tüm imamlar devlet memuru olarak kabul edilerek, maaşları yeni kurulan Diyanet tarafından ödenecekti (Smith, 2005:310). Kıyafet devrimi ile de şapka kullanımı özendirilmiş, inanç ile ilişkilendirilebilecek kıyafetlerden kurtulma yoluna gidilmiştir (Berkes, 2012). Bunun yanında hoca, efendi gibi ünvanlar terk edilmiş soyadı kanununa geçilmişti. Türkiye'de her ne kadar Türk-İslam sentezi ile homojen bir yapı elde edilmek istense de bu girişim başarılı olmayacaktı (Mardin, 1991).

Atatürk'ün yapmak istediği şey İslam'ı yok etmek değil, onu özel alan ile sınırlı tutmaktır. Yeteri kadar akılcı eğitim gerçekleştirildiğinde İslam'ın arka planda kalacağı düşünülmüyordu (Akural, 1984). Ancak bunun başlangıcı olarak İslam'ı Araplara ait olmaktan çıkarmak gerekliydi. İslam'ın kutsal kitabı Kur'an'ı Kerim Arapça yazılmış, öteden beri de Arapça okunmuştu. Dualar, namazlar Arapça ile yerine getirilirdi. İlahi olan ile yakın teması nedeniyle pek çoklarının gözünde kutsal bir dil olarak yer alıyordu. Ezanlar Arapça okunuyor, Kur'an-ı Kerim Arapça hatim ediliyordu. Bu da bazı Müslümanlar arasında bir hiyerarşinin oluşmasına sebep oluyordu. Arapça bilen hoca, diğerlerine göre Allah'ın bilgisi ile yakından ve sürekli bir şekilde temas içindeydi ve bu da onu diğerlerine göre daha özel kılıyordu. Cemaatlerin kabul ettiği hocalar, takipçilerine dinen makul olanı ve olmayanı anlatırdı. Dini anlamda eğitimi olmayan, sıradan Müslümanların tek bilgi kaynağı hocaların kendisiydi. Atatürk'e göre bu toplumdaki geri kalmışlığın nedenlerinden birini oluşturuyor ve aynı zamanda Türklerin Arap kültürü ile sürekli temasına sebep oluyordu. Bu nedenle İslam mümkün olduğunca milli bir hale getirilmeliydi.

Buradan yola çıkılarak ezan Türkçe okunmaya, Kuran'ı Kerim'de Türkçe mealî ile insanlara sunulmaya başlandı. Hedeflenen, insanların anlayacağı bir dilde onlara seslenilmesi,

dua etmeleri ve hocalar olmadan da dinlerini anlayabilmeleriydi. Bu durum elbette birçok tartışma ve ayaklanmaya neden oldu. Özellikle dini liderlerin inisiyatifini kabul eden, çoğunluğunu kırsal kesimin oluşturduğu halk, mümkün olduğunca bu yasakları çiğnemeye çalışmıştır. Örneğin; Türkçe ezan okunmaması için ceza almayan deliler ve çocuklar bulunmuş, onlara Arapça ezanlar okutulmuştur (Dikici, 2006). Bu yasaklar kâğıt üzerinde 18 yıl devam etmeyi başarsa da Türkçe ezandan 17 Haziran 1950 senesinde DP-CHP iş birliğiyle vazgeçilmiştir (Dikici, 2006:96). Peki 1950’de bu değişikliğin büyük bir heyecanla karşılanmasının nedeni neydi? Atatürk’ün devrimleri neden yıllar içinde tam olarak başarılı olamamıştı? Bu ve benzerlerinin yanıtına ancak meseleyi çok yönlü bir biçimde incelediğimizde ulaşabileceğimiz kanaatindeyim.

Savaş sonrası kurulan devlette gayrimüslim vatandaşları içermeyen bir Türk ulusal kimliği anlayışı kabul edildi (Buğra & Savaşkan, 2014:59). Her ne kadar Kemalistler çağdaşlaşma ilkesi ile İslam’ı kamusal alanda reddetmişlerse de Türk ulusunu Müslüman olarak kurgulamışlardı. Sermaye birikim sürecinin ve iş dünyasının biçimlendiği ilk safhalarda, yeni Türk burjuvazisinin oluşumunda Müslüman kimliği merkezi bir unsur oldu (Buğra & Savaşkan, 2014:59). Böylece sermaye bu yeni oluşan Türk iş dünyasında toplanmaya ve belirli çevrelerden insanların zaman içerisinde güç kazanmasına olanak sağladı. Bu kişilerin arasında tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi, Kemalizmin hegemonik olduğu dönemde de modernite ve teknolojiyi reddedenler bulunmaktaydı fakat daha çok kendi içlerine çekilmiş durumdaydılar ve etki alanları kısıtlanmıştı (Gülalp, 2003:37).

Üstelik dindar erkeklerin bir kısmı, yeni düzenlemelerden memnun olmasa da kamusal alanda var olmaları ve işlerine devam etmeleri o kadar zor değildi. İslam denetleme mekanizmasını daha çok kadın bedeni üzerinde temellendirdiği için erkekler bu konuda daha şanslıydı. Belki artık şapka takmaları gerekecek, kendilerine hoca diye seslenilmeyecekti ancak pek çoğu için gündelik hayatlarını aksatmalarına neden olacak ya da işlerinden geri

kalacakları bir durum da söz konusu değildi. Hükümet ile açık bir şekilde çatışmadıkları sürece yeni kurulan bu devlette uygulamaya konulanları kendi çıkarlarına uygun olarak şekillendirebilir ve yaşamlarını sürdürebilirlerdi.

Bu duruma ek olarak yapılan düzenlemeler daha çok İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde etkili oluyordu. Üniversiteler burada açılıyor, yeni iş merkezleri buralarda kuruluyor ve dolayısıyla Batılı değerler ile tanışma büyük kentlerde gerçekleşiyordu. Diğer ülkelerin aksine Türkiye’de sanayileşme yok denecek kadar azdı ve nüfusun büyük bir çoğunluğu tarım ile geçimini sağlıyordu. Bu da kırsal alanda yaşayan insanların çoğunluğu oluşturmalarına neden oluyor ve halkın hayatına Cumhuriyet ile gelen yenilikler kısıtlı bir kesim üzerinde etkili oluyordu.

Tüm bunlar olurken kuşkusuz tarikatların bir kısmı da yeraltında çalışmaya devam etti ve insanların hayatında dini kendi yöntemleri ile canlı tutmaya çabaladılar. Üstelik yeni düzenlemeler ile Müslümanlara, İslam’ın tehlike altında olduğunu anlatmak ve devrimleri hedef göstermek kolaylaşmıştı. Bu gruplar her ne kadar Atatürk yönetimindeki Türkiye’den çekiniyor olsalar da bu durum onların İslam yolunda ilerlemelerini engellemedi ve hatta kimi durumlarda da radikalleşmelerine neden oldu.

2.3. Modernleşen Türk Kadını ve Geride Kalanlar

Yeni kurulan Türkiye’de hayatlarında en çok değişiklik yaşayacak olanlar kadınlardı. Hem yeni Türkiye’nin hem de İslamcı söylemin sınırları kadınlar aracılığıyla çizilmekteydi ve burada en önemli şey kadının bedeni üzerindeki denetimler haline gelmişti çünkü basitçe en görünür olan şey oydu. Atatürk öncelikle kadınlara erkeklerle eşit bir şekilde eğitim görme fırsatı sundu, Medeni Kanun kabul edilerek özellikle evlilik ilişkileri düzenlendi, kadına siyasi haklar verildi ancak kıyafetler üzerine herhangi bir yasaklama getirilmedi. Çarşafın yasaklanması ise yerel yönetimlerin kararları ile gerçekleşmişti fakat Atatürk’ün farklı

zamanlarda yaptığı konuşmalar ile fikirlerinin burada nerede konumlandığını anlamak oldukça kolaydır (Kaymaz, 2010:347).

Hükümetin ideal olarak gösterdiği bir Türk kadını anlatısı elbette vardı. Buna göre kadınların çarşaf gibi kumaşlar ardına gizlenmemesi, Batılı tarzda kıyafetlere yönelmeleri gerektiği, mümkün olduğunca eğitim sürelerini uzun tutmaları ve ardından çeşitli mesleklerde iş hayatına katılmaları teşvik ediliyordu. Bu konudaki görüşlerini anlamak adına Atatürk'ün yakın çevresindeki kadınları incelemek de yardımcı olacaktır. Evlendiği tek kadın iyi bir eğitim geçmişine sahipti, yabancı dili kullanmada başarılıydı. Manevi kızı Sabiha Gökçen Türkiye'nin ilk kadın pilotu, dünyanın ise ilk kadın savaş pilotu olmayı başarmıştı. Kadın haklarını genişletmek yalnızca sembolik bir eylem değil aynı zamanda modernite projesini destekleme yolunda atılmış işlevsel bir yana da sahipti (Arat, 2005:17).

Ancak tahmin edilebileceği üzere kadınlardaki bu değişim çoğunlukla şehirler ile sınırlı kalıyordu. Özellikle kırsal kesimde yaşayan kadınların bir anda eski yaşamlarını geride bırakmaları ve kendilerini okul ve meslek alanlarında geliştirmeleri mümkün değildi. Çünkü her ne kadar görünürde eskisine kıyasla birçok hakka kavuşmuş olsalar da ev içerisindeki cinsiyet rolleri aynı kalmıştı. Her yeni düzenleme ile modern Türk kadını ile eski devleti temsil eden kadın arasındaki fark açılıyordu. Hükümetin sunduklarını en kolay benimseyen grup devletin yeni seçkinleriydi. Bu kişiler arasında Avrupa'da eğitim görme oranı yükselmiş, Osmanlı'ya ait olan değerler bir bir terk edilmeye başlanmıştı. Sonuç olarak iş hayatına katılıp özellikle ekonomik anlamda güçlenen kadınlar da yine bu kadınlar olmuştu.

Zaman içerisinde modern olarak adlandırılan bu kadınlar ile, eskiyi hatırlatan geleneksel kadınlar arasında keskin ayrımlar oluşmaya başladı. Bu durum kadınlarda en çok dış görünüş üzerinden bir ayırım yapılmasına neden oluyordu çünkü modern-geleneksel kadın arasındaki farklar en kolay bu şekilde değerlendiriliyordu. Örtülerini geride bırakan kadınlar yeni kurulan devletin sunduklarına daha kolay erişirken (kimi zaman örtülerinden

vazgeçmeleri bile kendi hayatları üzerinde sahip oldukları özgürlüğe işaret etti), geride kalanlar var olan düzenlerini devam ettirmek zorunda kalmışlardı. Çağdaş kadının zaman içerisinde kazandığı sıfatlar da değişmişti. O artık şehirli, eğitilmiş kadındı. Diğerleri ise cahillikle anılıyor, kendi kararlarını özgürce verememekle suçlanıyorlardı (Arat, 2005).

Yaşanılan dönem içerisinde hakim olan iktidarların, kavramların karşılığını belirleme gücüne sahip olması inkar edilemez bir durum olarak karşımıza çıkar. İşte burada da modern olmak diğer pek çok kavram gibi Atatürk ve hükümetinin kabul ettiği değerler etrafında şekilleniyordu. Atatürk'ün desteklediği kadınlar elbette zaman içerisinde pek çok konuda başarılı oldu ve Türkiye'ye çeşitli alanlarda katkıda bulundu. Gerçekleştirilen devrimlerin, pek çok kadının hayatını olumlu yönde etkilediği ve birçok kazanım elde edildiği düşünülürse oldukça başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu dönemde keskinleşen ayrımlar o günlerde olmasa bile, ilerleyen yıllarda Türkiye siyasetini derinden etkileyecekti.

2.4. Demokrasi ve Yükselen Sesler

Atatürk, 1938'de Dolmabahçe Sarayı'nda öldüğünde ardından kimin geleceği üzerine tartışmalar haftalar öncesinde başlamıştı. Karşı çıkanlar olduysa da 11 Kasım 1938 yılında Millet Meclisi ikinci Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü'yü seçmişti. Başlarda her ne kadar rejimin değişeceğine dair tartışmalar yaygın olsa da sonrasında İnönü'nün Atatürk'ü takip edeceği anlaşıldı (Zürcher, 2018). Öte yandan İsmet İnönü'nün göreve geldiği ilk yıllarda II. Dünya Savaşı başlamıştı. Türkiye'nin ekonomisi oldukça hassastı, ikinci bir savaş devletin bağımsızlığını tehlikeye sokabilirdi. Bu nedenle İsmet İnönü ve hükümeti bu yıllarda tüm güçlerini mümkün olduğunca savaşın dışında kalmak için harcıyorlardı.

Bu sırada İnönü döneminin en büyük atılımlarından biri olan Köy Enstitüsü 17 Nisan 1940 günü açıldı. Burada amaç ülkenin eğitim seviyesini yükseltmekti ve açılacak bu yeni eğitim merkezleri yalnızca köylerden öğrenci alımı yapacaktı (Koçak, 2007). Köy enstitüleri

kuruldukları bölgelerde halkın yaşamını olumlu yönde etkilemiş ve eğitim alanında önemli kazanımların elde edildiği kurumlardan biri olmayı başarmıştı. Aynı zamanda İnönü, Atatürk döneminde başlayan sanat alanındaki çalışmaların devam etmesine de önem vermekteydi (Giorgetti & Batır, 2008).

Tüm bunlar olurken savaşın yıkıcılığı devam ediyor, Türkiye ekonomik sıkıntılarla her geçen gün daha fazla yüzleşmek zorunda kalıyordu. Savaştan kaçma girişimleri başarılı oluyorduydu da yürütülen ekonomik politikalara yönelik eleştiriler artmaktaydı. Diğer yandan CHP'nin yaptığı devrimler her ne kadar ulus devlet kurma aşamasında gerekli görüldüyse de halkın birçoğunun yaşamlarında önemli değişikliklere neden olmamıştı ve bunun sonucunda gelinen noktada devlet ile halk arasındaki ilişkide bir uzaklık yaşanmaktaydı (Ahmad F. , 1994). CHP ciddi bir yıpranma sürecindeydi, toplumun çeşitli kesimlerinde huzursuzluk artmaktaydı.

Bu sırada İkinci Dünya Savaşı'nın Almanya, İtalya gibi totaliter rejimlerin aleyhine sonuçlanmasıyla Türkiye siyaseti de yükselen liberal düşüncelerden etkilenecekti. Savaşın sonunda kapitalist Amerika Birleşik Devletleri kazançlı çıkmıştı fakat onun karşısında da Stalin'in Sovyetler Birliği konumlanmıştı. Bu durumda Türkiye'nin stratejik önemi belki daha önce hiç olmadığı kadar artmıştı. Diğer yandan Türkiye 1945 yılında kurucu üye olarak Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalamış, demokratik idealler için söz vermişti (Zürcher, 2018:243). 1947'de Amerika Birleşik Devletleri'nde Truman doktrini ilan edildi ve asıl amacı komünizme karşı güçlenmek olan Marshall Planı açıklandı ve Türkiye bu yardımdan ancak Amerikalıların kabul ettiği değerlere (demokrasi, serbest girişim vb.) uyum sağlandığında tam olarak yararlanabileceğini fark etmişti (Zürcher, 2018:245).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle ülke içi ve dışında meydana gelen gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti için de yeni bir sayfanın açılmasını gerekli kılmıştı. Değişimden kaçmak özellikle alınan kararlar sonrasında neredeyse imkansız hale gelmişti. İnönü 1945 yılının 19

Mayıs gününde gerçekleştirdiği konuşmasında “Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartları ile gelişmeye devam edecektir” diyerek siyasette liberalleşmeye işaret ediyordu (Ahmad & Turgay, 1976:13). Aynı zamanda o sıralarda Çankaya’da katıldığı bir davette de daha önce kurulmuş olan partilerin kapatılmasının bir hata olduğunu söyleyecekti (Koçak, 2007:554). Bu gelişmelerin ışığında 7 Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti, 1950 seçimlerini kazanmayı başardı. İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığından ayrılmış yerine Celal Bayar gelmişti. Adnan Menderes ise Türkiye’nin yeni başbakanı olacaktı.

Demokrat Parti kendisini milli iradenin temsilcisi olarak adlandırmaya başlamış ve ülkeyi değiştirme görevini üstlenmişti (Zürcher, 2018:258). CHP ise bu sırada henüz ikinci parti olmaya alışamamış ve neredeyse tüm önerileri eleştirilir hale gelmişti. İnönü döneminde oldukça sorunlu olan ekonomi, Menderes ile birlikte kısa süreliğine de olsa yükselişe geçti ki bu iyileşmenin asıl nedeni Amerika’dan alınan yardımlardı. Menderes bu sırada yabancı sermayeyi teşvik ediyor, liberalleşme politikalarını destekliyordu. Tüm bu girişimlerin sonucunda yükselen ekonomi 1950’lerin ortalarına dek bu şekilde devam etti. Amerikan etkisi insanların gündelik yaşamlarını da etkiledi ve bunun sonucunda kentli burjuvanın tüketim alışkanlıkları değişmeye başladı; modaya uygun giyinmeye, Amerikan arabaları ve partilerine olan ilgileri arttı (Zürcher, 2018:266).

Menderes yönetimi ile değişen yalnızca ekonomi değildi, Cumhuriyet’in ilk yıllarında üzerinde titizlikle durulmuş din alanı da bu süreçten payını alacaktı. 1932 yılında yürürlüğe koyulan Türkçe ezan 1950 yılında Arapça okunmaya başladı. Bunu İmam Hatip okullarının açılması izledi. Menderes yönetimi ile birlikte muhafazakar ve dinci akımlar siyasal hayata karışmaya, kamusal alanda görünürlük kazanmaya başladılar (Subaşı, 2005). DP, ilerleyen günlerde kendisini bulacağı kriz ortamında CHP’yi komünistlik ve dinsizlikle suçlayacak,

dinde getirdiği özgürleşme ile övünecekti. Menderes'in partisi için radyoda Kuran okutmak büyük bir başarıydı (Zürcher, 2018:269).

Burada bizim için değerli olan ise Türkiye'nin zaman içerisinde değişen düşünce yapısına tanık olmaktır. Her ne kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarında İslam özel alan ile sınırlandırılmışsa da (ya da en azından istek bu yöndeydi) bu hedefin tam anlamıyla başarılı olamadığı ve İslam'ın bulduğu ilk fırsatta kendisini hatırlattığı söylenebilir. Özellikle İnönü döneminde yaşanan problemler İslam'ın toplumsal bir hareket olarak güçlenmesine yardım etmiş, Menderes ile birlikte de kendi sesini yeniden duyurma ve daha fazla insanı etki alanına alma fırsatına sahip olmuştur. İslamcı hareket her ne kadar o dönem içerisinde büyük kitlelere erişememiş olsa da günümüze ulaşan kimi düşüncelerin temeli 1950'li yıllarda atılmıştır.

2.5. Türkiye Siyasetinde Güçlenen İslam

Demokrat Parti'nin 1950'li yıllarda seçimleri kazanması ile birlikte İslamcılar da güçlenmeye başladı. DP İslam'a karşı yumuşak bir tavır sergiliyor, İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip okulları açıyor, Kuran kurslarına izin veriyordu. Böylece muhafazakar kesim kendisini devlete daha yakın hissetmeye başladı (Tekin & Akgün, 2005:655). Bu kişiler kuşkusuz dikkat çekmemek adına çabalarını sürdürüyor, etki alanlarını henüz yakın çevreleri ile kısıtlıyorlardı. Açılan bu yerler (okullar, kurslar vb.) yeni toplanma alanları haline gelmiş, düşüncelerini ifade edebilecekleri daha fazla alana kavuşmuşlardı. Meydana gelen yeni gelişmeler, İslamcıların demokrasiden yana bir tavır takınmalarına ve bunu ilerleyen yıllarda da sürdürmelerine neden olmuştu (Tekin & Akgün, 2005). 1950'de seçimi kazanan DP on sene iktidarda kalmayı başardı.

27 Mayıs 1960 günü Türkiye'de askeri darbe gerçekleşti. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin okuduğu bildiriye göre bunun nedeni demokrasiyi içine düştüğü buhrandan kurtarmaktı (Zürcher, 2018:279). Ulusal mücadele döneminde askerin üstlendiği rol, Türk Silahlı

Kuvvetleri'nin ülkenin en saygın kurumu haline gelmesini sağlamıştı (Ahmad, 1995:173). Bu nedenle askerin bu şekilde halkın karşısına çıkması etkileyiciydi. TSK yönetime geldiğinde aynı zamanda yeni bir Anayasa hazırlamaya karar vermişti. Bu amaçla İstanbul ve Ankara'daki hukuk profesörlerinin bulunduğu bir ekip kuruldu. 9 Temmuz 1961 yılında ise halkoylamasına sunulan yeni Anayasa kabul edilmişti.

Kabul edilen yeni Anayasa ile birlikte kişilerin düşünce, ifade, örgütlenme ve yayın özgürlükleri ve diğer kişisel hakları güvence altına alınmıştı (Ahmad, 1995:183). Birçok kişi askerin yönetime geçmesi ile birlikte İslamcılara karşı sert bir tavır alınacağını düşünmüş olsa da bu konuda haklı çıkmadılar. Yönetim hoşgörülü davranıyor, İslamı kırsal kesimdeki insanların pratiklerinin dışına çıkarmaya ve dinin akılcı bir yorumunu oluşturmaya çalışıyordu ancak bir yandan da meydana gelebilecek tehlikeleri gözeterek dini siyasal amaçla kullanma yasağını 1961 Anayasası'na bir madde olarak eklediler (Zürcher, 2018:285).

Anayasa kabulünden sonra yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verilmişti. Böylece Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Türkiye İşçi Partisi gibi partiler siyaset hayatına katıldı. 1961 yılında görece daha özgür bir Türkiye vardı ve bu da ideolojilerin rahatça tartışılmasına olanak sağlıyordu. Bu dönemde Türkiye'de siyasallaşma artmış, sol yükselişe geçmişti (Ahmad, 1995). Diğer yandan da İslamcılar kendilerine serbestçe hareket etme alanları oluşturmaktaydı. 1961 anayasasının sivil toplum örgütlerine verdiği haklardan yararlanan cemaat ve tarikatlar sivil toplum örgütlerine yönelmiş, faaliyetlerini bu alanda da sürdürmüşlerdir (Dağcı, 2019:3191). Muhafazakar kesimdeki bu canlanma yapılan yayınlara da yansır. Özellikle 1960 sonrasındaki yayınlarda, Mısır ve Pakistanlı İslamcı düşünürlerin eserleri Türkçeye çevrilmiştir (Tekin & Akgün, 2005). Yapılan bu tercümeleler özellikle sayıları giderek artmakta olan dindar gençler arasında popüler hale gelmiştir (Dağcı, 2019). Köyden şehire doğru artan göçler ile birlikte muhafazakar grupların aldıkları eğitim süresi de

artmıştı. Bunun sonucunda dindar insanlar arasında okumaya olan ilgi yükselmiş, böylece yapılan çeviriler bu çevrede büyük bir talep alanı elde etmiştir.

Siyasal faaliyetlere dönük yasakların kaldırılması ile birlikte AP ile CHP arasında bir koalisyon hükümeti kuruldu (Zürcher, 2018). 1965 seçimlerinde ise AP oyların çoğunluğunu elde etmişti. Demirel özellikle kırsal kesim oylarını kazanmada oldukça başarılıydı. Adalet Partisi pek çok kesimden insanın bir arada bulunduğu bir siyasi parti haline gelmişti. AP'yi destekleyenler arasında küçük tüccarlar, köylüler, büyük toprak sahipleri ve hatta Batılı liberaller bulunuyordu (Zürcher, 2018). AP aynı zamanda DP seçmenini de temsil etmeye gönüllü olmuştu (Demirel, 2005).

Demirel göreve geldiği günden 1960'ların sonuna kadar başarılı diyebileceğimiz bir tablo sunuyordu. Ekonomide iyileşme olmuş, birçok insanı memnun etmeyi başarmıştı. Demirel kalkınmayı hızlandıracağını düşündüğü karma ekonomi düzenini savunuyordu ve başlarda işler yolunda gitmişti (Demirel, 2005). Türkiye aynı zamanda dışarıya iş gücü ihraç etmeye başlamış ve böylece hem ülkedeki işsizlik oranı azalmış hem de döviz miktarında artış gözlemlenmiştir (Ahmad F. , 1995). Bu sırada Türkiye ekonomisinde sanayileşme önem kazanmış ve insanlar da daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak adına büyük kentlere doğru göç etmeye başlamışlardır.

Değişen iş koşullarının da etkisiyle işçilerdeki sınıf bilinci artmış, sendikalar güçlenmişti ancak bunun karşısında da burjuvazi kendi dayanışmasını oluşturmaya başlamıştır (Ahmad F. , 1995). 1950'lerde başlayan Amerikan tarzı tüketim artmış, gündelik hayatta daha görünür hale gelmiştir. Ancak bunlar olurken bir yandan AP'nin seçmenleri arasında partiye yönelik eleştiriler yükselmeye başlamıştı. Bunun en büyük nedenlerinden biri sermayenin belirli kişilerin elinde toplanması ve küçük esnafın ekonomik anlamda güç kaybetmesidir.

Bu sırada yükselen sol hareketler, sağ görüşteki insanları rahatsız etmiş ve onların da kendi aralarında daha güçlü bir şekilde birleşmelerine neden olmuştur. Solun savunduğu

değerlerin karşısına çözüm olarak milliyetçi ve İslamcı görüşler savunuluyordu ve komünizme karşı savaş açmışlardı. Bu hareketin en büyük temsilcisi 1969 yılında Alparslan Türkeş'in önderliğinde kurulan Milliyetçi Hareket Partisi olmuştur.

Güç kaybeden Demirel'e bir diğer eleştiri de Necmettin Erbakan'dan gelmiştir. Erbakan AP'yi büyük sermaye sahiplerini desteklemekle suçluyordu, bu nedenle partiden ayrıldı ve 1970 yılında Nakşibendi tarikatına bağlı Şeyh Mehmet Zahit Kotku önderliğindeki İstanbul'da yer alan İskenderpaşa cemaatinin de desteği ile (Zürcher, 2018:295) Milli Nizam Partisi, kuruluş toplantısından Allahüekber sesleri yükselerek siyaset hayatına başlamıştır (Ahmad & Turgay, 1976:383). Erbakan ve ekibinin hedefinde İslamcıların oylarını kazanmak vardı. Böylece AP seçmeni arasında bulunan muhafazakar kesimde partiden kopuşlar yaşanacaktı.

MNP'nin kuruluşu ile birlikte Türkiye'de Milli Görüş Hareketi başlamıştı. Artık İslamcıların kendilerini ait hissettikleri bir parti yasal olarak kurulmuştu. Fakat bu uzun sürmedi. 12 Mart 1971 yılında askeri muhtırası gerçekleşti. Demirel hükümeti özellikle son hizipleşmeler ile birlikte zayıflamıştı. İlerleyen günlerde Nihat Erim hükümeti kuruldu. Asker özellikle son on yılda artan sol görüşteki kişilerin faaliyetlerinden rahatsızdı bu nedenle düzeni kurmak için geldiklerini söylerken dikkatleri sol kesime çevrilmişti. 1960 yılında Anayasa ile birlikte elde edilen özgürlüklerin büyük bir çoğunluğu baskı altına alındı. Sendika toplantılarına izin verilmiyor, gençlik örgütleri kapatılıyordu. Sağ görüş ise tüm olanlardan daha az etkileniyordu. Polis ve güvenlik güçleri ile Türkeş'in MHP'si arasında bir işbirliği söz konusuydu (Zürcher, 2018:301). Milli Nizam Partisi ise 1971 senesinde kapatılmıştı fakat bu Milli Görüş Hareketi'ni durdurmadı ve 1972'de Milli Selamet Partisi olarak siyasi hayatlarına devam ettiler. Daha sonraki seçimlerde beklenmedik bir başarı gösteren MSP, 1974 yılında CHP ile koalisyon hükümeti kurdu. Bu Erbakan ve temsil ettiği fikirler için oldukça heyecan verici bir gelişmeydi.

Ekonomi 1970’li yılların başlarında özellikle Avrupa’da çalışan Türk vatandaşlarının ülkeye taşıdığı döviz ile fena durumda sayılmazdı fakat bu elbette güvenilir bir kaynak değildi. Nitekim 1974 yılı itibarıyla döviz miktarında azalma yaşanmıştı çünkü Avrupa da o sıralarda meydana gelen petrol krizi ile baş etmek için uğraşıyordu. Türkiye ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda yabancı kaynaklardan borç istemeye başlamıştı ve bu da dış borcun artmasına neden oldu. Bu yıllarda yükselen işsizlik, artan şiddet olayları ve siyasi yaşamdaki istikrarsızlıklar ekonominin daha da kötüleşmesi ile sonuçlandı. 1979 yılında Ecevit IMF ile anlaşmış ve büyük miktarda krediyi garantilemişti (Aydın & Taşkın, 2014). Ancak bu yardımın karşılığında kimi reformların gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Demirel bu iş için Turgut Özal’ı görevlendirecekti.

Turgut Özal 13 Ekim 1927’de Malatya’da memur bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmişti. 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Mühendisliği bölümünü bitirdi ve 1952 yılında ABD’ye ekonomi alanında uzmanlık eğitimi için gitti. Özal’ın İTÜ yıllarında Nakşibendi tarikatına bağlı Mehmet Zahit Kotku ile tanıştığı ve onun fikirlerinin etkisi altında kaldığı bilinmektedir (Aydın & Taşkın, 2014:350). Amerika’da kaldığı yıllar sırasında siyasal muhafazakarlık ve iktisadi modernizmin birlikte var olabileceği düşüncesine kapılmıştı (Aydın & Taşkın, 2014). Özal, Dünya Bankası ve Sabancı Holding gibi yerlerde üst düzey yöneticilik pozisyonlarında görev almış ve aynı zamanda 1975-79 yıllarında serbest ticaret ile uğraşmıştı (Bora, 2005:589). Seneler içerisinde iş dünyası ile kurduğu bu yakın ilişkiler ona siyasi alanda ilerlemesinde de yardımcı olacaktı.

Baktığımızda Türkiye’nin küresel piyasalara dahil olma çabaları 1940’lı yılların sonuna kadar gider. Ancak 1970’li yıllara dek siyasi ortamdaki hakim düşünceler serbest piyasa ekonomisi ile tam bir uyum içinde değildi. Ekonomiyi iyileştirme amaçlı pek çok adım atılmış ancak hem ülke içi hem de ülke dışında yaşanan gelişmeler sebebiyle istikrar sağlanamamıştı. 1973 yılında gerçekleşen petrol krizinden, zaten kırılgan bir ekonomiye sahip

Türkiye oldukça kötü bir şekilde etkilendi ve üretim faaliyetleri neredeyse durma aşamasına geldi. Süleyman Demirel bu durumla ilgilenmesi için 1979 yılında Turgut Özal'ı Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirdi. Özal'dan istenilen, IMF'nin sağladığı krediye karşılık Türkiye'de değişikliğe gidilmesini istediği ekonomik düzenlemeleri hayata geçirecek bir paket hazırlamasıydı. Özal yurtdışında geçirdiği süre boyunca ABD'nin ekonomik yapısından etkilenmişti ve neoliberal politikalara da olumlu yaklaşıyordu. Bu da IMF'nin Türkiye'den istediklerini hazırlamada onu ideal bir isim haline getirmişti. Özal önderliğinde hazırlanacak bu paket ileride 24 Ocak Kararları olarak anılacaktı. Burada alınan kararlardan bazıları:

- İç pazara dönük “ithal ikamesi” modeli yerine “ihracata yönelik sanayileşme” modelinin benimsenmesi,
- Aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine “gerçekçi kur” politikasının benimsenmesi ve bunu sağlamak için radikal devalüasyonlardan kaçınılması,
- Fiyat denetimlerinin mümkün mertebe kaldırılması ve fiyatların arz-talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması,
- Yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemler alınması, bu arada devlet tekelindeki kimi üretim alanlarının da yerli ve yabancı özel sermayeye açılması (Ulagay, 1983:15-16).

Bu kararlar ile birlikte Türkiye küresel pazara dahil olmaya hazırды. İlke olarak fiyat mekanizması temel alınmış ve serbest piyasa ekonomisi savunulmuştu, böylece dünya ticaretinde hakim olan liberalizme geçme hedefine de ulaşılmıştı (Öztürk, Nas, & İçöz, 2008:16-17). Türkiye, fiyatlandırmalarda devlet müdahalesinin azaltıldığı ve yabancı sermayenin daha rahat hareket etme fırsatına sahip olduğu bir ekonomik yapıya kavuşmuştu.

24 Ocak Kararları'ndan sekiz ay sonra 12 Eylül 1980 gününde, radyo ve televizyonlardan Kenan Evren'in Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğunu bildiren sesi yükselmekteydi. TSK'nın bu kararı almasına neden olarak son dönemlerde artan şiddet olayları ve ekonomik bunalım gösteriliyordu. Bunun en büyük sorumlularından biri de mevcut partilerin hatalı davranışlarıydı. Bu sebeple tüm partilerin kapatılmasına karar verildi. 1983 yılında yapılacak genel seçimlere dek ülkeyi Kenan Evren başkanlığında Milli Güvenlik Konseyi yönetecekti. MGK yalnızca dış politika ve ekonomi faaliyetlerinden uzak durma kararı almıştı (Ahmad F. , 1995). Özal kendisinin ekonomik paketi yönetmede en yetkin kişi olduğu fikrini kabul ettirmişti ve böylece ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atandı. MGK'nın gözünde devlet için en büyük tehlikeyi artık İslamcılar değil komünistler oluşturuyordu. Bu nedenle işe ilk olarak sol gruplar içinde öne çıkan isimleri tutuklamakla başladı. Bu sırada sendikaların toplantıları engelleniyor, üniversitelerde tehlikeli görülen öğretim üyeleri görevlerinden alınıyordu. Sol hareket büyük ölçüde sindirilmiş, o yıllarda tutuklamalar ve yargılamalar gündelik hayatın bir parçası haline gelmişti (Ahmad F. , 1995). Baskılanan sol faaliyetler yasal ve yasal olmayan İslam örgütlenmelerinin güçlenmesini sağladı (Buğra & Savaşkan, 2014). Kenan Evren ve beraberindekiler yalnızca bir süre yönetimde kalmanın yeterli olacağını düşünmüyor, Anayasa'da da bir değişiklik yapılmasını istiyorlardı. Bu doğrultuda 1982 yılında yeni bir Anayasa halk oylamasına sunulurken kabul edildi. Bu yeni anayasa ile birlikte Cumhurbaşkanının yetkileri artırıldı ve siyasal faaliyetlere büyük kısıtlama ve yaptırımlar getirildi (Ahmad F. , 1995). Anayasa kabulü sonrasında halkın seçime gidebileceği kararı verildi ve 1983 yılında gerçekleştirilecek genel seçimler için hazırlıklar başlatıldı. Ancak bu seçimlerde daha önce kapatılmış olan partiler yer alamayacaktı. Bu nedenle yeni partiler kuruldu ve 1983 genel seçimlerini Özal'ın yine aynı yıl kurduğu Anavatan Partisi kazandı. Özal, iktidara geldiği günlerde 24 Ocak Kararları'nın demokratik bir ortamda sürdürülemeyeceğini düşünüyordu bu nedenle yasa ve

düzenlemelerle ilgili alanı askere bırakacak, kendisi yalnızca ekonomi ile ilgilenecekti (Ahmad F. , 1995).

Alınan destekler ve uygulamaya koyulan kararlar sonucunda, Türkiye ekonomisi ilk yıllarda rahat bir nefes almayı başarmıştı. Sanayi alanında yapılan yatırımlar artmıştı ancak bu beraberinde tarım faaliyetlerinin azalmasını getirdi. Bunun en büyük sebeplerinden biri de köyden kente devam etmekte olan göçlerdi. Özal seçimleri kazanmasıyla birlikte ekonomide geniş yetkilere kavuştu ve bu da iktidarın ekonomik alanda serbestçe kararlar almasına neden oluyordu. Bu durum ileride yolsuzluk söylentilerinin yükselmesine sebep olacaktı (Buğra & Savaşkan, 2014). Özal ve yönetiminin iktidara gelmesiyle kısa bir süre içinde Türkiye’de sınıflar arası gelir dağılımı arasındaki fark açılmış, işçiler büyük darbe almıştı. Daha önce kazandıkları hakların çoğunu kaybeden ve sendikaların da işlevsizleştirildiği bu ortamda işçiler, belki de en çok zarar gören gruptu. Var olan piyasa şartları yalnızca büyük sermaye sahiplerinin işlerini kolaylaştırmış, kendi aralarında kurdukları dayanışmayı da güçlendirmişti. 1971 yılında kurulan Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) artık daha etkin bir şekilde çalışma şansına sahipti. Zaten en başında 24 Ocak Kararları’nın en büyük destekçileri de yine onlar olmuştu. TÜSİAD’ın yanında, aralarında Turgut Özal’ın da bulunduğu taşra burjuvazisi de yükselişteydi ve bu kimseler aynı zamanda muhafazakar dindarlar olduklarını göstermekte bir sakınca duymuyorlardı (Ahmad F. , 1995).

Neoliberal ekonomi politikalarının benimsenmesi ile birlikte Türkiye’de artık pek çok şey fiyatı ile değerlendirilir hale gelmişti. Aynı zamanda daha önce ülkede rastlanmayacak mal ve hizmetler şimdi mağazalarda kolaylıkla bulunuyordu. Fakat burada satışa sunulanlar ancak üst-orta sınıf ve üzeri kişilerin erişebileceği fiyatlandırma politikalarına sahipti. Bunun yanında ilk önce Amerika ve sonrasında Avrupa’da bir gelir kaynağı haline gelen televizyonculuk da Türkiye pazarında önemli değer kazandı. Küresel pazara dahil olunması ile birlikte uluslararası ilişkilerde dönemin hâkim dili olan İngilizcenin de değeri artmıştı.

Artık iş başvurularında İngilizce biliyor olmak kişileri adaylar içerisinde öne çıkarıyordu. Bu nedenle bazı çevreler çocuklarını gönderecekleri okullarda İngilizce eğitim talep etmeye başladı (Ahmad F. , 1995). İhsan Doğramacı 1984 yılında Türkiye'nin ilk vakıf üniversitesi Bilkent'i kurarken işte bu düşüncelerle yola çıkmıştı.

Seksenlerin değişen siyasi ortamında yeni açılan bir diğer parti de Refah Partisi'ydi. Milli Selamet Partisi'nin diğer partiler ile birlikte kapatılmasının ardından 1983 yılında açılan RP esasında Milli Görüş Hareketinin bir devamıydı. Fakat parti MSP'de benimsediği söylemlerin bir kısmını değiştirmeye karar vermişti. 1980'li yıllarda siyaset tamamen değişmiş, sosyalist fikirler gözden düşmüştü. Artık Türkiye ve dünyada egemen görüş piyasa yanlısı ekonomik sistemlerden yanaydı. Devlet eski politikaları devam ettirmeyeceğini açıkça göstermişti (Gülalp, 2003:71). RP de buna uygun bir ekonomi anlayışı geliştirdi. Bu yeni anlayışta Batı tamamen reddedilmiyordu fakat temelde destekledikleri Müslüman dünyası ile kurulacak iş ilişkileriydi. Artık eski keskinliğiyle sermayeden uzak durulmayacak, serbest piyasa koşullarıyla uyumlu bir tavır sergilenecekti. Erbakan zaman içerisinde daha önceki konuşmalarında yer alan eşitlik vurgusunu da adalet ile değiştirerek ortaya Adil Düzen modelini koydu (Buğra & Savaşkan, 2014). Erbakan bahsettiği adil ekonomik düzenin İslam'da yer alan adalet kavramı ile uyumlu olduğunu iddia etti ve bireysel girişimlerin desteklenip, devletin müdahale alanlarının altyapı işleriyle sınırlandırılması gerektiğini savundu (Gülalp, 2003:64). RP artık geride durmayıp, siyasi hayatta daha aktif olma konusunda kararlıydı. Ekonomi alanına karşı duyduğu ilgiyi açıkça göstermesi de bununla bağlantılıydı ve böylece artık dini kimlik iş insanları arasındaki anlaşmaların seyrini belirleyen bir sosyal sermaye unsuru haline gelmişti (Buğra & Savaşkan, 2014). Bu durum ilerleyen günlerde Türkiye iş dünyasında ilişkilerin değişeceğinin de habercisi olmuştur.

Refah Partisi'nin o dönem içerisinde gerçekleştirdiği bir diğer önemli şey Müslümanların, Türkiye'deki yerini yeniden tanımlamasıdır. 1970'li yıllardan itibaren

modernizm anlatısı ve vaat ettikleri büyük bir çöküşe geçmişti. İnsanlar kendilerini daha özgürce ifade edecekleri bir alan yaratma arayışındaydılar. Bu sırada kapitalist sistem girdiği krizden çıkmış, kendisini insanlara yeniden kabul ettirmişti. Serbest piyasa belki daha önce hiç olmadığı kadar güçlüydü (ilerleyen günlerde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla nihai zaferini kutlayacaktı). Sermaye kendisine yeni alanlar açabilme amacı ile çokkültürcü akımı benimsemişti. İşte burada Refah Partisi kendisi ve temsil ettiği grup için de bir çıkış yolu gördü ve Türkiye'deki Müslümanların devletin yabancılaştırdığı, dezavantajlı bir grup olduğunu iddia etti (Buğra & Savaşkan, 2014:94). Bu epeydir MGH'nin gündeminde olan bir konuydu ancak bu ifadenin birçok çevre tarafından kabul görmesi 1980'li yıllarda gerçekleşmiştir.

Bu anlatı özellikle kendisini dışarıda bırakılmış hisseden tabanda karşılık buldu ve hemen kabul edildi. İrfan Özet, 2019 yılında kitaplaştırılmış olan, İstanbul'da yaptığı doktora çalışmasında, MGH'nin insanların yaşamlarında hangi şekillerde var olduğuna da yer vermiş. Söz gelimi Kapalıçarşı'da uzun zamandır çalışan bir kuyumcu 60'lı yıllarda ancak temizlikçi olarak iş bulabildiklerini anlatır (Özet, 2019:54). Pek çok kişi bu durumun nedeni olarak İslamcı hareket örgütlülüğü içindeki eksikliklere işaret ediyordu. MGH'nin değiştirdiği de işte tam olarak bu olmuştur. MGH artık İslami kimlik çatısı altında toplanan çok sınıflı bir toplumsal tabanı temsil etmeye başlamıştı (Özet, 2019). İslamcı hareketin insanlarla bulunduğu en önemli mekanlar sohbetlerin gerçekleştirildiği evler ve camiler olmuştur. 1980 sonrasında ise bu alanlardaki faaliyetler artmış ve dönem elitlerinin komünizme karşı destekledikleri Türk-İslam sentezi fikri ile İslamcı hareket güç kazanmış ve böylece Refah Partisi de kendisini güçlü bir muhalefet olarak kabul ettirmeyi başarmıştı (Özet, 2019). Refah Partisi'ndeki bu değişimlerden kadınlar da etkilenecekti.

Türkiye'de Müslüman kadınlar sınıfsal anlamda çeşitlilik gösteriyordu. Fakat ortak noktaları (aynı durumu dindar olmayan kadınlarla da paylaşmaktaydılar) çoğu zaman erkekler

tarafından özellikle siyaset alanında dışarıda bırakılmak olmuştur. Ancak bu durum Refah Partisi'nde kurulacak Hanımlar Lokali ile birlikte değişecekti. 1985 yılında RP İstanbul İl Başkanlığı görevine gelen Recep Tayyip Erdoğan partide kadınların etkin bir rol alması gerektiğini düşünüyordu. Bu MSP'nin ardılı olan parti için oldukça şaşırtıcı bir gelişmeydi. Erdoğan partisinde birtakım değişikliklerin olması gerektiğini seziyordu ki bu yenilikçi hal gelecek yıllarda partide meydana gelecek olan ayrışmalarda da etkili olacaktı. Hanımlar Lokali'nde yer alan ilk kadın grubuna eğitimlerini kendisi veren Erdoğan, partisinin tabularıyla yüzleşmeye hazırdı (Arat, 2005:40-41). Eğitimlerinin ardından gelecek seçimler için çalışmaya başlayan kadınlar öncelikle kendi çevreleriyle işe başladı ve bulundukları mahallelerdeki insanlarla görüşerek mümkün olduğunca bilgi topladılar. Uzun süredir göz ardı edilmiş kadınlar gerçekten büyük bir hevesle çalışıyorlardı ve bunun ilk karşılığını 1989 yılında yapılan yerel seçimlerde Beyoğlu'nda aday gösterilen Erdoğan'ın, RP'nin sahip olduğu oranı geçerek oyların %22'sini elde etmesiyle aldılar. Erdoğan her ne kadar o gün kazanamamış olsa da partideki dönüşümün işe yaradığı bir gerçektir. Ortaya çıkan bu tablo sonucunda kadınların parti organizasyonundaki yeri sağlamlaşmıştı ve ilerleyen yıllarda tüm teşkilatlarda görev almayı başardılar.

Refah Partisi Hanımlar Lokali'nde kadınlar başörtüleri ile kabul ediliyor ve hatta bu sayede övgüler alıyorlardı. Fakat MGK onlarla aynı fikirde değildi. Güçlenen İslam hareketi ve köyden kente yaşanan göçler ile birlikte özellikle İstanbul gibi yerlerde muhafazakar insanların sayıları artmıştı. Bu aynı zamanda görünürlüklerinin de artmasına neden olmuştu. Bu kişiler arasında üniversite eğitime devam eden kadınlar da bulunuyordu. Ve o zamana kadar bazı kimselerin iddia ettiği gibi Türkiye'de başörtüsüne dair herhangi bir yasak bulunmuyordu. Fakat YÖK, MGK'nın zorlamasıyla üniversitelerde başörtüsüne yasak getirdi ve her ne kadar kendisi de dindar olan Turgut Özal, bu yasakları yumuşatmaya çalıştıysa da girişimleri Kenan Evren ya da Anayasa Mahkemesi tarafından engelleniyordu (Özdalga,

1998). Kimi üniversiteler yasakları büyük bir ciddiyetle uyguluyorken diğerleri başörtüsüne izin veriyordu. Fakat böyle bir yasağın ortaya atılması dahi büyük tepki topladı. Bu yasağa karşı çıkanlar yalnızca dindar kadınlar değildi. Birçok çevreden insan olanlara itiraz ediyordu ve bunlar arasında dindar olmayan fakat başı örtülü kadınlarla arkadaş olan, üniversitede onlarla aynı sınıfı paylaşan kadınların da sayısı azımsanmayacak kadar fazlaydı.

Dönemi en iyi aktaranlardan biri Yeşim Arat'ın 2005 yılında basılmış, daha önce Refah Partisi'nde görev almış kadınlar üzerine yaptığı çalışmadır. Görüştüğü kadınlardan bazıları beklenenin aksine seküler eğitim almış, orta sınıf ailelerden gelmektedir. Ancak İslam ile üniversite yıllarında tanışır. Hem İslam'ın popüler bir ideoloji olarak yükselmesi hem de kadın arkadaşlarının maruz kaldığı baskılar onları etkilemede büyük rol oynamıştır (2005:51-52). İlerleyen sayfalarda bu kadınların arkadaşlarına destek olmak için üniversitelerdeki eylemlere katıldıklarını ve hatta bazılarının başlarını örtmeye karar verdikleri ile karşılaşırız. Anlaşılan o ki getirilen yasaklar İslamcı hareketi yavaşlatmamış aksine radikal bir hale getirmiş ve toplumun diğer kesimlerinde de bu konuya yönelik bir ilginin uyanmasına neden olmuştur.

Turgut Özal döneminde benimsenen neoliberal politikalar sonucunda İslami sermaye de güçlenmiş böylece daha çok dindar kadın kapitalist tüketim ilişkilerine katılma fırsatı bulmuştu. Örtünme daha önceki sayfalarda da bahsedildiği gibi, 1980'lere kadar cahillik ve geri kalmışlık ile ilişkilendiriliyordu fakat bu durum, özellikle muhafazakar burjuvazinin oluşumu ve aynı zamanda üniversitelerde meydana gelen olaylar sonucunda değişime uğradı ve pozitif anlamlar kazanmaya başladı (Meşe, 2015). Bu tesettüre olan ilgiyi arttırdı ve İslamcı ekonomik piyasada bir tüketim nesnesi haline geldi (Meşe, 2015:148). Ancak bu alanda ürün çeşitliliği sunan pek fazla yer bulunmuyordu. Bu durumu fark eden Mustafa Karaduman, 1982 yılında Tekbir isimli tesettür giyim üzerine odaklanan mağazasını açmaya

karar verdi. Karaduman, Tekbir mağazasını açmasının ardındaki düşüncelerini verdiği röportajlardan birinde şöyle anlatır:

“Biz Tekbir olarak 1982’de üretime başladığımızda, böyle tesettür giyim yoktu. Tesettüre uygun giyinmek isteyen, bir etek bir bluz giyyordu... Öyle ki o dönem mini etek furyası vardı. Biz bu tesettürün Müslüman bir ülkede bütün insanlarımızı ilgilendirdiğini düşündük ve bu alandaki boşluğu doldurmak istedik.” (Karaduman, 2007)

1980’lerde yükselen İslamcı hareket, tesettür giyim marketinin de piyasada yer almasını sağlıyordu (Navaro-Yashin, 2002). Tekbir her ne kadar başlarda büyük bir tüketici kitlesine ulaşamadıysa da başarısı her yıl arttı. Karaduman bu konudaki hevesini korudu ve 1992’de daha önce görülmemiş bir şeyi yaparak tesettür defilesi gerçekleştirdi. Bazıları bunun İslam’a aykırı olduğunu söylüyordu. Fakat o gelen eleştiriler karşısında defilesini savundu ve örtünmeyi en iyi şekilde temsil etme amacıyla yola çıktıklarını anlattı (Binark & Kılıçbay, 2002). Tekbir artık yalnızca Türkiye’de değil uluslararası piyasada da var olmayı başarmıştı. Hatta öyle ki The Guardian ileride Karaduman’dan ‘Allah’ın Terzisi’ olarak bahsedecekti (Traynor, 2006). Türkiye’de artık moda ve tesettür bir arada bulunuyordu ve İslam ile piyasa arasındaki eklemlenme oldukça başarılı sonuçlanmıştı (Meşe, 2015).

Türkiye ekonomisinde İslamcı girişimleri 1990 yılında Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği’nin (MÜSİAD) kurulması takip etti. MÜSİAD’ın kurulması ile birlikte din ile ekonomi arasındaki sınırlar bulanıklaşmış, sermayenin *doğru* siyasi bağlantılara sahip iş insanlarında toplanmasına neden olmuştur (Buğra & Savaşkan, 2014:97). MÜSİAD’ın kurulması aynı zamanda ekonomide açık bir şekilde seküler (TÜSİAD burada yer alıyordu) ve İslamcı kutupların oluşması ile sonuçlandı (Demiralp, 2009). MÜSİAD, TÜSİAD’a kıyasla küçük ve orta ölçekte işletmeleri temsil ediyordu ve derneğin sağlamak istediği en önemli şeylerden birisi İslam kurallarına aykırı olmayacak biçimlerde iş ilişkilerini sürdürmektir.

Buna örnek olarak yemeklerde alkollü içeceklerin sunulmaması ya da dini bayramların birlikte kutlanması gösterilebilir (Zubaida, 1996:14). TÜSİAD yıllar içinde devlet bürokrasisi ile kurduğu yakın ilişkiler dolayısıyla ekonomide ayrıcalıklı bir yere gelmişti ve IMF ile olan ilişkileri de destekliyordu fakat MÜSİAD buna karşı çıkıyor ve daha çok Müslüman iş insanları ile anlaşmalar yapmak istiyordu (Demiralp, 2009). Refah Partisi'nin daha önceki yıllarda Müslümanlar hakkında söylediklerini tekrar ediyor ve kendilerinin (ve elbette onlar gibi diğer Müslümanların da) Türkiye Cumhuriyeti tarafından dışlandıklarını öne sürüyorlardı (Buğra & Savaşkan, 2014).

Turgut Özal 1990 yılına gelirken partisi hakkında çıkan yolsuzluk haberleri ve ülke genelinde yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle seçimi bir daha kazanamayacağını düşünüyordu. Bu nedenle 1989'da görevinden istifa ederek, Türkiye Cumhuriyeti 8. Cumhurbaşkanı olmuştu. Onun ardından başbakanlık görevine çeşitli sürelerle Yıldırım Akbulut, Mesut Yılmaz, Süleyman Demirel ve Tansu Çiller gelmiştir. Özellikle 1980'lerden itibaren Türkiye'de inkar edilemez bir İslamcılaşıma dinamiği yaşanmıştı (Aydın & Taşkın, 2014). Bu durum Özal hükümeti sonrasında da var olmaya devam etti. Üstelik bu kez İslam hareketi sermayeye daha rahat erişebiliyor ve sahip olduğu kaynakları çalışmalarında değerlendirebiliyordu. Refah Partisi'nin her geçen gün güçlenen teşkilatları da özellikle İstanbul'da yoksullaşan mahallelere yardımlar yapıyordu. Bu çalışmalar İslamcı siyasal hareketin kitleselleşmesini hızlandırdı (Gülalp, 2003). Tüm bu yapılanların halktaki karşılığı 1994 İstanbul yerel seçimlerinde Refah Partisi adayı Recep Tayyip Erdoğan'ın büyükşehir belediye başkanlığını kazanmasında görülebilir. Bu seçim sonuçları kuşkusuz Refah Partisi ve Erdoğan için bir dönüm noktasıydı. Elde ettikleri bu zafer, çalışmalarının hızlanması ve eskiden devlet tarafından dışlandığını öne süren kitlenin, Türkiye'de bundan sonra her alanda var olacaklarını ilan etmesi ile sonuçlandı. Bu seçim aynı zamanda Refah'ın küçük işletme sahiplerinin partisi olmaktan çıktığının da habercisi olmuştu (Zürcher, 2018).

1994 seçim sonuçları Refah Partisi ve onu destekleyenler için büyük bir sevinç kaynağı haline gelirken, geri kalan seküler İstanbullular için durum farklıydı. Çağdaşlaşma ilkesi üzerine kurulmuş Türkiye için bu her açıdan beklenmedik bir sonuçtu. Daha önce Türkiye’de modern – geleneksel ayrımlarında etkili olan unsurlardan bahsedilmişti. İşte henüz bu kavramlar tam anlamıyla değişikliğe uğramadan önce Refah Partisi pek çok insan için hiçbir anlamda modern tanımıyla uyumlu değildi, daha çok Osmanlı değerlerini hatırlatan bir yapısı vardı. Kimse böyle bir sonuçla karşılaşmayı hesaba katmamıştı, bu durum o dönem seçim sonuçlarına verilen tepkilere de yansımıştı. Yael Navaro-Yashin o sıralarda İstanbul’da gerçekleştirdiği alan araştırmasında bu konudan bahsetmiştir. Navaro – Yashin, seküler İstanbulluların içinde oldukları ruh halini şu sözlerle anlatmıştır:

“Bazen panik, depresyon ve ciddi anksiyetenin eşlik ettiği bir belirsizlik atmosferi hakimdi. İslamist partinin kazanmasından sonra Türkiye’deki hayat artık nasıl olacaktı? Seküler rejimin oldukça etkili olduğu erken Cumhuriyet zamanlarında büyüyen yaşlı bir kadın yüksek tansiyondan şikayet ediyordu. Genç bir üniversite öğrencisi “sıfır moral” ile etrafta dolaştığını söylüyordu. İnsanlar birkaç gün boyunca Refah Partisi tarafından yönetilen yerlerden geçmeye korkmuştu. Hiç kimse onları İstanbul sokaklarında neyin beklediğinden emin değildi.” (2002:23)

Yael Navaro-Yashin araştırmasında insanların bu durumla baş etmek adına geliştirdiği yöntemlere de yer verir. Ve gözlemlerine göre en çok başvurulanan yol bu konu hakkında şakalar yapmaktır. Navaro-Yashin, Walter Benjamin’in yaklaşımını takip ederek, bu tepkinin tehlikeli bir durum olduğu düşünüldüğünde ortaya çıktığını öne sürmüştür. Şakalardan bir kısmı da şaşırtıcı olmayan bir şekilde kadınlar üzerineydi ve birçok kişi özellikle kadınların yaşamlarının kısıtlanacağı yönünde endişelere sahipti. Şüphesiz ortada uzun süredir ertelenen bir tanışmanın oluşturduğu bir gerilim söz konusuydu. Üstelik ilerleyen günlerde seküler kesim güç kaybedecek ve muhafazakarlar daha birçok zafer elde edecekti.

İstanbul yerel seçimlerinde büyük başarı elde eden Refah Partisi, Erbakan'ın başkanlığında 1995 genel seçimlerine katıldı. Oyların %21,4'ünü almayı başararak seçimi en büyük parti olarak sonlandırdı (Zürcher, 2018:358). İslamcı hareket geri dönülemez bir biçimde güç kazanmıştı. Yıllardır verilen uğraşlar 2000'lere gelirken neticesini vermeye başlamıştı. Seçimi kurulan koalisyon hükümetleri izledi. İlk önce RP, ANAP ile anlaşmış gibi görünse de bu başarılı olmadı ve ardından ANAP ile DYP arasında bir koalisyon kuruldu. Fakat Mesut Yılmaz ile Tansu Çiller arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu ANAP-DYP birlikteliği sona erdi ve RP-DYP arasında uzlaşmaya varılarak 1997 yılına dek iktidarda kalacak Refahyol koalisyonu kuruldu. Böylece Erbakan Türkiye'nin ilk İslamcı başbakanı olarak göreve başlamıştı (Aydın & Taşkın, 2014:424).

Fakat bu gelişmelerden rahatsız olan ordu sürece müdahale etmeye karar verdi ve 28 Şubat süreci 1997 yılında başlamış oldu. Ordu bakanlar kuruluna İslamcıların ekonomi, eğitim ve devlet içerisindeki etkilerini azaltmaya yönelik bir talepler listesi sundu (Zürcher, 2018:360). Ancak bu talepler istenildiği gibi uygulanmadı ve sancılı bir süreç yaşandı. Hem RP hem de DYP içinde ayrılıklar yaşandı. Baskılar sonucunda Erbakan istifa etti. 1998 yılında ise RP tamamen kapatılmış, Erbakan'a ise siyaset yasağı getirilmişti. Fakat bu Milli Görüş'ü durdurmadı. RP'nin ardından eski milletvekilleri birleşerek Fazilet Partisi'ni kurdular. Artık faaliyetlerini bu partinin çatısı altında sürdüreceklerdi.

Tüm bunlar olurken Erdoğan için de sıkıntılı günler yaşıyordu. 1997 yılında gerçekleştirdiği mitinglerden birinde Ziya Gökalp'e ait Asker Duası isimli şiiri okuduğu için hakkında dava açıldı. Dava sonucunda hapis cezası aldı ve 4 ay boyunca cezaevinde kaldı. Buradaki hedeflerden biri halk arasında popüler hale gelen Erdoğan'ın önünü kesmektir. Ancak bugün geldiğimiz noktadan da görebileceğimiz üzere bu girişimin başarısızlıkla sonuçlandığını söyleyebiliriz. Hatta öyle ki Erdoğan'a verilen bu hapis cezası onun ününü daha çok arttırmış, onu destekleyenlerin radikalleşmesine sebep olmuştur. Tahliye edildiği

gün dışarıda onu büyük bir kalabalık bekliyordu. İnsanlar Erdoğan'a daha yakın olabilmek için birbirini eziyor, "Başbakan Erdoğan" diye sloganlar atıyordu.

Fazilet Partisi Türkiye siyasetinde çok dayanamadı ve Refah Partisi'nin devamı olmakla suçlanarak, 2001 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından yasaklandı (Zürcher, 2018:364). Bu durum hareket içinde uzun yıllardır devam eden Gelenekçiler ile Yenilikçiler arasındaki ayrılığın keskinleşmesine neden oldu ve Erdoğan'ı lider olarak gören Yenilikçiler ayrı bir parti kurarak yola devam etme kararı aldılar (Aydın & Taşkın, 2014). Bunun sonucunda Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Binali Yıldırım ve Bülent Arınç gibi isimlerin birleşmesiyle, 14 Ağustos 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) kuruldu. FP'deki Gelenekçiler de yine 2001 yılında Saadet Partisi'ni kurdu ve 2003 yılında yapılan kongrede genel başkan görevine Necmettin Erbakan getirildi. 2002 seçimlerini oy çoğunluğu ile kazanan AKP ise günümüze ulaşarak 18 yıldır tek başına yönetimde kalmayı başardı.

Devletlerde dönemsel olarak hakim olan ekonomik ve toplumsal yapı, kuşkusuz mevcut hükümetlerin değer yargılarıyla doğrudan ilişkilidir ve bu kavramlar etrafında şekillenir. Ancak unutulmamalıdır ki birçok zaman iktidarları belirleyen de yine halkın kendisi olmuştur. Halkın o anki ruh halini etkileyen hem onu o güne ulaştıran geçmişi hem de etrafındaki toplumlarda meydana gelen gelişmelerdir. Devletler arasında her ne kadar coğrafi sınırlar kesin bir şekilde çizilmiş olsa da toplumlar tarihin her döneminde birbirini etkilemiş ve işlerin gidişatını belirlemiştir. O nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden itibaren sürekli içinde olduğu değişimin nedenleri yalnızca ülke sınırları içerisinde aranmamalı ve var olan gelişmeler bir bütün halinde incelenmelidir. 1980'lerden itibaren Türkiye'de yükselişe geçen İslamcı hareketin ruhunu anlamak için meselelere bu bakış açısı ile yaklaşmak gerekir. Daha önceki sayfalarda görebileceğimiz üzere Türkiye'de Müslümanlar her dönemin şartına uygun strateji geliştirebilmiş ve kendilerini toplumsal alanda var etmeyi başarmışlardır. Hatta öyle ki günümüzde, modern sözcüğü ile İslam'ın yan

yana dahi gelemeyeceğini düşünenlere, bir Müslümanın aynı anda hem dindar hem de çağdaş olabileceğini gösteren pek çok kişi bulunur -en azından bunun iddiasını taşırlar ki bu geçmişte asla mümkün olmayacak bir durumdu. Özellikle Erdoğan'ın 2012'de dindar bir nesil yetiştirmek üzerine söylediği sözlerle getirilen eleştirilere yanıt olarak; "Dindar bir nesil çağdaş olamıyor mu? Hem çağdaş hem dindar olunamıyor mu? (Hürriyet, 2012)" sorularını yöneltmesi anlamlıdır.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan itibaren erkekler (dindar olsun olmasın) kadınlara göre pek çok alanda her zaman daha avantajlı oldular. Eğitim, çalışma alanları, sağlık hizmetleri gibi konularda kadınlar her zaman geride kalanlar oldu. Bu şüphesiz dünyanın her ülkesinde kadınların genel durumuna işaret eder. Erkek egemen toplumların yarattığı dezavantajlı grupların büyük bir kısmını kadınlar oluşturur. Söylemlerin çoğunluğu ya kadınlar üzerine kurulmuştur ya da kadınlarla ilişkilidir. Din de elbette bunlardan biri ve belki de en önemlisidir. İslam ise bu noktada pek çok inanca kıyasla daha farklı bir yerde durur. İnsanların yaşamları üzerindeki etkisi, önemli bulduğu konuları ayrıntıları ile ele alması ve inananların yaşamlarını nasıl sürdürmesi gerektiğine dair yaptığı açıklamalar ile birçok inanca kıyasla çok daha belirleyici bir etkisi vardır. Beden de burada önem kazanır ve dindarlığın sınırlarını yeniden üretir. Carol Delaney, 1980-1982 yılları arasında Orta Anadolu'da gerçekleştirdiği alan araştırması sırasında elde ettiği gözlemler sonucunda İslam'ı bir *ortopraksi* yani doğru eylem dini olarak adlandırır ve ekler: "Bir kişinin bedenine dikkat etmesi, ötekilere Tanrı'nın düzenini kabul ettiğini ve ona uyduğunu gösterir; bu, kişinin Müslüman olduğunu göstermesinin yoludur (Delaney, 2014:44)." Beden şüphesiz hem kadın hem de erkek mümin için İslamiyette önem kazanmıştır ancak denetlenebilirlik açısından kadın bu noktada ön plana çıkar. Özellikle, İslam'da örtünme konusu birçok tartışmanın merkezine oturur. Bir grup, İslamiyetin kutsal kitabı Kur'an ayetlerinde tesettürün gerekliliği hakkında bir ifade yer almadığını savunurken, diğerleri de buna karşı çıkar. Bu tartışmada

bizim için önemli olan nokta ise tesettürün Müslümanların gündelik yaşamlarında yer edinmiş olmasıdır. Bu da insanlara, tesettürlü ve tesettürsüz kadınlar hakkında daha onları hiç tanımyorken bile haklarında yorum yapabilme şansını tanır. Tesettürlü olmak, içinde bulunduğu toplumun anlık durumuna göre de çeşitli anlamlar kazanır. Örneğin Atatürk feslerin bırakılıp şapkaya geçiş yapılmasının gerektiğini söylediği günlerde, çarşafı kamusal alanda var olan kadının muhtemel bir muhalif olduğu düşünülebilirdi. 1980’lerde başörtüsü bir direnme aracı haline gelmişti. 2020 yılında ise insanlar tesettürlü kadınları incelediğinde artık onların hangi ideolojiyi desteklediği hakkında eskisi kadar kesin konuşamaz hale gelmiş durumda. 1960’lı yıllarda Anıtkabir’de başörtülü bir kadın ziyaretçi görme ihtimali oldukça düşükken günümüzde her Anıtkabir ziyaretinde en az *açık kadınlar* kadar örtülü kadına rastlamak mümkün ve bu gündelik hayatın akışı ile de uyumlu bir görünüm sunuyor. Peki seneler önce akıllardan bile geçirilmeyecek bu değişimi ne mümkün hale getirdi?

Hem Cumhuriyetin kuruluşunda hem de ilerleyen süreçte İslam, desteklenen Türk kimliği içerisinde yer almayı başarmıştı. Değişen her iktidarla Müslümanlara açılan alanlar da etkileniyor, bu süreçlerde alınan kararlar ise kendisini en iyi kadınlar aracılığı ile gösteriyordu. Atatürk Batılılaşma hedefini daha çok kadınlar üzerinden görünür kılmıştı, İslamcılar çoğu zaman sahip oldukları değerleri mümin kadınlara uygun bulunan yaşam biçimleriyle aktarıyordu. Böylece her iki tarafta da erkek karar veriyor, dini yaşatma sorumluluğunu ise kadın üstleniyordu. Zehra Yılmaz, kitaplaştırılan doktora çalışmasında Müslüman kadın bedeninin toplumsal ahlakın sınırlarını belirleyen ve hatırlatan anlayışın sürdürüldüğünü ifade eder ve ekler: “Buna bağlı olarak da, İslami esasın asıl korunduğu alanın kadına ilişkin konularla sınırlandırılması doğal olarak dindarlığı dişileştirmiştir. Dindarlığın içeriğine ilişkin tartışmaların ana eksenini kadınlar tarafından ya da kadınlar üzerinden belirlenirken, ekonomi ve siyasetin alanı erkeklere bırakılmıştır.” (Yılmaz, 2015:108)

Yılmaz, dindarlığın dışıl olduğunu öne sürerek bizi birçok zahmetten kurtarıyor ve durumu daha iyi kavramamıza yardımcı oluyor. Sahiden de kadınlar uzun yıllar boyunca kendileri adına konuşulmasına izin vermişti. Fakat hesaba katılmayan bir şey vardı. Erkeklerin de siyaseti aynı kalmıyor, sürekli değişim geçiriyordu. Bu noktada daha önceki sayfalarda da yakalayabileceğimiz üzere Türkiye’de Müslüman kadınların yaşamlarını önemli ölçüde değiştirecek iki olay gerçekleşti. Bunlardan ilki İslamcı hareketin yükselmesi ve kadınların tesettürleri için eylemler gerçekleştirerek, kamusal alandaki görünürlüklerini arttırmalarıdır. İkincisi ise sermayenin seküler iş insanlarına özgü bir alan olmaktan çıkıp, 1990’lardan itibaren yükselen muhafazakar burjuvazinin iş dünyasındaki bu ağlara katılmasıdır.

Üniversitede tesettürlerine sahip çıkmak için uğraşan kadınların bir kısmı aynı zamanda Müslüman entelektüeller olarak yaşamlarına devam etti ve çeşitli iş alanlarında ve edebiyat dünyasında varlık kazanarak, sesini duyurma fırsatına sahip oldular. Üniversitede aldıkları seküler eğitim, orta sınıfa özgü Müslüman özneliğini oluşturmalarında yardımcı oldu (Köse, 2011:812). Bu durum aynı zamanda başörtüsü ile özdeşleşen pejoratif kavramların yıkımını hızlandırdı ve diğerlerine hem eğitilmiş hem de örtülü bir kadın olarak hayat sürdürmenin mümkün olduğunu gösterdi. Bu süreç aynı zamanda örtünmenin genellikle aile baskısı sonucu tercih edilen bir pratik olduğu görüşüyle de hesaplaşılmasını sağlamış ve tesettürün bir tercih olduğu anlatımı güç kazanmıştır. Yılmaz kitabında bu eğilimin daha çok orta sınıf ve üzerinde görüldüğünü ve sınıfsal bir göstergeye işaret ettiğini yazmış olsa da (2015,192) ben kendi alan araştırmamda bundan farklı bir sonuca ulaştım. Ancak bu konuya ilerleyen sayfalarda daha detaylı bir şekilde değineceğim.

İkinci etkili olay ise muhafazakar girişimcilerin serbest piyasa ekonomisine yaklaşımları ile başladı. İlk zamanlarda MÜSİAD altında birleşen küçük ölçekli işletmeler ve

sermaye sahipleri, 2000'lerden itibaren yönetimin kendisini muhafazakar demokrat olarak tanımlayan AKP'ye geçmesi ile güçlendiler ve piyasada daha çok söz hakkına sahip oldular. Modern ekonomi politikalarına uyum sağlama sürecine giren muhafazakarlar aynı zamanda bu dünyanın sosyal ve toplumsal pratiklerini benimsemeye de isteklidirler (Yücebaş, 2012:65). Böylece muhafazakarlar tüketime daha çok katılarak, sermaye sahiplerinin gözünde iyi bir müşteri haline geldiler. Tesettür elbette burada da öne çıktı ve moda ile hızlıca eklemlendi. Daha önce bahsedildiği gibi birçok kişi tarafından tepki alsa da tesettür defileleri dahi düzenlendi. 80'lere kadar tesettür giyiminde çeşit yok denecek kadar az iken 90'larda tüm renk ve desenlerde muhafazakar kadınların yaşam biçimlerine uygun tarzda kıyafetler üretilmeye başlanmıştı (Navaro-Yashin, 2002). Artık muhafazakar kadının kendi estetik kavrayışını, örtülü olması ona bir engel oluşturmadan sergileyebilme şansı vardı. Kapitalist ekonomik sistemin hakim olduğu her yerde olduğu gibi şartlar sermaye sahiplerine göre belirlenecekti. Böylece muhafazakar burjuvazi sahip olduğu diğer olanakları da kullanarak, Türkiye'deki modern kavramının karşılığını değiştirmeye ya da en azından işaret ettiği sınırları genişletme gücüne sahip olmuştu.

Bundan böyle Türkiye, üniversite eğitimi almış ve hatta Avrupa ve Amerika'da eğitimine devam eden, ekonomik anlamda kimseye ihtiyacı olmayan ve moda dergilerine yakışır şekilde giyinebilen muhafazakar kadınlar görecekti. Kadınların bu olanakları elde etmesinde elbette erkeklerin bazı girişimleri de yardımcı olmuştu fakat kadınlar da aynı zamanda *davalarına* sahip çıkarak özgürlük alanlarını genişletmişlerdi. Muhafazakar üst-orta sınıfta değişen tüketim alışkanlıklarını, Ankara Çukurambar'da doktora tezi için alan araştırması gerçekleştiren Aksu Akçaoğlu çalışmasında aktarır. Mekan olarak Çukurambar'ın seçilmesi değerlidir zira muhafazakar orta sınıf yıllar içinde burada kendisine güvenli bir alan oluşturmuştur. Aksu Akçaoğlu alan araştırmasında gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda ulaştıklarına şöyle yer verir:

“Dönüşümün diğer önemli boyutu, muhafazakar faillerin kapitalist sembolik ürünler piyasasıyla mutlak biçimde bütünleşmesidir...Piyasa-temelli hayattan memnuniyet ölçeği, muhafazakar zihinlere güzel hayatın karşılığı olarak yerleşti: Lüks evlerde yaşamak, pahalı arabalar sürmek, şık ve gösterişli giyinmek ve sosyetik mekanlarda sosyalleşmek muhafazakar orta sınıflar arasında kanıksanan beklentilere dönüştü.” (Akçaoğlu, 2018:108)

Günümüzde artık pek çok mal ve hizmette muhafazakar kesimin beğenilerine ve yaşam standartlarına uygun seçenekler sunulduğunu biliyoruz. Mobilya, moda, konut ve eğlence yerleri gibi birçok alanda etkili müşteriler haline geldiler. İdeolojiler artık piyasa üzerindeki etkisini yitirdi ve üretici kendi siyasi görüşünü ya da inancını işin içine katmadan bu hizmetleri müşterilerine sunabiliyor. Söz gelimi Özet (2019,283-284), görüşmecilerinden tesettür giyim üzerine bir alışveriş merkezinde mağaza işleten bir kadının, bazı müşterilerinin dejenere olduğu fikrini taşımasına rağmen mağazada sattığı ürünleri, müşterilerin önemseydiği fenomenleri ve o günün modasını takip ederek belirlediğini aktarıyor.

Tüm bunlar bize göstermiştir ki muhafazakâr kadın, hem erken Cumhuriyet döneminin modern kadın resmini dağıtmayı başarmış hem de serbest piyasanın sunduğu olanaklara erişme şansı elde etmiştir. Artık 2020’nin tesettürlü kadını 1960’taki hali ile aynı olmak zorunda değildir. Mevcut durumda tesettürlü kadın da çağdaş olma hakkına kavuşmuştur. Artık dindar olmak ya da örtülü olmak modern kadın tanımıyla uyumsuz değil. Tesettür modern ile geleneksel olan arasındaki sınırları çizen bir araç olmaktan çıktı. Ne var ki burada gözden kaçırmamamız gereken nokta şudur: bu gelişmeler (tıpkı pek çok meselede olduğu gibi) tüm kadınları içine alacak şekilde gerçekleşmemiştir. Ancak bazı imkanları, dindar kadınların erişimine açmıştır. Buradan tüm muhafazakâr kadınların modernizm ile hesaplaştığı (ya da buna yönelik bir istek taşıdığı) ya da kapitalist ekonominin sunduğu tüketim ilişkilerine katıldığı sonucuna ulaşılmamalıdır. Kadınların bu imkanları

değerlendirmesi öncelikle kendi istekleri etrafında şekilleniyor olsa da aynı zamanda sahip oldukları ekonomik ve sosyal sermayenin etkisi de oldukça büyüktür. Araştırmamın konusunu da bu ilişkilere dahil olamayan ya da bir tercih sonucu olmayan muhafazakâr kadınlar oluşturdu.

III. BÖLÜM: KAPİTALİZMİN ALLI PULLU DÜNYASI

Paris... Tasarımcıların şehri. Yüzyıllardır kadınların hayallerini süsleyen şapkaların, elbiselerin ve çantaların yaşam bulduğu yer. Fransa'nın mütevazı dükkanlarında başlayıp şimdi dünyanın birçok yerinde görkemli mağazaları olan modacıların, birbirinden etkileyici başarı hikayeleri... Keskin tarzı ile birleşen kendinden emin bakışlarıyla Coco Chanel, Eugenie de Montijo ile çalışmış Louis Vuitton ve tasarımlarıyla herkesin beğenisini kazanan, yirminci yüzyılın en çarpıcı isimlerinden Yves Saint Laurent...İnsan bir kez bu kişilerin yaptıklarına göz gezdirdiğinde heyecan verici duygulara kapılıp gidiyor ve onları daha yakından incelemek istiyor. Enfes kumaşlardan dikilen, adeta bir yağlı boya tabloda çıkmışçasına insanın estetik yargılarını tatmin eden ve kişide onlara sahip olma isteği uyandıran muhteşem ürünler...

Herhangi bir Chanel mağazasına adımınızı attığınızda gözünüze ilk çarpacak şey bozulması imkânsız gibi görünen düzenidir. Çantalar, elbiseler, ayakkabılar büyük bir titizlikle yerleştirilerek müşterilere sunulmuştur. Kıyafetlerin üzerinde parıldayan kolyeler; ellerinden birini göğüs hizasına yükseltmiş, kollarında çantaların sallandığı kadınların büyük bir ciddiyetle etrafta dolaşmaları ile birleştiğinde kişide tam da olması gereken yerdeymiş duygusunu oluşturarak, aitlik hissini meydana getirir. Bu aitliği taçlandırmak için artık yapılması gereken tek şey bu harika ürünlerden birine sahip olmaktır. Bu durum her açıdan heyecan vericidir. Mağazada geçirilen her dakika iştah kabartır, sonsuzmuş gibi gelen olasılıklar arasında gezinmek yalnızca bu haliyle bile akıl almaz bir haz kaynağına dönüşür. Burası herkesin sakinliğini koruduğu, sahip oldukları tüm nezaketi sergiledikleri yerdir. En yüksek kahkahaların sahipleri bile gülüşlerini dizginler. Pek çoğunun aklındaki Chanel defilelerindeki o zarif kadın olabilmektir.

Moda defileleri, marka reklamları ya da dergilerdeki fotoğraflarda gördüğümüz genç ve zayıf modeller sanki az önce onları çok öfkelenirmiş bir olay yaşanmışçasına dudaklarını sertçe birbirine yapıştırırlar. Bakışları tek bir noktaya sabitlenmiştir ve yüzlerini büyük bir tatminsizlik hissi gölgeler. Onlara baktığınızda sorunun ne olduğunu anlamaya çalışırken bulursunuz kendinizi. Görünürde kendi yaşlarındaki bir kadının elde edebileceği her şeye sahiptirler. Kariyerlerinde başarılı, şöhretli, parası olan güzel kadınlardır... Ancak tüm bunlara rağmen bizim göremediğimiz ve belki bizim kavrayış sınırlarımızı aşan sebeplerden dolayı suratlarındaki ifadeyi bir türlü anlamlandıramayız. Modeller böylece gizemli varlıklara dönüşür. Bizim deneyimlerimizi aşan, algılarımızı zorlayan varlıklara...

Kapitalizmin sızdığı tek alan moda değildir elbet. Eğlence mekanları, alışveriş merkezleri, restoranlar ve hatta caddeler! Hepsi tek tek kapitalist tüketim biçimlerinden nasibini almıştır. İstanbul'un üst orta sınıfına ayrılmış semtlerinde yürürken bunu fark etmek işten bile değildir. Özellikle şehre karanlık çöktüğünde dükkanlardan yayılan ışıklar gökyüzüne yükselir. Sarının çeşitli tonlarıyla parıldayan bu mekanlar insanın içinde bir sıcaklık oluşturur. Dış kısmına sade fakat cazibeli tabelaların yerleştirildiği, iç kısmında ise gülümseyen müşterilerin mekanla uyumlu bir şekilde hareket ettiği, insanda güven duygusunu oluşturan bu yerlerin yalnızca seyri bile keyif vericidir. Güneşin yokluğunda ısıldayan dükkanlar, gece ormanda ağaçların arasında parıltılı kanatlarıyla dolaşan perileri anımsatır. Adeta başka bir dünyaya ait gibidirler.

Küreselleşen dünyada bu görüntülere pek çok yerde rastlamak mümkündür ve Amerika Birleşik Devletleri de başka hiçbir yerde olmadığı kadar kapitalist ekonominin oluşturduğu ağlar üzerinde yükselir. Mevcut durum Amerikalı sosyolog George Ritzer için de dikkat çekicidir ve ABD'nin büyük bir alışveriş merkezine dönüştüğünü düşünmektedir (2000, 41). Ritzer, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek* adlı kitabında akılcılaşıma ile birlikte değişen dünyadaki tüketim araçlarının görünüşleri ve bunların insanlarda yarattığı

etkiler üzerinde durur. Weber'in kullandığı şekliyle büyü, kapitalist ekonominin hakim olduğu dünyada akılcılaşıma süreci ile yitirilmiştir. Ritzer ise bu noktada tüketim araçlarına sahip olanların bu durumun bir şekilde farkında olarak ya da sezgilerini kullanarak insanları daha fazla tüketime çekmek için çeşitli yollar denediğinden bahseder. Bunlardan biri de akılcılaştırmış merkezleri yeniden büyülü hale getirmektir. Ritzer buna örnek olarak Disney Dünyası ya da Las Vegas kumarhaneleri gibi yerleri gösterir. Bu merkezler o kadar etkileyici bir şekilde kurgulanmıştır ki Ritzer, Disney'i ziyaret etmekle hacca gitmek arasında benzerlikler kuran Moore'un çalışmasından bahseder (2000:31). Moore makalesinde hacı bir geçiş ayini olarak ele alır ve ayrılık, geçiş ve yeniden birleşme olarak üç evreden oluştuğunu söyler (Moore, 1980:209). Makalenin ilerleyen sayfalarında Disney World'ün konumu, düzeni ve içeride sunulan hizmetler ile birlikte gelenlerin bu üç adımdan geçerek bir tür hac ziyareti gerçekleştirdiklerini anlatır. Makalesini Kuzey Amerikalıların tanrının öldüğü iddiasıyla karşılaştıklarında, Mickey Mouse'un Magic Kingdom'da hüküm sürdüğü ve Walt Disney'in ise onun peygamberi olduğu fikri ile rahatlayabileceklerini söyleyerek sonlandırır (1980: 216).

Ritzer'a göre tüketim ile dini olan arasındaki benzerlikler bununla sınırlı değildir, o aynı zamanda tüketim araçlarını tüketim katedralleri olarak adlandırır ve bu mekanların büyülü, kutsal ve dinsel karakterler taşıdığını öne sürer. Bunun amacı tüketiciyi daha çok para harcaması için ikna etmektir. Fakat bu büyü akılcılaştırmanın arttığı bu dünyada her an tehlike içindedir ve kendini sürekli yeni büyüleme biçimlerini ararken bulur. Ritzer'a göre insanları büyüleme gücüne sahip bu tüketim katedralleri de kendi aralarında derecelerine göre ayrılır. Örneğin, Disney Dünyası ya da dev bir yolcu gemisi, yerel fast food restoranlarına göre çok daha büyüleyicidir (2000:33). Bu yerlerin büyüleyicilikleri aynı zamanda ne kadar yeni olduklarıyla da doğrudan ilişkilidir. Fast food tarzı ürün sunan restoranların yetişkin Amerikalılar için, onlarla yeni karşılaşan çocuklara göre çok daha az heyecan verici olduğunu

ve bu nedenle büyüleyiciliğinin büyük bir kısmını da yitirdiğinden bahseder (2000:33). Son olarak, akılcılaştırma sürecinin büyü bozumu hususunda her zaman bir tehlike yarattığını söylemiştir (2000, 33-34). “Akılcılaştırılmış sistemler çeşitli açılardan büyüün bozulmasına yol açsa da, paradoksal ve eş zamanlı olarak yeni büyülenme türleri yaratmaya hizmet ettiklerine de kuşku yoktur. Bu büyülenmenin zaman ve mekana göre farklılık gösterdiğini unutmamamız gerekir.” (2000, 160)

Öyleyse buradan, tüketim katedrallerinin ortaya çıktıkları koşullar düşünüldüğünde (öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik vb.) kendinden büyülmü olmadıklarını ve onları büyülmü hale getirenin tüketim araçlarının sahipleri olduğunu anlarız. Bu *yapay büyü* Ritzer’ın da bahsettiği gibi oldukça kırılıgandır ve çelişkili bir şekilde yine rasyonelleşme süreci tarafından tehdit edilir. Bu büyülerin aynı zamanda dereceleri vardır ve kimin nerede, ne zaman karşılaştığına göre de etkisi değişmektedir. Ritzer’ın bu tespitleri oldukça çarpıcıdır, bir an kendi deneyimlerimizi aklımıza getirdiğimizde hak vermemek neredeyse imkansız görünür. Bahsi geçen mekanlar ve benzerleri gerçekten oldukça etkileyicidir, insan bazen bu mekanlara adım attığında kelimenin tam anlamıyla kendinden geçme hissini deneyimler.

Şimdi durup bir nefes alalım ve noel zamanı kendimizi pahalı bir semtin lüks bir restoranında yemek yerken hayal edelim. Karşımızda, birbirine mesafeli olarak konumlandırılmış masalara eşit bir şekilde sıcaklık veren ve içinden odun çıtırtıları yükselen bir şömine, sol tarafımızda akşam caddeye düşen ışıkların yansıdığı sokakları izlememize olanak veren bir pencere ve masamızda ise uzun süredir vakit bulup yemek için sabırsızlandığımız gambas al ajillo. Yemeğimizi keyifle yerken, Dean Martin’den Baby Cold Outside dinliyoruz. Lokmaları her ağzımıza götürdüğümüzde anın keyfini daha çok yaşamak için yavaşça çiğnliyoruz ve camdan dışarıyı seyredliyoruz. Tüm mağazalar yeni yılı, süsledikleri çam ağaçları ve ışıklandırmalar ile karşılamaya hazır. Bir kış günü olmasına rağmen dışarıda insanlar mutlulukla gülümsüyor. Herkes tek bir duygu etrafında birleşmiş

gibi. Dünyanın ne kadar keyif veren bir yer olduğunu bir kez daha fark ediyoruz. Hissettiğimiz haz tüm bedenimize yayılıyor... Bu sırada yemeğimiz bitiyor ve artık kalkma vakti. Yanımızdaki çantamıza uzanıyoruz. Çantanın da kendine ait bir anısı var, onu en yakın arkadaşımızla çıktığımız alışveriş sırasında Fendi'den almıştık. Bunu hatırlayıp gülümsüyoruz, ne gündü ama! Bir elimiz tembel bir şekilde çantanın içinde dolaşırken gözlerimiz hala tebessüm eşliğinde dışarıyı seyrediyor. Fakat neredeyse iki dakikadır aramamıza rağmen hala cüzdanımızı bulamadık. İçine sürekli düşünmeden tıktırdığımız makyaj malzemelerinden olsa gerek. En iyisi bakışlarımızı çantaya çevirmek. Fakat o da ne, cüzdanımız yok! Kesin bir yerlerde olmalı. Ama yok, her yeri aradık, bulamıyoruz! İlk önce başımızın tepesinden itibaren tüm vücudumuza bir soğukluk yayılıyor, sanki aynı anda hem terliyor hem de üşüyoruz. Sonra birden ağzımızın içini metalik bir tat kaplıyor ve böylece az önce keyifle yediğimiz yemeğin tadı da sonsuza dek bizi terk ediyor. Şimdi ne yapacağız? Ödemeyi nasıl gerçekleştireceğiz?

İşte bu, tüketim katedrallerinin *büyüsünün* ne kadar kolay ve hızlı bir şekilde buharlaşacağına dair verebileceğimiz örneklerden yalnızca birisi. Tüketim ile insanların eriştiği ruhsal durum bu denli ince ipliklerden oluşan ağlarla örülü haldedir. İçeriden ya da dışarıdan gelecek herhangi bir darbe karşısında oldukça kırılgandır ve bir anda insanın tüm dünyasını (bazen kelimenin tam anlamıyla) başına yıkar. Ve bizler insanlar olarak aslında bu durumun farkındayızdır ki bunun belki de en göz önündeki örneği Türk televizyonunda yayınlanan dizilerdir. Bu dizilerin bir kısmında zengin bir erkek, etrafından eksik olmayan kadınlarla çevrili, türlü zevklerle dolu bir dünyada yaşar. Ailesi de elbette bu imkanlardan sonuna kadar yararlanıyordur ve herkes oldukça mutlu bir şekilde (zengin adam hiç çekilmez biri olsa bile) yaşamına devam eder. Fakat o zenginlik yapılan ufak bir hatayla bir günde kaybolur ve zengin erkek karakterimizle birlikte tüm ailesi büyük bir depresyona girer.

Öyledir ki bazıları intiharı bile düşünecektir. İşte kapitalist ekonomik sistemde büyüünün bozulması bu kadar sarsıcıdır ve başarısızlığa çoğu zaman pek yer yoktur.

Öyleyse tüketimin oluşturduğu büyüünün ne kadar geçici ve birden fazla koşulun aynı anda bir arada bulunmasına bağlı olduğu bilgisine hem kendi deneyimlerimiz hem de yaşamımız boyunca karşılaştığımız metinler aracılığı ile sahibiz dersek bu yanlış olmayacaktır. Peki tüm bu büyüünün, sahip olduğumuz sermayeye bağlı bir şekilde anlık olarak var olduğunu bildiğimiz halde Ritzer'ın bahsettiği şekilde bir büyülenmeyi deneyimlediğimizi söyleyebilir miyiz? Sanırım bunu tartışabilmek adına öncelikle Ritzer'ın kavramı ödünç aldığı Weber'in, büyüüyü nasıl kullandığını incelememiz gerekiyor.

Max Weber 1864 yılında Almanya'da dünyaya geldi. Yaşadığı dönem kapitalizmin en canlı olduğu zamanlara rastlamıştı. Weber hızla değişen dünyayı hayretle izliyordu. Tüm bu olanlar onun için heyecan vericiydi. Tıpkı Durkheim ve Marx gibi modernleşme ile ilgili sorular sordu ve bunlara kendi geliştirdiği kavramlar ile yanıt aradı. Weber, zihinsel bir dönüşüm yaşadığını düşünmekteydi. Doğanın, toplumun ve bireysel eylemin giderek daha fazla planlama, teknik prosedür ve rasyonel eylem tarafından organize edildiği bir süreç yaşanmaktaydı. Ona göre rasyonelleşme ekonomik, siyasal, hukuki ve dinsel alanda gerçekleşmişti. Hesaplanabilirlik bu alanlarda kendini hissettiriyordu. Rasyonelleşme ile birlikte *öteki dünya* gözden düşmüş *bu dünya düzeni* değerlendirilmiştir. Weber'e göre kapitalizm ile birlikte değer rasyonalitesi önemini yitirir ve yerini resmi rasyonaliteye bırakır. Değer rasyonalitesi aşınmıştır ve bunun sorumlusu kapitalist sistemdir. Modernleşme ile birlikte ortaya çıkan en büyük problem; akılcılaşmanın artması beraberinde hayatın standartlaşması ve tek tipleşmesi sonucu dünyanın büyüünün bozulmasıdır. Artık insanlar karşılaştıkları sorunlar karşısında bilime başvurmakta, ekonomik kazançlarının ayrıntılı kayıtlarını tutmakta ve yıkılan monarşilerin yerini kanuna dayalı yönetimler almaktaydı. Dünya artık bambaşka bir yere dönüşmüştü. Weber kitabında bu yeni hali oldukça etkileyici bir şekilde betimler:

“Baxter’ın görüşüne göre, dünyevi mallar ile ilgili kaygılar, “insanın her zaman üstünden atabileceği ince bir palto gibi” yalnızca azizlerin omuzlarında durmalıdır. Fakat kader, bu paltodan demir bir kafesin oluşmasına hükmetmiştir.” (Weber, 2013:233)

Weber’e göre mistik olandan uzaklaşmış ve kendini bilime teslim etmiş rasyonelleşen dünyada artık insanlar bir demir kafes içinde yaşamaktadırlar. Buradan anlayabileceğimiz gibi Weber’in büyüü anlık olarak ortaya çıkan bir kavram değildir aksine tüm yaşama sirayet etmiş bir kavram olarak karşımıza çıkar. Dünyanın büyüü hayatın bütün alanlarında ortak sağlanan bir bakış açısı ile var olur. Ona en büyük engel ise rasyonelleşme olmuştur. Artık hayat insanlar için çok daha az gizemlidir ve bilim ve rasyonel yönetimler ile kontrol edilebilir bir hale getirilmiştir. Gelecek günlerde yaşanacaklar için kesin konuşmaktan kaçınsa da kitabında tahminlerine yer vermiştir:

“Gelecekte bu kafesin içinde kimlerin yaşayacağını veya bu muazzam gelişimin sonunda yeni peygamberlerin mi çıkacağını, yoksa eski fikirlerin ve ideallerin mi yeniden doğacağını ya da bunların her ikisi de gerçekleşmeyip, aşırı bir kibirlilikle süslenen makineleşmiş bir duyarsızlaşma mı hâkim olacak kimse bilemez. Ancak belki de kültürel gelişimin bu son aşamasındaki insan için şu söylenebilir: Ruhu olmayan uzmanlar, yüreği olmayan hazcılar; bu hiçlik kendisinin daha önce ulaşılmamış bir medeniyet seviyesine ulaştığını hayal edecektir.” (Weber, 2013:234)

Weber’in dünyanın büyüünün bozulduğuna dair yaklaşımını anlamak, özellikle yaşadığı dönemi göz önünde bulundurduğumuzda, mümkündür. 1904 yılında yazdığı bu kitap sırasında kapitalizm tüm yaşama nüfuz etmeyi başarmıştı. Ekonomik hayata tam anlamıyla hakim olan kapitalizm dışında bir sistem düşünüleliyordu. Bu nedenle büyü bozumu ve demir kafes kavramları özellikle dönem içerisinde değerlendirilmeli diye düşünüyorum. Rasyonelleşme ile birlikte insanların yaşamları kuşkusuz büyük ölçüde değişmiştir fakat

Weber'in bahsettiği gibi tam anlamıyla bir büyü bozumu olduğunu söylemek ya da bu büyüün yitirildiğini düşünmek özellikle şu yaşadığımız günlerde pek mümkün görünmüyor. Richard Jenkins makalesinde, Weber'in en başında modern öncesi toplumların kozmolojisini ele alırken homojen bir yapı olduğunu varsaymasını ve büyü bir dünya kavramı etrafında herkesin birleştiğini düşünmesini problematize eder ve aynı şekilde günümüz dünyasının da tamamen rasyonelleşmeye teslim olmadığını ifade eder (2000:15). Sahiden de günümüzdeki pek çok görünüm büyüün tam anlamıyla hayattan kopmadığına işaret eder. Peki en baştaki meselemize geri dönecek olursak Ritzer'in kullandığı şekliyle sermaye sahipleri tarafından dünyanın yeniden büyülenmesi ile Weber'in bozulan büyü arasında nasıl bir ilişki vardır?

Ritzer dünyanın bir tüketim stratejisi olarak yeniden büyülenmesi hakkında konuşurken, bu durumun her yerde aynı şekilde gerçekleşmediğinden bahseder ve aslında bir noktada işletmelerin başarılarını bu büyüleme pratiği ile doğru orantılı görür. Bu mekanlarda ne kadar yenilik olursa büyüleyiciliği artacaktır ve büyüleme gücü ne kadar yükselirse o kadar çok tüketiciyi de kendisine çekmeyi başaracaktır. Şimdi bu büyüün niteliğini daha iyi kavramak adına Ritzer'ın büyü tüketim katedrallerine geri dönmemiz gerekiyor. Ritzer, Disney Dünyası, Las Vegas kumarhanesi veya dev bir yolcu gemisinin McDonald's gibi yerlerden çok daha büyüleyici görüldüğünü söyler (2000:33). Öyleyse ilk önce Disney Dünyası hakkında söylediklerine bakalım.

Kitapta Disney Dünyası daha önceki eğlence parklarının yapısını değiştiren ve insanlara yeni bir seçenek sunan bir yer olarak tarif edilir. Daha önceki eğlence parklarında var olan düzensizlik ve tehlikeli ortam Disney ile birlikte ortadan kaldırılmıştır. Böylece Disney'in insanlara sunduğu ilk şey tehlikesiz bir eğlence deneyimidir. Aynı zamanda sunduğu mal ve hizmetlerin fiyatını piyasadaki alternatiflerine kıyasla daha yukarıda tutarak istenmeyenleri, yani alt sınıfı, dışarıda bırakmayı başarır ve böylece huzurlu bir ortam sağlanır. Bunların yanında Disney Dünyası matematiksel olarak oldukça büyüktür. Yalnızca

Hayvan Krallığı kısmı bile 500 dönümlük bir araziyi kaplar, diğer kısımlarda ise oldukça gerçekçi timsahlarla donatılmış bir nehrin üzerinde araba yarışı yapılabilir ya da dev dinazor kemikleri ile dolu bir parkta çocuğunuzun oyun oynamasını sağlayabilirsiniz, üstelik Disney'in büyüklüğü yalnızca eğlence parklarıyla sınırlı olmaktan çıkmıştır; kablolu yayın, canlı müzikaller, yayınevleri ve sinema gibi çeşitli sektörlerde de kendini göstererek her yönüyle oldukça büyük bir ağı yönetmektedir (2000:25-27). Disney'i daha önce duymuş biri bu sektörlerdeki varlığını öğrendiğinde şaşırmayacaktır, çünkü bu bilgi çeşitli kanallar aracılığı ile zihnimizin bir köşesine çoktan yerleşmiştir. Bu geniş ağa, karşılaştığımız mağazalarda, izlediğimiz televizyon programlarında ve gittiğimiz sinemada rastlarız. Bu da daha önce Disney üzerine düşünmemiş olsak bile onun ne kadar büyük bir şirket olduğunu sezmemize olanak sağlar.

Ritzer'a göre bir diğer büyüleyici alan Las Vegas kumarhaneleridir. Modern Las Vegas kumarhanelerinin geçmişini 1946'ya götürür ve geçmişte daha başarısız olan bu alanlarda, günümüzde daha çok kazanmak adına kimi değişikliklerin yapıldığını söyler (2000:49). Buna göre Las Vegas kumarhaneleri büyümüştür ve seyirlik özelliğini kazanmıştır, hitap ettiği kitle değişmiş daha çok aile eğlencesine yönelmiştir ve içinde garsonların restoran ve barlardan taşıdığı yiyecek ve içecekler ile müşterilerine geniş bir oyun alanı sağlar (2000:49-51).

Geriye incelememiz gereken yolcu gemileri kalıyor. Ritzer, yolcu gemilerinin de geçmişteki görünümlerinden bahseder. 1960'lı yılların sonunda modern yolcu gemisi olarak adlandırabileceğimiz gemiler ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bu gemiler ilk ortaya çıktıklarında oldukça popüler hale geldiyse de Ritzer onların küçük kamaralı, küçük ve kötü havalarda rahatsız olduğunu ve sınırlı menü seçeneği sunulduğunu söyler (2000:47). Fakat günümüzdeki yolcu gemileri bu konularda dönüşüme uğramıştır. Ritzer'a göre günümüz

yolcu gemileri seçenekleri çoğaltmış, alanını genişletmiş ve geniş yelpazeli yolculuk türleri sunarak, olağanüstü hale gelmiştir (2000:48).

Bu üç *tüketim katedrali* incelendiğinde ilk olarak gözümüze çarpan onların büyüklüklerine yapılan vurgudur. Ritzer belli ki alan büyüdükçe sahip olduğu büyüleme yeteneğinin de arttığını düşünmektedir. Bu tüketim merkezleri, sunduğu sonsuz gibi gelen seçenekler ile insanda kuşkusuz merak uyandırır. İç ve dış tasarımları ve hatta hizmetlerini adlandırma biçimleri (Magic Kingdom gibi) bireylerde daha önce adım atmadığı bir dünyaya giriş yapacağı hissini uyandırır. Durup baktığımızda Ritzer'ın üzerinde durduğu bu özellikler sahiden çok çarpıcıdır ve kuşkusuz insanlarda birtakım duyguları harekete geçirmektedir. Eğer bahsedilen büyü, insanlarda karşılaştıkları ihtişam sonucu oluşan karmaşık duygular ve hazların varlığına işaret ediyorsa, sahiden de bu mekanlarda böyle bir büyüün var olduğu ifade edilebilir. Ancak Ritzer'ın öne sürdüğü tüketim katedrallerinin daha fazla para kazanmak amacıyla sınırlı bir zaman ve mekan içerisinde gerçekleştirdiği büyüleme eylemi, Weber'in büyüünün bozulduğunu iddia ettiği dünyayı büyülemekte yeterli midir? Yoksa burada bahsi geçen büyü daha farklı bir kavram etrafında mı incelenmelidir? Ritzer, tüketim merkezlerinin yıllar içinde geliştirdiği stratejileri gözlemlene ve tespit etmede oldukça başarılıdır. Fakat bu merkezlerin Weber'in kullandığı şekliyle insanları ya da dünyayı yeniden büyüleme noktasında yetersiz olduğu ve neden oldukları duyguların farklı bir düşünürün ortaya koyduğu kavram etrafında ele alınması gerektiği inancındayım.

Alman filozof Immanuel Kant 22 Nisan 1724 yılında Königsberg'de dünyaya geldi ve yaşamı boyunca epistemoloji, etik ve estetik üzerine düşünerek, bu alanlarda çeşitli metinler kaleme aldı ve felsefi düşüncayı derinden etkiledi (Duignan & Bird, 1998). Burada bizi ilgilendiren Kant'ın estetik üzerine söyledikleridir ve bunu anlamak adına, onun güzellik ve yüce kavramlarını nasıl ele aldığını incelememiz gerekir. Kant bu iki kavram üzerine uzun yıllar çalışmıştır ve ortaya en sonunda Yargı Yetisinin Eleştirisi kitabı çıkmıştır. Her ne kadar

bu eserinde kavramlar üzerindeki hakimiyeti artmış ve aklındakileri daha sistematik bir şekilde sunmuşsa da baktığımızda Kant bu konuyu daha önceki eserinde, *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler* (Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen, 1764) metninde ele almıştır.

Kant, güzel ve yüce olanın, ortak noktaları olsa da birbirinden farklı duygulara karşılık geldiğini söylemektedir. Kant, bir şeyin güzel olduğunu bildiren yargıya “beğeni yargısı” adını vermiştir (Cevizci, 2009:752) Burada hayal gücü (imagination) ve düşünme gücü (entendement) arasında uyum söz konusudur (Yetkin, 2007:67). Kant güzel kavramını daha anlaşılır kılmak adına onu nitelik, nicelik, bağıntı ve kiplik açısından dört ayrı maddede incelemiştir (Cevizci, 2009). Buna göre;

- Nitelik bakımından, çıkarsız olarak hoş giden şeydir.
- Nicelik bakımından, herkesin hoşuna giden şeydir.
- İlişki bakımından, kendi dışında hiçbir erek olmadan hoş giden şeydir.
- Yön bakımından, zorunlu olarak hoş giden şeydir (Yetkin, 2007:70).

Yüce kavramında ise, güzel’deki hayal gücü ve düşünme gücü arasında var olan uyumdan söz edilemez ve aslında yüce bu ikisi arasındaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkar (Yetkin, 2007:71). Yüce olana karşı hissettiklerimiz, güzel ile karşılaştığımızda hissettiklerimize göre çok daha karmaşıktır ve bazen kendi içinde çelişkili duyguların ortaya çıkmasına neden olur. Kant yüce’yi matematik ve dinamik olmak üzere iki türde incelemiştir. Matematik yüce büyüklük, dinamik yüce ise güçle ilişkilidir (Yetkin, 2007:72). Matematik yüce yüksek dağlar, dinamik yüce ise birbiri ardına şimşekler çakan gökyüzü olarak düşünülebilir. Burada duyular ve hayal gücü, aklın ortaya koyduğu büyüklüğün sonsuzluğunu kavramaya uğraşır fakat bu insan algısını aşan bir durum haline dönüşerek ortaya acı ile

karışık bir haz çıkar (Yetkin, 2007:72). Kant, yüce ve güzel arasındaki ilişkiyi düalist bir bakış açısıyla ele almaz, bu iki duygunun birbirini tamamladığı yaklaşımını benimser (Göçmen, 2017:34). Kant bu durumu şöyle aktarır:

“Yüce harekete geçirir, güzel büyüler...Yücelik duygusuna bazen belli bir korku ya da melankoli, bazı durumlarda asude bir merak ve bazen de yüce bir plana tamamen hakim olan bir güzellik eşlik eder. İlkine korkutucu yücelik, ikincisine soylu yücelik ve üçüncüsüne görkemli yücelik diyeceğim.” (Kant, 2017)

Öyleyse yüce her zaman tek başına değildir bazen güzel ile birlikte var olur. Bu, Kant için görkemli yüceliğin oluştuğu andır. Bir önceki meselemiz olan Ritzer’ın dünyayı büyüleyen tüketim katedrallerini burada bir kez daha hatırlamakta fayda var. Ritzer’ın anlatımından çıkardığımız üzere büyü yeteneğine sahip tüketim merkezlerinin bazı özellikleri öne çıkıyordu. Bunlar; merkezlerin büyüklüğü, neredeyse algılama sınırlarını aşan derecede mal ve hizmet seçeneğinin sunulması ve tasarımlarıyla seyirlik olabilecek düzeyde estetik duygulara seslenme yeteneği. Şimdi Kant’ın yüce ve güzel kavramlarıyla Ritzer’ın bu tüketim merkezlerini yeniden düşünelim. Disney Dünyası ya da Las Vegas kumarhaneleri Weber’in deyişiyle büyü bozulmuş dünyayı büyüleyen katedraller midir yoksa tıpkı yüksek bir dağ ya da sınırları kestirilemeyen bir okyanusla karşılaşıldığında ortaya çıkan yüce duygusunun güzel ile olan buluşması, yani görkemli yücenin cisimlenmiş hali midir? Kant, içinde her iki duyguyu yaşayan kişilerin yüce heyecanının, güzellik heyecanından daha güçlü olduğunu göreceklerini ve fakat yüceye eşlik eden bir güzel duygusu olmadığında bu duygunun insanı yoracağını ve tadının uzun sürmeyeceğini söyler (Kant, 2017:53). Görünen o ki demir kafes içindeki kapitalist tüketim merkezleri, insanda bu iki duygunun aynı anda yaşanmasını sağlayarak başarılı olmuşlar ve sonuç olarak kazançlarını arttırmışlardır.

Kant güzel ve yüce üzerine çalıştığı dönemde elbette kapitalist tüketim merkezlerini göz önünde bulundurmamıştı ve bu kavramları daha farklı örnekler üzerinden açıkladı. Günümüzde yüce'yi yalnızca yüksek bir dağ ya da okyanus karşısında değil de, Disney Dünyası'nın uçsuz bucaksız arazisine giriş yaparken ya da tasarımcıların dünyasına adım attığımızda zihnimizi ele geçiren sonsuzluk ile mücadele ederken de hissedilebileceği düşüncesindeyim. Ancak elbette bu mekanların görkemli yüceye ulaşma yolları birbirinden çok farklı ve tıpkı Ritzer'ın söylediği gibi dereceleri var. Kimi görme, işitme gibi duyularımızı kullanarak bizimle iletişime geçiyor kimi daha soyut bir dünya aracılığı ile bu hisleri oluşturuyor. Ritzer'ın kitabında, Moskova'da bir işçinin şehre ilk açılan McDonalds'ı Charles Katedraline benzetmesine yer verişini anımsayalım (2000:31). Ritzer'a göre artık bu restoranlar eski büyüsunü kaybetmiştir. O bunu söylerken, özellikle yetişkinlere bu restoranların yeni bir şey sunmadığına işaret eder. Fakat eğer Kant'ın kavramları ile duruma yaklaşırsak olay daha farklı bir hal alır. McDonalds ya da benzeri yerler ilk kez açıldığında insanlar bu restoranların işleyişi hakkında fikir sahibi değildi ve bu durum yemeklerin lezzetini anlaşılmaz bir şey haline getirmişti. Fakat zaman ilerledikçe (günümüzde internette bu restoranlardaki yemeklerin nasıl yapılacağı detaylı bir şekilde tarif edilir) insanların bu mekanlar hakkında bilgisi arttı. Böylece McDonalds gibi yerler insanın akıl sınırlarını aşan bir yer olmaktan çıkıp, herhangi (kimi zaman kötü bulunan) bir restoran haline geldi.

Gördüğümüz kadarı ile, kapitalist ekonominin tüketim merkezleri kendilerinde yüce ve güzel duygusunu birleştirerek müşterilerine ender rastlanan hazları yaşatırlar. Ancak bu hazlar herkesin ulaşabildiği yerlerde konumlanmamıştır ki onları diğerlerinden ayıran da budur. Fakat elbette kapitalist ekonomi politikalarının dünyada egemen olduğunu ve piyasadaki her ilişkinin buna göre şekillendiğini düşündüğümüzde tüketicilerin bu durumdan kaçabilmesi pek mümkün değildir. Öyleyse herkes o ya da bu şekilde bu ağlara katılacaktır. Fakat bu katılım çoğu zaman kişilerin sahip olduğu ekonomik ve sosyal sermaye tarafından

belirlenir. Daha önce de belirttiğimiz üzere tüketim merkezlerinin insanlara yaşatacağı haz çeşitli derecelere sahiptir ve bu durumda sermaye sıkıntısı yaşayan insanların bulunduğu mekana bağlı olarak, kendilerini demirden bir kafesin içinde hissetmeleri olasılığı hep vardır.

Araştırmam kapsamında konuyu tekrar ele aldığımızda, Türkiye’de muhafazakar burjuvazinin artık çeşitli hazlar sunan bu tüketim merkezlerine erişebildiklerini söylemek mümkündür. 1980 öncesinde muhafazakar kesim Batı ve onun dünyasına mesafeli durmuşlarsa da bu özellikle 2000’ler ile büyük değişime uğramıştır. Böylece artık inançlı olmak bu dünyaya erişmenin önündeki engel olmaktan çıkar. Artık herkes “eşit” bir rekabet içindedir. Ne var ki bazıları bu yarışta diğerlerinden daha başarılı olurlar. İnsanlar arası ilişkiler tüketim biçimleri üzerinden yeniden belirlenir.

İrfan Özet bu durumu görüşmecisinin ağzından oldukça çarpıcı bir şekilde okuyucuya sunar. Mülakat gerçekleştirdiği İshak yüksek inşaat mühendisidir ve aynı zamanda iki şirket sahibidir. Daha önce Refah Partisi’nde çeşitli alanlarda görev almıştır. Şimdi ise sınıf atlayarak daha önce bulunduğu semti terk etmiş ve hem ekonomik hem de kültürel sermayesine daha yakın bulduğu Başakşehir’de güvenli bir siteye taşınmıştır. İshak daha önceki yaşamında edindiği arkadaşları ile hala görüşür fakat artık bazı şeylere daha fazla dikkat ediyordur. Range Rover cip kullandığını söyleyen İshak, eski mahallesine giderken ya eşinin arabasını ödünç aldığını ya da kendi cipini kullanıyorsa birkaç sokak öteye park ettiğini anlatır (2019:271). İshak’a göre daha önce birlikte yaşadığı insanlar ile arasında sosyal-ekonomik mesafe artmış ve bu nedenle artık onlarla bir arada yaşamak imkansız hale gelmiştir ve hatta bu durum İshak için o kadar rahatsız edicidir ki tatilden dönüşü açık eden bronz ten bile artık bir problemdir (2019:271).

Gündelik yaşamda insanlar daha önce eline hiç sosyoloji kitabı almamış dahi olsalar kendi deneyimleri ile içinde bulundukları yaşamı analiz etmeyi ve birtakım şeyleri sezmeyi başarırlar. Sosyoloji, felsefe gibi disiplinler bize yalnızca üzerinde daha çok düşünülmüş

kavramları kullanma şansı verir, geriye kalanları anlamak için bir insanın ihtiyacı olan tek şey hissettikleri üzerine düşünmesidir. İshak'ın da burada yaptığı tam olarak budur. Kendisi ve eski mahallesinden arkadaşlarının yaşadığı hayatın çok farklı olduğunu anlamıştır. Onlar artık farklı tüketim ağlarının aktörleridir. İshak ve onun gibi serbest piyasada başarılı olanlar, kapitalizmin kurduğu görkemli dünyada serbestçe hareket etme ve sunduğu ender hazlara erişme olanağına sahipken, kaynak sorunu yaşayanların bu merkezlerde tüketici olarak yer alması pek mümkün değildir. Yüce ve güzelin ahenk içinde bir arada bulunduğu bu mekanlar kapitalizmin demir kafese karşı sunduğu çözümdür. Peki geride kalanların gözünde dünya nasıl bir yerdir? Bu sorunun küçük bir kısmını, kaynak azlığı ya da kendi tercihi ile, tüketim ağlarına en az seviyede katılan dindar kadınlarla gerçekleştirdiğim alan çalışması ile yanıtlama niyetindeyim.

IV. BÖLÜM: TESLİM OLANLAR

4.1. İlk Adımlar

“Onlar, gaybe inanırlar, namaz kılarlar, rızıklandırıdığımız şeylerin bir kısmını yoksullara harcarlar.” (Bakara 2/3)

Türkiye’nin kapitalist dünyaya entegre olmasında dönüm noktası olan 1980’de Turgut Özal’ın aldığı 24 Ocak Kararları Türkiye’nin tüm siyasi ve ekonomik hayatını etkilemişti. 1980 yılı Turgut Özal ve 24 Ocak Kararlarının öne çıktığı yıllar olmuş ve Türkiye’nin tüm siyasi ve ekonomik hayatını etkilemişti. Özal’ın o dönem etkisinde kaldığı kişiler, eski bir Hollywood oyuncusu olan 40. ABD başkanı Ronald Reagan ve Birleşik Krallık’ta ise muhafazakar görüşteki Margaret Thatcher’dı. Bu dönemde kapitalist sistem içerisinde ortaya çıkan kar problemleri ve politik ve sosyal disiplinin sağlanması ihtiyacına çare olarak neoliberalizm sunuldu (Heller, 2019:79). Neoliberalizm ile hedeflenen devletin ekonomiye olan müdahalesini mümkün olduğunca en aza indirmek ve özel sektörü güçlendirmektir. Görünen o ki neoliberalizm hedeflerinin birçoğuna ulaştı ve kuralsızlığın hakim olduğu bir piyasa oluşturmayı başardı. Bu elbette tüm ekonomik faaliyetleri ele geçirdi ve ekonomi alanında var olan tüm ilişkilere de yansdı. Böylece sıradan bir tüketicinin bu ilişkilerden kaçmasını neredeyse imkansız kıldı ve en temel tüketim pratiklerinde dahi etkili olmayı başardı.

Küreselleşen dünyada hayatlarımızın pek çok alanına sızmayı başarmış böylesi bir sistemden kaçmak imkansızdır. Ancak temelinde rekabetin olduğu bu sistemde herkesin sunulan mal ve hizmetlere aynı oranda erişmediği de bir gerçek. Neoliberal kapitalizm sürekliliğini sağlamak adına kendi ideal tüketicisini yaratarak, bu fikirleri insanlara sundu. Neoliberalizmin ideal tüketicileri, çoğunlukla ellerinde üretim araçları bulunduran

ve/veya piyasanın sunduğu mal ve hizmetlere keyfi isteklerini ya da zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sermaye sıkıntısı yaşamadan, sorunsuzca ulaşan kişilerdir. Öyleyse bu noktada mevcut iktisadi organizasyonda ideal tüketici olarak yer almayan kişileri iki gruba ayırabiliyoruz: kaynak yetersizliği nedeniyle yer alamayanlar ya da bunu bir tercih sonucu gerçekleştirenler. Türkiye’de eğer bu düşüncelerden 1970 öncesi bahsetmiş olsaydık birileri çıkıp aynı zamanda muhafazakar Müslüman olmanın da kişileri sermayeye ulaşmaktan alıkoyduğunu ve devletin desteklediği elit sınıfın bu konuda ayrıcalıklı olduğunu söyleyebilirdi. Fakat hiç kuşkusuz bu durumdaki değişim 1980 yılı ile hızlandı. Günümüz Türkiye’sinde ise bu iddia tamamen ortadan kalkmış durumda ki yine de biri çıkıp buna benzer bir düşüncüyü öne sürse genel anlamda kabul görmeyeceği aşikar. Müslümanların artık sadece inançlarından dolayı piyasada karşılaştıkları hiçbir engel kalmadı – bazılarına göre aksine avantajlı hale geldiler. Fakat bu durum daha önce laikliği destekleyen herkesi zenginleştirmedeği gibi, Türkiye’deki tüm Müslümanları da varlıklı hale getirmedi.

Benim alan çalışmamda da çoğunluğu, kaynak yetersizliği nedeniyle ideal tüketici olmayan birinci gruptaki kadınlar yani çalışmayan ve eşinin kazandığı para ile ev geçindiren veya çalışsa bile gündelik ya da asgari ücrette maaş alan kadınlar oluşturdu oluşturdu. Geriye kalanlar ise daha önce bahsettiğim ikinci grupta yer alan; kaynak sıkıntısı yaşamasa da mümkün olduğunca tüketimden uzak kalmayı tercih eden kişilerden oluşmaktadır. Araştırmamda yer alan kadınların tercihlerini etkileyen şey inançları olmuş fakat benzer tercihlerde bulunan her kadının sebep olarak inancını öne sürdüğümü iddia etmek naif bir düşünce olurdu. Ancak araştırmamda, çalışma konuma uygun olarak, yalnızca dini sebeplerle bu kararı vermiş kişiler yer aldı.

Araştırmamda yer alacak kadınlara ulaşmak benim için kolay olmadı. İşe ilk olarak yakın çevremdeki kadınlarla görüşerek başladım. Hepsi benim yaşlarımda, üniversiteden arkadaşlarımdı. Görüşmek istediğim kadınlarda tek aradığım şey kendilerini öncelikli olarak

inançlı bir Müslüman olarak tarif etmeleri idi. Doğrusunu söylemek gerekirse bunun çok da zor olmayacağını düşünmüştüm. Ancak bir süre sonra bu konuda yanıldığımı anladım. İletişim kurduğum kadınların çoğu ilk başta Müslüman olduklarını söylüyorlardı fakat bu onlara göre daha çok kağıt üzerinde bir şey haline dönüşmüştü. Müslümanlığın (en azından Sünni İslamın) öngördüğü ibadetlerin neredeyse hiçbirini ya daha önce yapmamışlar ya da uzun süredir uzak kalmışlardı. Böylece etrafımdaki kadınlarla çalışmanın ilerlemeyeceğini ve başka kadınlarla görüşmem gerektiğini anlamıştım.

O sıralar henüz yaz tatilindeydik ve ben ne kadar istediysem de görüşmelere başlayamamıştım. Bu sırada okuduğum kitaplar bana İslamiyetle ilgili bir sürü şey öğrenmem gerektiğini göstermişti. Kendimi daha çok geliştirmem gerektiği açıktı aksi halde görüşme düzenlesem bile sorduğum soruların yetersiz kalacağından ve meseleleri yeterince kavrayamayacağımdan endişelenmiştim. Böylece aklıma Kuran Kursuna kayıt olmak geldi. Çocukluğumda ya da hayatımın hiçbir döneminde daha önce Kuran Kursuna gitmemiştim. İslam üzerine tek eğitimim ilkokul döneminden liseye dek okulda gördüğüm kadarından ibaretti. Etrafımdaki arkadaşlarım arasında da bildiğim kadarıyla hiç giden yoktu ya da varsa bile daha önce bu konu hiç açılmamıştı. Bu nedenle Kuran Kursuna gitme fikri benim için oldukça iddialı bir karar olmuştu.

Eylül ayı gelmeden, ilk önce Müftülüğü aradım ve Kuran kursları hakkında bilgi aldım. Başvuru zamanı geldiğinde evimin en yakınındaki camiye giderek kaydımı tamamladım. Kayıt için ilk gittiğimde beni nasıl bir şeyin beklediğini bilmiyordum. Ne giyinmeliydim? Kurs binası neredeydi? Kayıt için kiminle konuşmalıyım? gibi sorular zihnimi kaplamıştı. Evde bulabildiğim en bol pantolonumu ve uzun kollu siyah bir tişörtü giyerek camiye doğru yola koyuldum. Evime oldukça yakın olduğu için kendimi şanslı hissediyordum fakat bir yandan da oldukça gergindim. Daha önce hiç böyle bir alanda bulunmamıştım. Hata yapmaktan çok korkuyordum. İsteyeceğim son şey onların saygısızlık

olarak adlandırabileceği bir şeyi yanlışlıkla sergilemekti. Camiye vardığımda, benimle birlikte orta yaşlı bir kadın da o sırada kapıdan giriş yapıyordu. İlk önce benim camiye gittiğimi anlamamış olacak ki ben de camiye doğru yöneldiğimde kafasını sağa çevirip bana baktı. Göz göze geldiğimizde bunu fırsat bilip ona Kuran Kursunun nerede olduğunu sordum. Kadın epey şaşırmış görünse de onu takip etmemi söyledi. Kuran Kursunun caminin içinde olacağını düşünmüştüm fakat görünen o ki camiden girişte sol tarafta kurs için ayrı bir bina yapılmıştı. Tek katlı, küçük bir alandı. Kapıdan girişte sizi öncelikle kapaklı dolaplarla donatılmış bir bölüm karşılıyordu. Bana yardımcı olan kadın ayakkabılarını hızlıca burada çıkardığında ben de aynısını tekrarlardım ve ayakkabılarımı oradaki dolaplardan birine yerleştirdim. Ayakkabılarımı yerleştirdikten sonra hızlıca içeri geçti ve ben de sessizce onu takip ettim. Girişten üçüncü sağda kalan bir odaya girdik. Odada üç kadın oturuyordu. Kadın Kuran kursu için orada olduğumu söylediğinde, masada oturan hoca gülümseyerek selam verdi. Takip ettiğim kadın da odadan çıktı. Masada oturan kadın kendini tanıtmak için ayağa kalktı. “Ben Esra, buranın kurs hocasıyım. Arkadaşım da Berfin. O da diğer hocamız.” dedi. Öyle söyleyince Berfin de kalktı ve bana sarıldı. Bana sarılması az önceki gerginliğimi biraz da olsa üzerimden atmamı sağlamıştı. Esra hocaya dönüp Kuran kursuna kayıt olmak istediğimi söyledim. Gülümseyerek beni dinledi sonra yaşımı sordu. O sırada 24 yaşındaydım. Bunu duyunca Berfin hoca, Esra hocaya dönüp “Bak gördün mü, hiç genç öğrencim yok diye üzülüyordun. Ne güzel artık var.” dedi. Esra hoca da gülümseyerek onu onayladı. Böylece ben de kurstakilerin çoğunlukla benden yaşça büyük olduğunu anlamıştım. Esra hoca bana bir form uzattı ve adres, telefon gibi bilgilerimi yazmamı rica etti. Bu sırada öğrenci olduğumu duymuş, okulum hakkında sorular soruyordu. Formu uzattıktan sonra evde daha önce üzerine düşündüğüm konuşmayı yapmak için hazırlandım. Onlara İslam üzerine çalıştığımı fakat bu konuda eğitimimin yeterli olmadığını anlattım. Kuran kursuna İslam ve Müslümanlar hakkında daha çok şey öğrenmek için geldiğimi söyledim. Esra hoca anlattıklarını

tebessümle dinliyordu. Muhtemelen çekincelerim olduğunu da anlamıştı. İçimi rahatlatmak istercesine “Hiç sorun değil, burada sana yardımcı oluruz tabii ki.” dedi. Bunu duymak beni sevindirmişti çünkü Kuran kursunda neyle karşılaşacağımı bilmiyordum.

Odadan çıkmadan önce başımı örtmeden geldiğim için üzgün olduğumu fakat kursa örtülü bir şekilde geleceğimi belirttiğimde bunun için endişelenmememi, dilersem örtüsüz de katılabileceğimi söylediler. Buna rağmen kurs boyunca derslere hiçbir zaman örtüsüz katılmadım. Hocalar her ne kadar anlayışlı davranmış olsa da hem kurstaki diğer öğrenciler tarafından saygısızlıkla suçlanmaktan endişeleniyordum hem de her şeyi olması gereken biçimiyle gerçekleştirmek istiyordum. Örtünmek benim için sorun değildi aksine bunu deneyimlediğimde hissedeceklerimi merak ediyordum. O gün oradan içim rahatlamış bir şekilde ayrılmıştım. Gerginliğimin yerini heyecan almıştı. Bir an önce kursa başlamak ve neler olacağını görmek istiyordum.

4.2. Hazırlık

"Mümin kadınlara da şöyle: Gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Zinet yerlerini açmasınlar. Bunlardan kendiliğinden görünen kısmı müstesna." (Nur, 24/31)

Kursa başlarken aklımı en çok kurcalayan konulardan biri örtünme olmuştu. Bu yalnızca saçlarımla ilgili değildi, tüm bedenimi uygun bir şekilde örtmem gerekiyordu. Dolabımdaki kıyafetleri tek tek incelemeye başladım. Havalar henüz sıcaktı, kışlık kıyafetler bunaltıcı olurdu fakat yazlık kıyafetlerimin de hiçbiri Kuran kursu için uygun değildi. Böylece internetten şal alışverişi yapmaya karar verdim. Bazı mağazaların isimlerine televizyon reklamlarından aşinaydım, ilk olarak onları aradım. Arama sonuçlarında benzer mağazalar da çıkmıştı. Buralardaki şalları incelediğimde fiyat aralığının oldukça geniş tutulduğunu fark ettim. Bir markanın şalı 10 lira gibi bir fiyatla satılıyorken adı daha çok duyulmuş diğer

marka benzer bir şalı 200 lira ve üzerine satabiliyordu. Ben de bu şallar arasında beğenilerime ve bütçeme uygun olanları seçtim. Renkler daha önce seçtiğim kıyafetlerimle uyum içindeydi. Hayatımda ilk kez örtünmek için alışveriş yapmıştım.

Siparişim bir hafta içinde bana ulaştı. Heyecanla paketi açtığımı hatırlıyorum. Şalların yanına bir de moda dergisi hediye etmişlerdi. Şalları paketlerinden çıkarıp hemen dergiyi karıştırmaya başladım. Derginin kapağına büyük harflerle Şehre Dönüş başlığı atılmıştı. Sol üstte ise ‘Kampüs Stili: Konfor ve Şıklık Bir Arada’ yazıyordu. Derginin kapak fotoğrafında ise Amerika’da rap yapan tesettürlü bir kadın yer alıyordu. İçindeki sayfalarda tesettür giyimin dışında kalan diğer markaların ürünlerine de yer veriliyor, bu parçaların birarada nasıl kullanılacağı tarif ediliyordu. Derginin diğer moda dergilerinden tek farkı sunduğu kıyafetlerin daha uzun kumaşlardan yapılmış olmasıydı. Kıyafetler kursa giderken giymeyi tercih edeceğim türden şeyler değildi ve bir yandan da diğerlerinin neler giyeceğini merak ediyordum.

Kuran kursundan beklentim İslam hakkında daha çok şey öğrenebilmek ve gündelik Müslüman pratiklerini deneyimlemektir. Böylece ileride gerçekleştireceğim görüşmelerde neyden bahsettiğimi daha iyi biliyor olacaktım. Elbette amacım ya da iddiam İslam hakkında her şeyi öğrenmek değildi. Fakat görüşmecilerimin anlattıkları hakkında en azından bir tahminim olmasını istiyordum. Tam olarak anlayamasam bile diğer bilgilerimle bağ kurabilecek kadar var olan literatüre aşina olmak istiyordum. Bunun için en ideal ortamın da Kuran kursu olacağını düşünmüştüm.

Kursun ilk günü gittiğimde herkes sanki bana bakıyormuş gibi geliyordu ve belki de sahiden herkes bana bakıyordu. Kurs binasına ilk girdiğimde çok az kişi gelmişti ve sınıfta henüz kimse yoktu. Herkes mutfak bölümündeydi. Ben de öğretmen masasının hemen karşısına, ön sıraya yerleştim. Yanımda defter, kalem ve ders aralarında (daha sonra yalnızca bir kez ara verildiğini öğrenmişim) okumak için götürdüğüm kitabım vardı. Ders 9:30’da

başlayacak 12:30'da bitecekti. Başlamaya 10 dakika kala sınıf dolmaya başlamıştı. Herkes birbirine “Selamun Aleyküm!” diyor, sırasına geçiyordu. Kısa bir süre sonra da içeriye Esra hoca girdi. O da herkesi selamladı ve masasına oturdu. Kısa bir sohbet sonrası herkese kendisini tanıtmalarını söyledi. Anladığım kadarıyla benim dışımdaki herkes birbirini daha önceden tanıyordu. Ön sırada olduğum için sıra benimle başladı ve tüm sınıf kendisini tanıttı. Böylece ben de onları az da olsa tanıma fırsatı elde etmiştim. Bu sırada kayıt günü bana yardımcı olan kadının da cami imamının eşi olduğunu öğrenmiştim. Sınıfın çoğunluğu 40 yaş ve üzerinden oluşuyordu. Yalnızca beş kişi 30'lu yaşlarındaydı. Hepsi evliydi ve en az bir çocukları vardı. Bazılarının çocukları yan binada onlar için düzenlenen Kuran kursundaydı, çocuklarıyla birlikte kendileri de kayıt olmuştu.

Esra hoca bugünlük pek bir şey yapmayacağını daha çok bir tanışma dersi olacağını söylemişti. Saat 10:30 olduğunda araya çıktık ve herkes bir anda mutfığa doğru gitti. Ben sınıfta kalmayı tercih etmiştim. Ara bitene kadar kitabımı okuyacaktım. Ara bittiğinde Berfin hoca geldi ve bugünlük ders yapılmayacağını söyledi fakat benim kalmamı istedi. Diğerleri kursa daha önce katıldığı için onlar eve gidebilirdi ama benimle birlikte Arap alfabesini çalışacaktı. Orada bulunan kadınlardan biri daha benimle kalmak istedi ve üçümüz Arap alfabesini çalıştık. Uzun zamandır İslam üzerine çalışmak istediğim için 2019'un ilk aylarında Arapça kursuna başlamış ve dört ay boyunca devam ederek ilk kuru tamamlamıştım. Bu nedenle Arap harflerini okuyabiliyor ve yazabiliyordum. Ancak harflerin telafuzlarında hiçbir zaman iyi olamamıştım çünkü bazı sesleri boğazın çeşitli bölgelerini kullanarak çıkartmak gerekiyordu ve benimde bunda iyi olduğum söylenemezdi. Dil kursundaki hocam konuşurken bunun o kadar da önemli olmayacağını, zaman içerisinde öğrenebileceğimi söylemişti. Ben de açıkçası bu nedenle pek üzerinde durmamıştım. Ancak Kuran kursunda işler değişmişti. Berfin hoca (sonra Esra hocanın da benzer bir tavra sahip olduğunu öğrenecektim), çıkarılan seslerin doğru olmasını oldukça önemsiyordu. Eğer yanlış bir ses çıkarırsam bunun aynı

zamanda kelimenin anlamını da değiştireceğini söyledi. Kelimenin anlamının değişmesi hem duaların anlamını hem de Kur'an ayetlerinin anlamını değiştirecekti. Bunun kasıtlı yapılmadığı sürece günah olmayacağını fakat yine de benim elimden geldiğince doğru okumam gerektiğini söyledi. En çok zorlandıklarımın biri alfabenin on sekizinci harfi olan 'Ayn' sesiydi. Kurs boyunca o sesi çıkarmak için epey uğraşacaktım. O gün ders bitip eve geldiğimde kendimi büyük bir şey başarmış gibi hissetmişim. İlk adımı atmıştım. Artık bu yolda devam edebilirdim.

4.3. Tanışmak

Araştırmama başladığımda etrafımdaki arkadaşlarımdan pek çok soru alıyordum. Ne üzerine çalışıyordum? Kuran kursu nasıl gidiyordu? Saçlarımı sürekli örtüyor muydum? Onlara gönderebileceğim başörtülü bir fotoğrafım var mıydı... Bunlara benzer pek çok soruyla karşılaştım. Fakat içlerinde en çok etkilendiğim yorumlardan biri, lisans döneminde tanıştığım bir erkek arkadaşımın geldi. Karşılaştığımızda sıradan bir sohbetle uygun olarak neler yaptığımızdan söz ediyorduk. Ben de o sıralarda alan çalışmamı yeni başlamıştım. Bana yönelttiği ilk soru görüştüğüm kadınların cinsellikten bahsedip bahsetmedikleri oldu. Henüz bu konu üzerine bir diyalog yaşanmadığını aktardığımda, cinsellik üzerine durmamı, bunu *iyi satabileceğimi* söylemişti. Görünen o ki ona göre İslam'da kadınların cinselliği üzerine çalışmak pek çok açıdan ilgi çekiciydi. Yorumu karşısında afalladığımı ve bir süre ne düşüneceğimi bilemediğimi anımsıyorum. Benim istediğim ne tezimi birilerine satmaktı ne de Müslüman kadınların cinselliğini bu uğurda bir araç haline getirmekti. Yalnızca anlamak istiyordum. İslam'da kadınlara sunulan neydi, Türkiye'de Müslüman bir kadın olmak beraberinde hangi anlamları taşıyordu? Fakat bunun için bir yerden başlamam gerekiyordu.

Sosyal bilimler alanında Müslüman kadınlar üzerine yapılmış pek çok araştırmayla karşılaşırız. Kimi kadınların siyasi hayata katılımları üzerine, kimi dindarlıkları üzerine kimi de cinsel yaşamları üzerine odaklanmıştır. Araştırmama başlarken mümkün olduğunca

okumalarımnda bu kaynaklardan yararlandım ve bana kelimenin tam anlamıyla ilham vermelerini, belki de bir cümle ile beni ele geçirmelerini bekledim. Ancak genellikle hislerini takip etmeyi seven ben için aralarında beni heyecanlandıran, harekete geçiren bir şey olmamıştı.

Kuran kursu, isteğini duyduğum ruh haline girebilmem konusunda bana ilerleyen günlerde en büyük yardımcı olacaktı. Daha önce hiç ayak basmadığım bir dünyaya giriş yapmışım. Üstelik alandaki kişiler tarafından kabul görme süreci de düşündüğümde çok daha yumuşak bir şekilde gerçekleşmişti. Kuran kursunun işleyişi araştırma konumun odak noktası değildi ben orada *pişmek* için uğraşmıyor, daha önce deneyimlemediğim pratikler ile temas ederek bana ne hissettirdiğini anlamaya çalışıyordum. Artık haftada en az üç gün Kuran kursuna katılıyor, kurs dışında tanıştığım kadınlar ile görüşmeler ayarlamaya çalışıyor ve evde de zamanımın çoğunu İslam hakkında yeni şeyler öğrenerek geçiriyordum.

Bu sırada Ankara’da daha önce hiç gitmediğim yeni kitapçılar dahi bulmuştum. Bu dükkanların sattığı kitapların çoğu İslam üzerine yazılmış metinlerden oluşuyordu. Aralarda kurmaca romanlara da rastlamanız mümkündü. Fakat bu türdeki kitaplar sayıca azdı. Bu kitapları kuşkusuz internetten de edinebilirdim ama böylesi daha çok hoşuma gidiyordu. Kitapları incelerken oradakilerin gelip önerilerde bulunmasını ya da kasada daha önce haberimin olmadığı bir indirimle karşılaşmayı seviyordum. Kitapçılara ilk gittiğimde normalde karşılaştıkları müşterilere pek benzemediğimi anlıyordum. İnsanlar olarak genellikle duygularımızı karşımızdakilere hissettiren varlıklarız, ben de onların yüzündeki şaşkınlık ile karşılaşmayı seviyordum. Belli ki hem kursta hem de bu kitapçalarda kapıdan ilk girdiğimde bir yabancı olarak karşılanmışım. İlerleyen günlerde ise tebessümle selam verdikleri birine dönüştüm. Belki hiçbir zaman *onlardan biri* olamayacaktım ama artık bir yabancı da değildim. Araştırmamda aradığım soruların yanıtını bulmada bana yardımcı olan

şey ise birbirinden farklı zamanlarda, benim için oldukça etkileyici üç anın yaşanmasıydı. Bu üç an, olaylara bakış açımı tamamen değiştirecekti.

4.4. Varmak

“Mucizelerimiz onların gözleri önüne serilince: «Bu, apaçık bir büyüdür» dediler.”

(Neml 27/ 13)

Bahsetmek istediklerimden ilki Kuran kursunda dersin bitimine yakın, öğrendiklerimiz hakkında sınıfta hocaya sorular sorarken yaşandı. O günkü dersimizde haram, mekruh ve müfsit kavramlarını öğrenmiş, maddi ve manevi temizlik üzerinde durmuştuk. Bir Müslüman mümkün olduğunca üzerine düşen görevleri yerine getirmeli ve ona yasak olanlardan uzak durmalıydı. Bu dünya ne de olsa ahiret hayatı için bir hazırlıktı ve ne kadar doğru davranırsak o kadar mükafatını görecektik. Herkes aklına takılanları Esra hocaya soruyor, üzerine konuşuyorduk. Bu sırada arka taraftan biri söz aldı (ben genellikle ön sırada oturuyordum) ve hocaya bir şey sormak istediğini söyledi. Ben de bunun üzerine arkaya döndüm ve konuşanın Kur'an kursuna gittiğim cami imamın eşi Kevser olduğunu fark ettim. Beyaz teninde sıkılmanın verdiği utançla pembeleşmiş yanakları ve saklayamadığı bir gülümseme ile, “Hocam, ne zaman kocamla arabaya binsek, ben ön tarafa geçince canım Eti Puf istiyor. O da sağ olsun hiç kırmıyor, alıyor. Ben çok seviyorum Eti Puf'u. Yerken öyle bir zevk alıyorum ki anlatamam hocam. Bundan zevk almak günah mıdır?” diye sordu.

Bu sorudan önce, okuduğum kitaplardan ve elbette Kur'an'da geçtiği kadarıyla, bir Müslümanın yaşamının her anında İslam'ı gözeterek davranması gerektiğini biliyordum. Hayatınız boyunca sergilediğiniz tüm hareketleri Allah'ı ve onun dinini düşünerek şekillendirmeliydiniz. Bunu başarmanın zorluğu ya da kolaylığı kuşkusuz her mümin için değişecektir. Fakat şu bir gerçektir ki Kur'an, ona inananlardan ne istediğini ayetlerinde

açıkça belirtmiştir. Birçok surede müminlerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları olaylar karşısında nasıl davranmaları ve karakterlerinin nasıl olması gerektiğine yer verilmiştir. Bazı şeyler oldukça açıktır; Birbirlerine danışarak hareket ederler (Şura, 42/38), İsrraftan kaçınırlar (Enam, 6/141), Temizliğe dikkat ederler (Bakara, 2/125). Fakat Kur'an'da Eti Puf karşısında Müslüman bir kadının nasıl hissedeceği konusunda herhangi bir şey yer almaz – tıpkı birçok şeyin yer almadığı gibi. Kur'an bu gibi konularda daha önce yer verdiği meseleler ile müminlerin kendi yanıtlarına ulaşmasını ister: “İşte biz bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir” (Ankebut, 29/43). Oysa bu durum bazen günden kaçınmak, onunla olan temasını mümkün olduğunca azaltmak isteyen Müslüman için kafa karıştırıcı bir hale dönüşebilir ve bazen belki de çoğu kimsenin aklına gelmeyecek soruların yanıtlarını arayabilir. Burada sorunun birileri tarafından saçma bulunması ve hatta soruyu soran kişinin akıldan yoksun olduğunu söylemek (Ramazan vakti televizyonda yer alan dini programlarda yöneltile sorular hakkında internette pek çok kez rastladığımız yorumlarda olduğu gibi), bu yorumu yapan kişilerin yalnızca başka bir anlam setine sahip olduklarını gösterir.. Zira burada Kevser'in sorduğu soru, kendi içinde epey akıllıcadır. Cehenneme gitmektense, sevdiği bir şeyden vazgeçme iradesini gösterip bu durumla rezil olma pahasına yüzleşmeye hazırdır.

Sınıftaki kadınların çoğu Kevser'in bu sorusu karşısında ilk önce şaşırdı sonra da kıkırdamaya başladı. Esra hoca da tebessüm etmişti fakat hemen herkesi susturdu ve Kevser'e böyle bir şeyin sorun olmayacağını, bunun kocasıyla kendi arasında bir mesele olduğunu ve dinen herhangi bir hükmünün bulunmadığını söyledi. Bunun üzerine konu kapanmış, diğer sorular hakkında konuşmaya başlamıştık. Fakat ben Kevser'in sorusu üzerine düşünmeye devam ettim. İslam'ın Müslümanların hayatında çok güçlü bir etkisi olduğunun ve yaşamlarını inançlarına göre devam ettirdiklerinin farkındaydım. Ancak benim için etkileyici olan hiç beklenmedik anlarda bile Allah'ın ve imanın akla gelmesi ve küçük meselelerde dahi

etkisinden hiçbir şey kaybetmemesi oldu. İslam yalnızca günde beş kez kılınan namazdan, tutulan oruçlardan ya da verilen zekatlardan ibaret değildi. İslam günün her saati ve her anında kişilerin yaşamlarına dahil olabilme gücüne sahipti. En azından Kevser için öyleydi.

Beni diğer etkileyen olay da yine Kuran kursunda gerçekleşti. Ders arası bitmiş, insanların sınıfa dönmelerini bekliyorduk. O sırada Şeyma sınıftaki diğer kadınlarla son zamanlarda artan hırsızlık olayları üzerine konuşuyordu. Anlaşılan çoğunun durumdan haberi vardı ve endişeliydiler. Dünyanın ne kadar bozulduğundan, eskiden insanların daha ahlaklı olduğundan bahsediyorlardı. Bu sırada biraz önce içeriye girmiş olan Nedime konuşulanları duymuştu. Aralarına karışarak o da durumdan şikayetini dile getirdi. Ardından benim için oldukça etkileyici bir anısını paylaştı.

“Geçen yaz kocamla iki haftalığına köye gittik. O eşyaları aşağı indirirken ben de kapıyı kilitledim. Kapıyı kilitledikten sonra da kapının kolunu tutup ev korunsun diye Yasin okudum. Sonra da Allah’a emanet edip çıktım. Döndüğümüzde ne gördük biliyor musunuz? Biri gelmiş kapıyı zorlamış ama açamamış. Kapıyı zorladığı demiri de kapının yanına bırakıp gitmiş. Duam kabul olmuş, Allah izin vermemiş.”

Nedime’nin yaşadıklarını anlatırken kullandığı ses ve yüz ifadesi onun kendisiyle ne kadar gurur duyduğunu gösteriyordu. O, Allah’a güvenmiş ve dinen ona öğütleneni yapmış, karşılığında da duası kabul edilmişti. Bu bir Müslüman için epey sevindirici bir şeydi. Duasının kabul olduğunu gören ve üstüne bir de hırsızdan evini koruyan Nedime’nin kendisiyle gurur duyması için oldukça geçerli sebepleri vardı. Diğerlerine göre yaşı daha büyük olan Sultan, Nedime’nin söylediklerini tam duymamış olacak ki ona korunmak için hangi duayı okuduğunu bir kez daha sordu. Nedime Yasin diye yanıtladı. Sonra da ekledi: “Özellikle 9. Ayet çok önemli.”. Vildan da kaç kez okuduğunu sordu. Nedime Yasin’i ve

Ayetel Kürsi'yi evde bazen yorulana kadar okuduğunu, Vildan'ın da istediği kadar okuyabileceğini söyledi. Bu sırada Berfin hoca sınıfa girmiş, sohbet kesilmişti.

Nedime'nin hırsıza karşı aldığı ilk önlem kapıyı kilitlemek olmuştu. Kapının çalışma mekanizmasının farkındaydı. Kapıyı kilitlemese ya da açık bıraksa isteyen kişinin eve girebileceğinin bilincindeydi. Buraya kadar olan kısmı inançlı olmayan herhangi birinin alacağı önlemler ile yani rasyonel dünyanın öngördüğü davranışlar ile birebir örtüşüyordu. Ancak görünen o ki bu Nedime için yeterli değildi. O kapıyı kilitlemeden bırakacak kadar *dünyadan* kendini soyutlamamıştı fakat aynı zamanda kapıyı üretenlerin ona sunamayacağı bir güvende olma hissini arıyordu. Bunu ona sağlayabilecek tek varlık Allah'tı ve kendi inancına göre onunla iletişime geçmenin en iyi yolu da dua etmektir. Yasin'de özellikle 9. surede geçen “Ve onların önlerine ve arkalarına set kılarak (çekerek) böylece onları perdeledik. Artık onlar görmezler.” sözleri onun duygularını oldukça başarılı bir şekilde iletliyordu. Artık gerisi Allah'a kalmıştı. Duaları kabul edecek olan o'ydu.

Kevser ile İslam'ın gündelik hayatta gücünü hiç kaybetmeden her anda var olabildiğini, Nedime ile de hayatta karşılaşılan durumlar karşısında en sonunda tekrar Allah'a döndüğünü gördüm. Bir Müslüman sahip olduğu tüm imkanları kullanmalı fakat Allah'tan da yardım istemeliydi. Mümin üstüne düşeni yaptıktan sonra iş Allah'a kalıyordu. İnançlı bir Müslüman'a göre, birinin elinde taş olsa ve karşısındaki cama bu taşı tam isabetle fırlatsa dahi Allah istemediği sürece bu cam kırılmazdı. Burada camın kırılması kolay bir madde olduğu reddedilmez. Her şeyin elbet bir kanunu vardır. Fakat tüm bu yasaların üzerinde Allah yer alır. Müslümanlar için bilim, insanların Allah'ın yasalarında anlayabildiklerine ulaşmasıdır. Fakat insanın bildiğini sandığı dünya onun tek bir sözüyle bir anda tersine dönebilir. Bu nedenle Nedime ne bilimi reddetmiştir ne de gerçek kanun koyucu olan Allah'ı unutmuştur. Kapının demirini sıkıca kavrayan elleriyle Allah'tan yardım istemiştir.

Son olarak bahsedeceğim şey ise kişisel bir deneyim (belki de en çok ihtiyaç duyduğum şey de buydu). Kursa başladığım andan itibaren sınıftakilerden ve hocalardan duyduğum tek bir şey vardı: Kuran kursuna başlamak hayatımı değiştirecek, işlerimi kolaylaştıracaktı. Bunu ilk duyduğum zamanlar doğrusunu söylemek gerekirse üzerine hiç düşünmemiştim. Herhangi bir iyi temenniden başka bir şey değilmiş gibi gelmişti. Fakat bu sözü bir süre daha duymaya devam ettim ve böylece zihnimin bir köşesinde kendisine yer edinmeyi başarmıştı. Bu sırada benim için oldukça önemli bir sınava hazırlanıyordum. Açıkçası biraz da endişeli bir ruh halindeydim. Aslına bakılırsa sınava yaz boyunca çalışmışım ve o sırada internette çalışmama olanak sağlayan bir sayfa bulmuştum fakat sistem birbirinden farklı kartları denediğim halde ödemeyi kabul etmemişti. Aylar sonra o internet sitesi aklıma geldi ve şansımı tekrar denemek istedim. Bu sefer ilk denemede ödemeyi kabul etti. Üstelik daha önce denediğim kredi kartının aynısını kullanmama rağmen! Bu beni epey mutlu etti ve açıkçası aklıma başka hiçbir düşünce gelmedi. Sadece şanslı olmalıydım.

İlerleyen günlerde araştırmam devam ederken, sınava girmiştım. Sorular beklediğimden daha zor gelmişti bu nedenle alacağım puandan da pek umutlu değildim. Bir süre sonra sınav sonucu açıklandığında ise gözlerime inanamadım. Sınav sırasında yaşadığım onca strese rağmen tam olarak istediğim puanı almayı başarmışım. O dönemde hayattan en çok istediğim şeylerden biri bu sınavı başarıyla geçmekti ve bu gerçek olmuştu. Kendimi anlatamayacağım kadar mutlu hissediyordum. Çalışmasına çalışmışım elbet ama görünen o ki geriye kalan her şey de yolunda gitmişti. Ne kadar da şanslıydım! Ya da gerçekten bu bir şans mıydı?

İçime istemsizce bir kuşku düşmüştü. Bu gerçekten bir şans mıydı yoksa Kuran kursuna başladığım için ödüllendiriliyor muydum? Sahiden bu olabilir miydi? O an durup Kuran kursuna başladıktan sonra hayatımdaki değişiklikler üzerine düşündüm. İnternet

sitesinde ödememin kabul olması, kötü geçtiğini düşündüğüm bir sınavdan istediğim puanı almak... Hepsi bir anda aklıma gelmeye başladı. Tüm bunları neyle açıklamam gerekiyordu? Ya da açıklamam gerekiyor muydu? Şans olarak gördüğüm şeyler yalnızca bir tesadüf müydü yoksa Kuran kursundakiler haklı mı çıkmıştı? Belki de bana bu söyledikleri şeyler basit birer iyi niyet dilekleri değil kendi deneyimlerinden çıkarttıkları sonuçlardı ve bunun aynısını yaşayacağımdan eminlerdi. Ne de olsa hocalar yıllardır Kuran kursunda eğitmenlik yapıyorlardı ve benim gibi yüzlerce öğrencileri olmuştu. Bu süre boyunca birçok şeye tanık olmaları işten bile değildi...

Sanırım hiçbir zaman hayatımın o döneminde yaşadıklarımın bir şans sonucunda mı yoksa Kuran kursunun etkisiyle mi ortaya çıktığını bilemeyeceğim. Bana yol göstermesi amacıyla katıldığım kursta en başından öğrenmeye başladığım İslam'ın, araştırmam süresince dünyayı algılama biçimim üzerinde güç kazandığı ortada. Belki hiçbir zaman yaşadıklarımın arkasında dini sebepler olduğuna ikna olmayacağım fakat beni kısa bir anlığına dahi olsa şüpheye düşürmesi, bana kalırsa kelimenin tam anlamıyla olağanüstü bir şeydi.

Bahsettiğim bu olaylar ile birlikte araştırmam ile adım attığım bu alanın daha önce içinde bulunduğum yerlerden pek çok anlamda farklı olduğunu anlamıştım. Burada tanık olduğum dünya, gözlerimizle gördüğümüz, kulaklarımızla işittiğimizin ötesinde bir dünyaydı. Güneş Allah istediği için doğuyor, günahlar bizim göremediğimiz varlıklar tarafından insanın kulağına fısıldanıyordu. Ne Kuran kursunda ne de daha sonra gördüğüm kadınlar arasında pozitif bilimi reddeden yoktu. Onlar için bilimin söyledikleri İslam ile çelişmiyordu. Hatta birçoğuna göre Kur'an'da, insanların günümüz bilgileriyle henüz anlayabildiği, bilim ve teknolojiyle alakalı ayetler de vardı. Bilim ve İslam'ın bir arada bulunmaması için hiçbir neden yoktu. Yalnızca İslam, bilime göre daha güvenilirirdi. Ne de olsa her şeyin kaynağı Allah'tı. Bu durumu biraz daha anlaşılır kılmak adına İslam'da dünyanın nasıl bir yere sahip olduğunu incelemek gerektiği düşüncesindeyim.

İslam'ın içinde yer alan dünya anlayışı ancak ahiret inancı ile birlikte açıklanabilir. Buna göre şu an üzerinde yaşadığımız dünya, kıyamet vakti geldiğinde yıkılacak, tüm insanlar ölecek ve ardından yeniden dirileceklerdir. Tüm insanların dirilmesinin ardından ise ikinci hayat olarak da adlandırılan, *Ahiret hayatı* başlayacaktır. Ahirete iman etmenin, Kur'an'da yer alan "Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, Peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur." (Nisa, 4/136) ayetiyle de İslam için ne kadar temel bir yerde konumlandığını görebiliriz. Öyleyse İslam Müslümanlar ve diğer insanlar için iki türlü hayattan bahseder. İlki ölmeden önce dünyada geçirdiğimiz süredir, diğeri ise kıyamet sonrasında dirildikten sonra yaşayacağımız hayattır.

Yeryüzü Allah tarafından en güzel şekilde yaratılmıştır ve insanın ahiret hayatına kavuşacağı geçici bir hazırlık yurtdur (İşliyen, 2019:61). İslam'ı anlatan hiçbir kaynaktan dünyanın tamamen kötü bir yer olduğu söylenmez çünkü onu Allah yaratmıştır ve Allah'ın yarattığını kötülemekten kaçınmak gerekir. Ancak yeryüzünün yaratılma nedeninin insanları ahirete hazırlamak olduğunu ve burada yapılan doğru ve yanlışların ahiret hayatını etkileyeceğini unutmamak gerekir. Bu nedenle müminden beklenen dünyada dengeli bir yaşam sürmesidir. İnsanların bu dünyada geçirdikleri süre Allah'ın görevlendirdiği melekler tarafından her an kayıt altına alınmaktadır. Bu durum Kur'an'da "Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir." (Kaf, 50/17) şeklinde yer almaktadır. Dünya her ne kadar bir sınav yeri olsa da müminler yalnızca onlara haram kılınan şeylerden kaçınmalı ve dünya nimetlerinden uzak durarak kendilerini cezalandırmamalıdır (İşliyen, 2019). İslam, Müslümanlara dünyada geçirdikleri süre boyunca mümkün olan her an ahireti düşünmelerini ve ölçülü bir şekilde yaşamalarını emreder. Fakat insan bu uğraşı sürdürürken Şeytan da onun aklını çelmek ile uğraşır ve durmadan günaha teşvik eder. "O şeytan ki insanların kalplerine vesvese verir." (Nas, 114/5) ayetinde şeytan vesvese verici olarak yer alır. Müslümanlar nefisleri ile

mücadele ederek her gün bu şeytanı yenilgiye uğratmak için çabalar. Müslümanların yaşadığı dünya onların davranışlarını izleyen ve kaydeden melekler, günaha çağıran şeytan ve onun yardımcıları ile doludur. Edilen dualar ve yapılan ibadetler, gözle görülmeyen varlıklarla çevrili bu dünyadaki kötülüklerden korunmanın tek yoludur. Müslümanların yaşadığı bu dünya Weber'in öngördüğü büyü bozulmuş dünyadan çok farklıdır.

Weber'e göre, dinde yaşanan rasyonelleşmeyi, bilimin geleneksel düşüncenin batıl inançlarını yıkması izlemiş ve kapitalizm de mal ve hizmetlerden oluşan dünyevi hayatı yaratmıştır (Ostergaard, Fitchett, & Jantzen, 2013:339). Büyü ve mistisizmin terk ettiği bu dünya bir demir kafese dönüşmüştür. Kimilerine göre artık bu durumun değişmesi mümkün değilken, kimileri de bunun aksini iddia eder ve büyü bozulan dünyanın yeniden büyölünebileceğini ve hatta belki de bu büyü bozumunun en başında hiç gerçekleşmediğini savunur. Kapitalizmin rekabet ve kar üzerine kurulu dünyasında soğuk, demirden kafesi görmek sahiden de mümkündür. Tüketim alanları eğer ona bir tüketici olarak dahil olunmuyorsa kişide, endişe verici duygular oluşturmaya oldukça kolaydır. Fakat sanıyorum kapitalizmin bu agresif doğası dünyanın büyüsunü tamamen yok etmede yeterli olamamıştır. Ben bu dünyada büyüü devam ettirme adına insanlar tarafından çeşitli yollar izlendiği görüşündeyim ve bu yollardan birisinin de İslam'dan geçtiğini düşünüyorum. Alan çalışmamda karşılaştığım kadınların dünyayı kavrayışları Weber'in anlatısından epey farklıdır. Dünya onlar için hala sihirli bir yerdir ve bu sihir çeşitli pratikler ile birlikte kendisini sürdürür. Üstelik bu duygular daha önce Ritzer'ın görüşlerinin tartışıldığı bölümde olduğu gibi belli bir anda meydana gelmez, inananların tüm yaşamları boyunca devam eder ve varlığını hissettirir.

İslam elbette modern dünyaya bir tepki olarak ortaya çıkmadı. Varlığını çeşitli topluluklarda yüzyıllardır sürdürmeyi başardı. Fakat bu İslam'ın insanlar üzerindeki etkisinin her dönem, her yerde aynı olduğu anlamına gelmiyor. Tıpkı birçok şeyde olduğu gibi İslam'ın

da bulunduğu zaman ve yerde karşılık geldiği duygular var. Ve ben bunlardan birisinin kapitalizmin demir kafesine karşı dünyayı büyülemek olduğu düşüncesindeyim. Doğrusunu söylemek gerekirse, hiçbir görüşmecime doğrudan İslam’la birlikte bu sıkıcı ve soğuk dünyayı büyülediğinizi düşünüyor musunuz diye bir soru yöneltmedim. Ancak bu düşünceye çeşitli gözlemlerim ve görüşmelerim sonucunda ulaştım. Beni bu fikre ikna eden tanık olduğum pratikler ve benimle paylaşılanlar oldu. İslam yalnızca tek başına dünyayı büyülemek için yeterli değildir, önemli olan inananların dini kavrama biçimleri ve onu hayata geçirmeleridir. Bir sonraki bölümde kapitalizmin dünyasını büyüleyen bu pratiklerden bahsetmek istiyorum.

4.5. Dünyayı Yeniden Büyüleyen Kadınlar

4.5.1. Kalbi Temiz Müslümanlar

Alana ilk adımı attığım andan itibaren benzer tepkiler ile karşılaşırıyordum. Görüşmecilerime İslam üzerine çalıştığımı ve müslüman kadınlar hakkında araştırma yaptığımı söylediğimde oldukça mutlu oluyorlardı. Benim yaşlarımdaki birinin böyle bir konu hakkında çalışması onlar için takdir edilesi bir işti. Bu hevesi Allah kalbime koymuş olmalıydı. Anlaşılan kalbim İslam’a açıktı. Kalbim sayesinde böyle bir yola girmiştım. Kalbim bana doğru olanı bulmada yardım edecek, öğrenmemi kolaylaştıracaktı... Gündelik hayatlarımızda, dindar olmasak bile, kalp sözcüğünü mecaz anlamları ile (sevgi, gönöl, duygu vb.) kullanıyoruz. Belli ki İslam’da da kalp, vücudumuza kan pompalayan bir organdan daha fazlasıydı.

Arapça kalb sözcüğü K-L-B harflerinin yan yana gelmesi ile oluşur. Dönmek, değışmek, değıştirmek, öz, lübb, halis olma gibi anlamları bulunur (Çalık, 2011:174). Kur’an’daki sureleri incelediğimizde birçok ayette kalb sözcüğü ile karşılaşırız. Kur’an kalbi, Müslümanlar için oldukça temel bir yerde konumlandırmıştır. Kur’an’da kalp gayb ile şehadet, ruh ile beden in ortasında durur ve insana her iki aleme yönelme şansı tanır ve bu her

iki aleme açık olma özelliği onun aynı zamanda sürekli bir değişim içinde olduğunu veya olabileceğini gösterir (Çalık, 2011:188). Öyleyse insanın taşıdığı kalbin niteliği insanın düşünce ve eylemlerine göre sürekli değişecektir. İnsan, Allah tarafından en iyi şekilde yaratılmıştır ancak aynı zamanda günaha eğilimi olan bir varlık olarak kabul edilir. Bu nedenle de kalbin hastalanma ya da kirlenme ihtimali her zaman bulunur. Ancak kalbin kirlenmesi ya da hastalanması durumunda kişi iman ederse bu durumun düzelebileceği Kur'an'da yer almıştır: “Onlar, iman etmiş ve kalpleri Allah zikriyle yatışmış olanlardır. Evet, iyi bilin ki, kalbler Allah'ın zikri ile yatıştır.” (Ra'd, 13/28). Fakat bir de kalpleri mühürlenmiş olanlar vardır ki buradan dönüş oldukça zordur. Bu bir insanın başına gelebilecek en büyük felaketlerden biridir zira kalpleri mühürlü olarak ölenler ahirette acı çekecek olanlardır. “Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.” (Bakara, 2/7). Bazıları Allah'ın kalpleri mühürlemesine dikkat çeker ve insanların yaratıldığında mühürlü kalpler ile hayata geldiğini, öyleyse yapılan kötülüklerden bu insanların sorumlu tutulmaması gerektiğini öne sürer. Buna karşılık olarak ise yapılan açıklama; insanın nefesine yenik düşerek, arzu ve heveslerine kendisini tamamen kaptırması ve bu davranışlar sonucunda Allah'ın kalplerini mühürlediğidir (Karslı, 2011:41). Yani buradan anlarız ki insanın kalbinin mühürlenmesi ve azap çekmesinde yine insanın hayatı boyunca yaptığı tercihler etkilidir. Peki kalple ilgili sahip olunan tüm bu bilgiler Müslümanların gündelik hayatında nasıl yer alır?

Müminler hiçbir zaman ne kendi kalplerinden ne de başkalarının kalbinden tam anlamıyla emin olamaz çünkü bunun bilgisine sahip olan yalnızca Allah'tır. Fakat Allah Müslümanlara kendi gibi imanlı olanlar ile arkadaşlık kurmalarını emretmiştir ve burada kalp bir işaretleyici haline gelir: “Ey iman edenler! Kendi dışınızdakilerden sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Kin ve

düşmanlıkları ağızlarından taşmaktadır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Düşünürseniz, biz size âyetleri açıkladık.” (Al-i İmran, 3/118)

Öyleyse Müslümanların Kur'an'daki ayetleri anlayıp, kalplerinde kötülük gizleyenleri bulmaları ve bu kişilerden uzak durmaları gerekir. Böylece kalp bir anda imanlı Müslümanların birbirlerini tanımada kullandıkları bir araç haline gelir. Özellikle yeni biri ile karşılaştıklarında o kişinin imanlı olduğuna dair işaretleri hem davranışlarından hem de söylediklerinden anlamaya çalışırlar. Amaçlanan hayatın her alanında kurdukları ilişkilerin kalbi temiz insanlar ile çevrelenmesidir.

Geçen yıl gerçekleştirdiğim bir alan çalışması sırasında 34 yaşlarında olan Merve'yle tanışmıştım. Merve eşinden boşanmış, dindar bir kadındı. 6 yaşındaki kızı ile kendi geçimini çalışarak sağlıyordu. Genel anlamda hayatından memnundu. Alan çalışması sonrasında da iletişimde kalmıştık. Tezim için araştırma yapmaya karar verdiğimde Merve ile görüşmem gerektiğini biliyordum. Bir gün iş çıkışı buluşma kararı aldık. Araştırma konumu duyduğunda beni Hacı Bayram'daki kitapçılara götürmeyi teklif etmiş, ben de memnuniyetle kabul etmiştim. Söylediğine göre yıllardır gittiği bir kitapçı vardı, orada alacağımız kitapların daha uygun olacağını da eklemiş, bir ihtiyacım olduğunda buraya gelmemi de tembihlemişti. Buluştuğumuz noktadan kısa bir yürüyüş sonrasında bahsettiği kitapçıya gelmiştik. Yolda yürürken de bana gitmeyi düşündüğü Arapça kursundan bahsediyordu. Merve İmam Hatip lisesi mezunuydu, bu nedenle Arapça bilgisi vardı ancak yıllar içinde kullanmadığı için bilgilerini tazelemek istiyordu. Kitapçıya girdiğimizde içeride iki kişi vardı. Biri dükkanın sahibi olduğunu düşündüğüm, kasanın arkasında oturan genç yaşlarda bir erkek ile karşısında kitapların arasına koyduğu bir taburede oturan yine onun gibi genç bir adamdı. Merve'nin yüzü, görmeyi umduğu kişi başka birisiymiş gibi kısa bir anlığına gölgelenmişti. Sonra kasa arkasında oturan kişiye “Selim abi yok mu?” diye sordu. O da karşılığında bir süre önce çıktığını söyledi. Fakat anlaşılan Merve kasa arkasında oturan kişiyi de tanıyordu. Bana

dönerek onun Selim'in kardeşi olduğunu söyledi ve bu sırada beni de tanıttı. Karşılığında çocuk da karşısında oturan kişiye döndü ve "Biz de Nasır'la oturuyoruz burada, muhabbet ediyorduk." dedi. Nasır sessiz birine benziyordu. Oturduğu taburede vücudu öne doğru eğilmişti ve sırtındaki çıkıntılar belli oluyordu. Bizimle konuşurken de göz teması kurmamaya çalışıyor, bakışlarını arkadaşından tarafa çeviriyordu. Kısa süren selamlaşmanın ardından kitapları incelemeye başlamıştım. Alışık olduğum kitapçılara göre küçük bir dükkan olmasına rağmen tüm raflar üst üste dizilmiş kitaplar ile doluydu ve çoğu İslam üzerine yazılmış metinlerdi. Üstelik sadece yetişkinler için değil çocuklar için de kaynaklar bulunuyordu. Bunlardan bazıları resimli namaz kılmayı öğreten kitaplardı, bazıları temel İslami bilgileri içeriyordu. Çeşitli büyüklüklerdeki Kur'an'ların yanına tesbihler de dizilmişti. Ben kitapları incelerken Merve de ikisiyle sohbete dalmıştı. Sonra birden bana döndü ve "Biz de Arapça kursundan bahsediyorduk, değil mi Melisa?" dedi. Adımı duyunca ben de dikkatimi onların sohbetine yoğunlaştırdım ve Merve'yi onayladım. Bu sırada Merve'nin yanına gelmiştim. Nasır'a dönüp, ne işle ilgilendiğini sordu. Nasır da mühendis olduğunu ve aynı zamanda ev yapıp sattıklarından bahsetti. Sohbet ilerleyince Nasır'ın Arapça öğrenmek istediğini anladım. Merve de bu nedenle konuyu açmış olmalıydı. Daha sonra konu benim İslam üzerine çalıştığıma geldi, Merve bundan gururla bahsediyor gibiydi. Bunun üzerine Nasır da İslam üzerine çalışmanın güzel olduğunu söyleyerek, Müslüman olan herkesin durup kendisini sorgulaması gerektiğini söyledi.

"Ben mesela bu aralar çok sorguluyorum. Yani Müslümanız hepimiz...ama nasıl Müslümanlar? Kur'an mesela, bak orada duruyor. Kim alıp eline okuyor, anlamaya çalışıyor? Bir şeyler duyup öğreniyoruz, öyle büyüyoruz da nelerde hatalarımız var acaba, neleri yanlış yapıyoruz. Ben daha iyi anlamak istiyorum. Sorgulamak illa Allah'tan kopmak değildir. Ben dinimi daha iyi bilmek istiyorum. Arapça'yı da o yüzden öğrenmek istiyorum işte. Kendi dilinden okumak lazım. Böyle olmuyor."

Anlaşılan Nasır inancı hakkındaki bilgilerini derinleştirmek, Kur'an'ı da daha iyi anlamak istiyordu. Merve de Nasır'ı onayladı, ben sessiz kalmıştım. Yalnızca dinliyordum. Merve bana döndü ve yanımda kağıt olup olmadığını sordu. Ben de çantamdan not defterimle kalemimi çıkardım, Merve'ye uzattım. Merve aldığı kağıda telefonundan bakarak, gitmeyi düşündüğü Arapça kursunun numarasını yazdı ve Nasır'a verdi. Ona isterse bu kursu arayıp bilgi edinebileceğini, aklına takılan bir şey olursa da Merve'ye sorabileceğini söylemişti. Merve'nin numarası Selim'de vardı, dilerse ondan alabilirdi. Nasır kurs numarasını aldı ve Merve'ye teşekkür etti. Bu sırada Merve de gülerek bana döndü ve "Belki Melisa da gelir, belli olmaz." dedi. Biraz sonra seçtiğim iki kitabın ödemesini yaparak dükkandan çıkmıştık. Kızılay'a yürümeye karar verdik.

Merve'yle biraz yürümeye başlamıştık ki bana dönüp Nasır'a neden kursun numarasını verdiğini anlayıp anlamadığımı sordu. Doğrusunu söylemek gerekirse kitapçada bazı şeyleri sezmiştim ancak emin olamadığım için hayır yanıtını verdim. Merve de bunun üzerine "Bak Melisa, tatlı kızsın. Nasır da iyi bir Müslüman'a benziyor, işi de iyi. Daha ne olsun. Belki kurs bahanesiyle bana ulaşır da görüşürsünüz diye verdim numarayı. Temiz yüzlü bir çocuğa benziyordu." dedi. İlk kez başıma böyle bir şey geliyordu, bu nedenle başta ne diyeceğimi bilememiştim. Erkeklerle daha önce kimsenin aracı olmasıyla tanışmamıştım, genellikle birini beğendiğimi hissettiğimde gider konuşurdum. Nasır'da da benim ilgimi çeken hiçbir şey olmamıştı. Bu nedenle Merve'ye böyle bir düşüncemin olmadığını söyledim. Fakat o yine de ikna olmamıştı ve bu işlerin belli olmayacağını söyledi. Sonra dönüp bana "Başını örtsen aslında çok yakışır sana." dedi.

Merve, Nasır'ın iyi bir eş adayı olduğunu düşünmüştü. Bunda kuşkusuz ona iyi bir gelir getiren işinin olması da etkiliydi (bunu yaptığı vurgudan sezmiştim) fakat asıl önemli olan Nasır'ın iman sahibi bir Müslüman olduğunu düşünmesiydi. Merve'yi bu fikre neyin

ikna ettiğini ona sormadığım için ne düşündüğünü tam anlamıyla bilmem mümkün değil. Ancak belli ki Nasır'ın bedensel hareketleri ve konuştukları onun fikirlerini etkilemiş olmalıydı. Ve elbette Nasır ile tanıştığımız mekan da bunda etkili olmuştu. Hacı Bayram'da, Merve'nin uzun süredir gittiği kitapçıya gelen birinin kalbi ne kadar mühürlenmiş olabilirdi? Bunu bilemeyecek olsa da almaya değer bir riskti. Bu nedenle Merve'nin Nasır'a güvenmesinde şaşılacak bir taraf da yoktu. Bazen Kur'an'ın emrettiği imanlı Müslümanları ayetlerden yola çıkarak anlamaya çalışmak ve onlarla arkadaşlık etmek işte burada olduğu kadar kolaydır. Fakat işaretler her zaman bu kadar belirgin değildir ve kimin imana sahip olduğunu söylemek zorlaşır. Hatta kimi zaman Müslümanlar, Nasır gibi kendisini ve imanını sorgulamaya başlar. Böyle durumlarda da yine birtakım yöntemlere başvurulur.

Müslümanların Allah ile iletişime geçmelerinin en kolay yolu O'na dua etmeleridir. Nitekim Mü'min suresi, 60. ayette bu durum “Rabbimiz şöyle dedi: “Bana dua edin, duânıza cevap vereyim.” olarak geçer. Ancak burada edilen her duanın kabul olacağına dair bir şey yer almaz, yalnızca cevap vereceği söylenir. Mümin Allah'a her zaman dua etmelidir fakat bunun kabul olup olmayacağını yalnızca Allah bilir. Dualar kabul olmadığında bu bir başarısızlık olarak algılanmaz. Edilen duanın kişi için hayırlı olmadığı düşünülür ya da bu dua ya ahirette ya da dünyada Allah'ın uygun bulduğu şekilde kabul olacaktır. Ancak Kur'an'da aynı zamanda imana sahip insanların dualarının kabul edileceği de söylenmiştir: “İman edip salih ameller işleyenlerin dualarını kabul eder ve kendi lütfuyla onlara fazladan verir. Kâfirlere gelince onlar için şiddetli bir azap vardır.” (Şura, 42/26). Böylece duaların kabul olması imanlı ve temiz kalpli biri olduğunu gösteren işaretlerden biri haline dönüşür. Kimi zamanlar da bazı kişiler çevrelerinde ettikleri duaların kabul olması ile tanınırlar ve etraflarındaki kimseler tarafından *onun duası kabul olur* diye anılmaya başlarlar. Aynı zamanda İslam üzerine yazılmış kaynaklarda, hac ve umre yapmış olanların, oruç gibi ibadetleri düzenli bir şekilde yerine getirenlerin ya da mazlumların ettikleri duaların da kabul

olacağı düşüncesi yer alır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013). Kimi zaman kişiler Allah'tan bir dilekte bulunacaklarında, dualarının kabul edilmesi için bu kimselerden yardım isterler ve onlar için dua etmeleri ricasında bulunurlar. Bu istekleri de çoğu zaman geri çevrilmez.

Kuran kursuna başladığım ilk günlerden itibaren sınıftaki kadınlar ve hocalar aralarında eskiden burada Kur'an öğreten Şerife hoca hakkında konuşuyorlardı. Hatta bir keresinde Esra hoca bana dönüp "Melisa sen tanımıyorsun ama Şerife hoca çok bilgili bir hocamızdır, buradaki çoğu kişinin hocası olmuştu zamanında." demişti. Herkes Şerife hocanın İslam konusunda ne kadar bilgili olduğunu ve birçok kişinin Kur'an'ı öğrenmesine sebep olduğunu anlatıyordu. Günlerden birinde ders arasına çıktığımızda, mutfığa çay içmeye gitmiştim. Kadınlar çoktan masaya geçmiş, evden getirdikleri kurabiyeleri, poğaçaları tabaklara doldurmuştu bile. Ben de arada boş bir sandalye bulup yanlarına geçtim. O sırada Selva oğlundan şikayet ediyordu. Selva aslında Iraklıydı. Orada tanıştığı bir Türk ile evlenmiş ve on bir sene önce de Türkiye'ye yerleşmişti. Çalışmıyor, eşinin kazandığı para ile geçiniyorlardı. Gündüzleri boş zamanlarında Kur'an kursuna gelmeyi tercih ediyordu. Selva'nın anlattığına göre oğlu bir türlü okumayı öğrenememişti, ödevlerini yapmıyor ve annesine zorluk çıkarıyordu. Üstelik Selva'nın sözünü de dinlemiyor, babası da geç saatlerde eve geldiği için oğluya ilgilenemiyordu. Hepimiz çaylarımızı içerken Selva'yı dinliyorduk. Anlatacaklarını bitirdiğinde Şeyma konuşmaya başladı. "Selva, senin oğlun aptallığından öyle yapmıyor. Sert davranman gerek. Çocuğun senden korkusu kalmamış. Sert duracaksın. Her istediğini yapmayacaksın. Baktın tablet mi bakıyor, alacaksın elinden. İlk önce ödev, sonra oyun diyeceksin. Gör bak ne oluyor sonra. Sen ipleri sıkı tutamamışsın. Suç çocukta değil, sende." dedi. Selva, Şeyma'nın bu dediklerine inanmak ister gibi bakıyordu çünkü oğlunun zekasında bir sorun olduğunu düşünmeye başlamıştı. Bu konuşma biraz daha devam etti ve sonra derse girmek için sınıflara dağıldık. O gün ders çıkışında Berfin hoca ve sınıftakiler yine Şerife hocadan konu açtılar. Anlaşılan hepsi Şerife hocayı epey özlemişti. Böylece uygun

olduğu bir zamanda onu ziyaret etme kararı aldılar. Şeyma o sırada Selva'ya dönüp “Bak sen de gel, hem senin çocuk için Şerife hocadan dua isteriz.” dedi. Selva da kabul etti. Beni davet eden olmamıştı (muhtemelen tanımadığım ve konuyla ilgili görünmediğim için), ben de bu nedenle bir şey söylememiştim. Yaklaşık iki hafta sonra sınıftan birçok kişi Şerife hocanın ziyaretine gitmişti.

Gerçekleştirdikleri ziyaretin üzerinden henüz bir ay geçmemişti ki Selva bir sabah oldukça mutlu bir şekilde sınıftan içeri girdi. O sırada Şeyma benim arkamdaki sırada Tuba ve Vildan ile sohbet ediyordu. Selva aralarına girdi ve Şeyma'ya dönerek “Haklıymışsın, oğlanda gerçekten ilerleme oldu. Artık eskisi gibi değil çocuk.” dedi. Selva, Şerife hocadan dua istemiş o da dualarının arasına oğlunu katmıştı. Şerife hoca, birçok kadına Kur'an öğreten, hayatını İslam'ın emrettiklerine göre düzenleyen, bilgili bir hocaydı. Bu da onun imanlı bir mümin olduğuna işaret ediyor olmalıydı. Şeyma duydukları karşısında hiç şaşırmamıştı. Aksine Selva tersini söylemiş olsa hayret ederdi. Şerife hoca gibi biri dua ettiğinde elbet bir etkisi olacaktı.

Müslümanlar, iman ile temiz bir kalbin geldiğine ve bunu sağlamak için de sürekli çaba göstermeleri gerektiğine inanırlar. Bu yolda sürekli Kur'an okurlar, dua ederler, namaz kılarlar, oruç tutarlar, kendileri gibi müminlerle dost olurlar...Bunları yapmadıkları anda günaha karışmaları işten bile değildir. Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş, Mardin'de bir camide namaz kıldırdıktan sonra; “Rabbimiz buyuruyor ki 'Kim ki Kur-an'dan uzak yaşarsa, Kur-an'ı eline almazsa, kalbine zihnine koymazsa, yolunu Kur-an'ın çizdiği sırat-ı müstakime çevirmezse biz onun için bir şeytan yaratırız. O şeytan sürekli onunla beraber olur.” (Anadolu Ajansı, 2018; Aydar, Kur'an'da Rüyalarda ve Rüyaların Hayata Yansımaları, 2005) demiştir. Cennete gitmek isteyen bir mümin için de sürekli şeytan ile birlikte olma düşüncesi dehşet vericidir. Öyleyse mümin ya kalbini temiz tutup, imanlı yaşamının yolunu bulacaktır ya da üzerine çullanan şeytanlar ile birlikte hayatını sürdürecektir. Dünya, insanların yaptıklarının

sağ ve sol yanındaki melekler tarafından sürekli kayıt altına alındığı ve şeytanların serbestçe dolaşıp, insanların aklını çelmek için fırsat kolladığı bir yerdir.

4.5.2. Hüzünle Dolan Gözler

Kuran kursunda o güne kadar Müslümanlara izin verilen ve yasaklanan şeyleri öğrenmiştik. Sonrasında ise sıra temizlik çeşitlerine gelmişti. Buna göre İslam'da üç temizlik çeşidi vardı: maddi temizlik, hükmi temizlik ve manevi temizlik. Maddi temizlik gözle görülen kire yönelik yapılan temizleme işlemiydi. Hükmi temizlik ise abdest ya da gusül abdesti gibi, çeşitli ibadetleri ve dinsel pratikleri yerine getirmek için zorunlu olan temizlik türüydü. Manevi temizlik ise dışarıdan bakıldığında görülmeyen, insanın iç dünyasında taşıdığı kire karşı uygulanan temizlikti. Buna göre kişinin duyguları ve düşüncelerinin temiz olması insanı manevi açıdan temiz kılıyordu. Manevi anlamda temiz kimsenin kalbi de temiz olurdu ki bu da imanlı olma konusunda önem taşıyordu. O sırada sınıftaki kadınlardan biri söz alıp geçenlerde bir hocanın yanına gidip Kur'an dinlediğini ve bu sırada kendi günahları için af dilerken gözyaşı döktüğünü anlattı. Söylediğine göre akıttığı yaşlardan sonra büyük bir rahatlama yaşamıştı. Hocaya bunun manevi temizlik olarak sayılıp sayılamayacağını sordu, hoca ise karşılık olarak Allah'ı düşünerek hissedilmiş bütün güzel duyguların manevi temizlikte önemli olduğu ve bunların insanın kalbini ferahlattığı yanıtını vermişti.

Ağlamak üzerine geçen bu konuşma sonrasında İslam'da ağlamanın nasıl ele alındığını merak etmişim. Böylece ağlamak üzerine neler yazıldığını araştırmaya başladım. Hem hadis hem de ayetlerde ağlamak üzerine birçok şey söylenmişti. Müslümanlar ibadetleri sırasında ya da Allah'ı düşünmelerine neden olan herhangi bir zamanda (Kur'an okurken ya da dinlerken, dini bir sohbet sırasında vb.) ağlayabilirlerdi. Bu onların dini duygularının yoğunluğuna işaret ediyordu. Kur'an'da yer alan ayete göre Allah'ı düşünerek ağlayan ve ibadet eden kişi bunun sonucunda kendinden geçme hali yaşayacak ve daha yoğun duygular

hissedecektir: “Ağlayarak çeneleri üstü kapanıyorlar; o onların huşûunu artırıyor.” (İsra, 17/109). Fakat burada bahsedilen ağlama yalnızca Allah’ı düşünerek ortaya çıkan bir hal olmalıdır ve sessizce gerçekleşmelidir. Söz gelimi namaz sırasında dünyalık bir endişe ile yapılacak sesli bir ağlama namazın bozulma nedenleri arasında kabul edilir (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, 2018:80).

Kur’an’da ahlaki yasalar, güzel söz, sevgi, öfke vb. konular ele alınmıştır. Bu konuların yer aldığı ayetlerde pek çok kez geçmişte yaşanmış olaylar örnek gösterilir ve müminlere öğütler verilir. Böylece Kur’an yoluna girmiş müminlerin daha önce yaşanmış olaylardan ders çıkarması ve Allah’a karşı duydukları sevgi ve korku ile hayatlarını şekillendirmeleri gerekmektedir. Kur’an’da geçen bu anlatıların birçoğu günah işleyenler, kalpleri taşlaşmış olanların yaşayacağı ya da yaşamış olduğu cehennem azabından bahseder ve insanların ahirete iyi hazırlanması gerektiğini iletir. Fakat unutulmamalıdır ki Kur’an aynı zamanda tüm bunları hem okuyan hem de dinleyen için oldukça etkili bir üslup ile anlatır. Hatta kimileri Kur’an’ın bir şiir gibi ahenge sahip olduğunu söylese de bu pek çok kişi tarafından eleştirilir ve Kur’an’da yer alan “Biz ona (Peygamber’e) şiir öğretmedik. Zaten ona yaraşmazdı da. Onun söyledikleri, ancak Allah’tan gelmiş bir öğüt ve apaçık bir Kur’an’dır.” (Yasin, 36/69) ayeti ile Kur’an’ın kesinlikle bir şiir olmadığı, onun eşi benzeri olmayan bir tarzı olduğunu iddia ederler.

Kur’an’da anlatılan konular (Allah korkusu, cennet, cehennem vb.) ile anlatma üslubu birleştiğinde Kur’an Müslümanlar üzerinde oldukça etkili bir kitap haline dönüşür – en azından öyle olması beklenir. Tüm bunlar üzerine düşünen müminin Kur’an okurken/dinlerken ya da ibadeti sırasında (namaz, dua vb.) kendi günahlarını aklına getirmesi ve bunun sonucunda da birtakım manevi duyguları hissetmesi beklenir (Çakıcı, 2018). Aynı zamanda Kur’an’ın hüznle indirildiği de söylenmektedir. İbn Mace’nin aktardığı hadise göre "Kur’ân hüznle nazil oldu, onu okurken ağlayınız. Ağlayamıyorsanız, ağlar gibi okuyunuz

(veya kendinizi ağlamaya zorlayınız.)" denmektedir (Çakıcı, 2018:171). Hüzünle indirilen Kur'an'ın yine hüzünle okunması ve bunun sonucunda da ağlama hissinin oluşması beklenir. Hatta öyle ki ağlayamayan kişi en azından ağlar gibi yapmalı, kendini buna zorlamalıdır. Aktarılan hadislerden birinde Muhammed gözyaşından, Allah'ın dilediği kullarının kalbine yerleştirdiği bir rahmet olarak bahseder ve Allah'ın yalnızca bu merhametli kullarına karşı merhamet göstereceğini söylemiştir (Komisyon, 2014:89). Öyleyse kalbinde bu rahmetten olanlar Kur'an'ın hüznünü hissedecek kabiliyete sahip kişilerdir ki ahiret vakti geldiğinde de Allah'ın merhameti ile ödüllendirileceklerdir. Bununla birlikte bir diğer hadiste Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Muhammed'e kurtuluşun yolunu sorduğunda o da "Diline sahip ol, (fitne zamanında) evinden çıkma, günahların için de gözyaşı dök." diye yanıtlamıştır (Komisyon, 2014:385). Böylece gözyaşı dökmek aynı zamanda af dilemenin, pişmanlık duymanın ve günahlardan temizlenmenin bir yolu haline de gelmiş olur. Bu durumda gözyaşı hem yaşanmakta olan yoğun dini duyguların bir dışavurumu hem de günahlardan arınmada yardımcı bir araç haline gelir. Aynı zamanda Tirmizi'nin aktardığı hadiste "Yalnız başına kaldığında Allah'ı zikrederken gözyaşı döken kişiyi de Allah Teâlâ âhirette kendi himayesine alacağı yedi kişi arasında saymıştır." denir (Komisyon, 2014:600) ve böylece söylenenlere uygun şekilde gözyaşı döken kişiye ahirette Allah tarafından korunacağı müjdelenmiş olur. Nitekim Peygamber Muhammed'in de namaz sırasında göğsünden kaynayan bir tencerenin fokurtusunu andıran bir ağlama sesinin geldiği ifade edilmiştir (Komisyon, 2013:536).

Gündelik hayatta sevinçten, üzüntüden, şaşkınlıktan ve birçok benzeri duygu aracılığıyla deneyimlenen ağlama eylemi İslam'da çok daha farklı anlamlara kavuşur ve dünya üstü alan ile temas kurmanın aracı haline gelir. Vücudun ürettiği gözyaşı bir anda doğaüstü bir güce kavuşur ve hem bu dünyada Allah ile kurulmuş bağı gösterir hem de o kişiyi günahlarından arındırır ve dinsel duygularını yoğunlaştıran bir şeye dönüşür. İbadet sırasında gözyaşı dökabilen kişi Allah'ın kalbine rahmet yerleştirdiği kuludur. Gözyaşı

dökecek kişinin kalbi taşlaşmamıştır ve Allah tarafından ahiret zamanı korunacaktır. Kur'an'ın hüznünü hissetme kabiliyeti arttıkça kişi iyi bir Müslüman olmaya bir adım daha yaklaşmış olur. Bu da İslam'ın temelinde olan Allah ve cehennem azabı karşısında Müslüman'ın hissettiği korkunun biraz olsun dağılmasına yardımcı olur. Ancak elbette kimin doğru yolda olduğuna karar verecek olan Allah'tır ve kimse kendisinden tam anlamıyla emin olamaz – yaptığı her şey öğütlenenler ile birebir uyumlu olsa bile.

Ağlama hissi ibadet sırasında yaşanan hüznün eşlikçisi haline gelir. Bu da Müslümanlar için sergilemek istedikleri bir pratik haline gelir. Fakat bazen gözyaşı dökmek düşünüldüğü kadar kolay olmaz. Hatta bu kişi Kabe'ye gitmiş olsa bile bir türlü ağlamayı beceremeyebilir. Ağlamak hakkında hem ayetlerde hem de hadislerde bu kadar şey söylenmişken, ağlayamamak büyük bir gerilime dönüşebilir. Böyle zamanlarda kişi kendisinden, imanından, kalbinden şüpheyne düşer ve ahireti için endişelenmeye başlar. Hissettiği Allah korkusu karşısında dehşete sürüklenebilir ve birden aklındaki tüm düşünceleri ağlayamadığı gerçeği kaplar. İşte Merve hac ziyaretinde bunları hissetmişti. Herkes ağlarken o neden tek damla gözyaşı akıtamamıştı?

Merve'nin babası birkaç yıl önce annesi ile birlikte hacca gitmiş daha sonra da biriktirdiği para ile Merve ve kız kardeşini göndermeye karar vermişti. 2018 yılında babası sayesinde hac ziyaretini gerçekleştirme fırsatı bulduğunda Merve çok sevinmişti çünkü kazandığı para ancak kendisinin ve kızının ihtiyaçlarını karşılamaya yetiyordu. Gerçekleştirdiğim görüşmelerden birinde Merve hac ziyaretini anlatıyordu. Kız kardeşi ile birlikte yola çıkmış, otellerine yerleşmişlerdi. Merve hac ziyaretinde onun için gerçekten çok etkileyici mekanlara gittiğini ve tüm bunların karşısında tüm bedenini daha önce hissetmediği şekilde bir mutluluk ve huzurun kapladığını söylemişti. Gördüklerini büyük bir aşk ve hasretle selamladığını ve Allah'a ve Peygamberine çok yakın hissettiğini anlatıyordu. Orada okunan ezan bile bir başkaydı. Kelimenin tam anlamıyla kendinden geçmişti. Bu sırada kız kardeşi

hep yanındaydı ve kısa sürede oraya giden Türklerden iki kadınla da arkadaşlık kurmuştu. Söylediğine göre orada sanki herkes birbirini daha önceden tanıyormuş hissine kapılıyor ve bunun sonucunda da bir güven ortamı oluşuyordu. Merve'ye hac ziyareti boyunca kız kardeşi ve zaman zaman da yeni tanıştıkları kadınlar eşlik ediyordu. Hem kız kardeşi hem de iki kadının ibadetleri sırasında gözleri doluyor, ağlıyorlardı. Merve bunları anlatırken oturduğumuz yerin iç kısmında sigara içilmediği için dışarıya çıktık ve cebinden çıkarttığı çakmağı ile paketinden aldığı sigarayı aceleyle tutuşturdu. “Sağma bakıyorum herkes ağlıyor, soluma bakıyorum herkes ağlıyor. Allah’ım dedim. Ben neden ağlayamıyorum!”. Merve hac ziyareti boyunca nereye gittilerse de bir türlü ağlayamamış. Birkaç gün sonra bu onun için o kadar büyük bir mesele haline gelmiş ki yaptığı ziyaretlerde kendisini işlediği günahları düşünürken bulmaya başlamış. Artık hacda geçirecekleri son gün geldiğinde Merve tamamen umudunu kesmiş halde yaptıkları yürüyüş sırasında bu derdini kız kardeşine anlatmaya başlamış. Bu sırada bir yerde oturmaya karar vermişler ve kız kardeşi de Merve'yi teselli etmeye çalışmış. Herkesin ağlamak zorunda olmadığını, Allah’ın her şeyi görüp, bildiğini söylemiş. Oturdukları yerde yan taraflarında bir kadın tek başına oturuyormuş. Merve oraya ilk oturmaya karar verdiklerinde kadının başta gözüne çarptığını fakat daha sonra kadın üzerine düşünmediğini söylemişti. Sohbetlerine biraz daha devam ettikten sonra kız kardeşi otele bir eşyasını bırakmak için kalkmış Merve ise onu orada bekleyeceğini söylemiş. Kız kardeşi gittikten bir süre sonra Merve’nin daha önce gözüne çarpan kadın Merve’nin omzuna dokunmuş. Merve’nin bildiği çok az Arapça ile anlaşmaya çalışmışlar ve bu sırada kadın Merve’nin başını dizine koyup uzanmasını istemiş. “İlk başta emin olamadım, yani normalde yapacağım bir şey asla değil. Ama sonra dedim ki Allah’ın evine ziyarete geldik... Güvenmeye karar verdim.” diyerek kadının dediğini yapmış. Merve kadının dizine başını koyduğunda kadın bir elini Merve’nin başının üzerinde tutarak yavaş yavaş dua etmeye başlamış. Merve bir süre sonra kendinden geçtiğini ve uyuyakaldığını ve ancak kız kardeşi

döndüğünde kendine geldiğini söylüyor. Kız kardeşi duruma şaşırırsa da çok sorgulamamış. Merve kadına yanında bir tek su şişesi olduğu için onu uzatmış ve vedalaşarak oradan ayrılmışlar. Akşam olduğunda ise kız kardeşi ve orada tanıştıkları kadınlar ile yapılan duaya katılmaya karar vermişler. Merve kadının yanında uyuduğundan beri üzerindeki yükün hafiflediğini, edilen dualar ile birlikte ise birden kendini durduramayıp ağlamaya başladığını anlattı. “Ama nasıl ağlıyorum Melisa. Bir görsen. Durduramıyorlar. Dakikalarca hıçkırarak ağladım. Onlar okuyor, ben ağlıyorum. Öyle bir histi ki sana anlatamam. Yani yaşamam lazım, böyle bir şey daha önce hiç görmedim ben.” Merve hac ziyaretinin son günü de olsa sonunda ağlamayı başarmıştı. Fakat tüm o süre boyunca sürekli kendisini sorgulamış ve kalbi taşlaşmış olanlardan olup olmadığını düşünerek günlerini geçirmişti. En sonunda ağladığını anlatırken hissettiği gurur yüzüne yansıyor, gözleri ışıldıyordu. Hac ziyaretini gerçekleştirmiş, günahları için ağlamış ve af dilemişti. Döktüğü her gözyaşında Allah’ın yüceliğini kabul ediyor, ona cennetinde bir yer ayırması için yalvarıyordu. Anlattıklarını bitirmeye yakın “Hacca bir gittikten sonra burası insana öyle ufak geliyor ki. Yani burada da ezan okunuyor şükürler olsun ama orada okunan ezan bile bir başka. Allah herkese gidip görmeyi nasip etsin. Orası gerçekten bambaşka bir yer. Döndüğümde beri her gün özleyorum. İlk günler hele daha fenaydı, şimdi yine alıştım burada olmaya.” diyordu.

4.5.3. Şifa Veren Kur’an

Kırk yaşındaki Muhammed 610 yılında Mekke’de bulunan Nur Dağı’na çıkmış, Hira mağarasına varmıştı. Muhammed sıklıkla bu mağaraya gelir, tek başına düşünür ve vakit geçirirdi. Fakat mağarada geçirdiği o günden sonra hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Muhammed mağarada uykuya dalmışken birden etraf aydınlanır ve her yeri beyaz bir ışık kaplar. Uykusundan uyandırılan Muhammed’i ziyarete gelen Cebrail isimli melektir. Muhammed’in daha önce hiç duymadığı bir ses tüm mağarayı kaplar ve ona “Oku!” der.

Muhammed okumayı bilmediğini söyler. Bu sefer bir kuvvet Muhammed'i sıkar. Ona tekrar "Oku!" der. Muhammed yine okumayı bilmediğini söyler. Cebrail bir kez daha Muhammed'i sıkar. "Oku!" der Cebrail, Muhammed ise son kez okumayı bilmediğini söyler, Cebrail ise Muhammed'i bir kez daha sıkar. Üçüncü sıkımdan sonra Muhammed artık Cebrail'in söylediklerini anlamaya başlar ve artık vahiy için hazır hale gelmiştir. Cebrail "Yaratan rabbinin adı ile oku. O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir." (Alak, 96:1-5) der. Bir süre sonra Cebrail ortadan kaybolur ve Muhammed evine döner. O günden sonra yaşadığı 23 sene boyunca devam eden vahiyler en sonunda İslamiyetin kutsal kitabı Kur'an'ı oluşturacaktır.

Kur'an'ın dili Arapçadır ve ayetlerin bazılarında bu özelliğine dikkat çekilir. Örneğin Yusuf suresi 2. ayet "Gerçekten Biz, akıl erdirirsiniz diye, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik." derken, Zümer suresi 28. ayet "Biz onu, Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'an olarak indirdik." Allah'ın son kitabını insanlara ulaştırırken bu dili seçmiş olması ve ayetlerinde Arapça'dan açıkça *eğriliği bulunmayan* bir dil olarak söz etmesi Arapçayı Müslümanların gözünde değerli bir hale getirmiş ve kimileri tarafından zaman zaman kutsal bir dil olarak adlandırılmıştır. Kur'an Allah'ın insanlara doğrudan seslendiği bir kitaptır. Bu nedenle kutsal olan ile kurulan en yakın temasların çoğu Kur'an aracılığıyla gerçekleşir. Tüm bunlar Kur'an'ın ilahi bir kitap olarak görülmesi için yeterlidir fakat Müslümanlar aynı zamanda Kur'an'da yer alan ayetlerin başka bir metnin sahip olamayacağı kadar, olabilecek en mükemmel şekilde yazıldığını söylemektedirler. Ve Kur'an'ın bu denli muhteşem bir kitap olmasında Arapçanın payının da yüksek olduğu söylenir. Allah, hiçbir insanın yazamayacağı sözler söylemiş ve bu olağanüstü güzelliklere sahip sözler Arapça ile birleşmiştir. Kur'an'ın yazılış biçimi, kafiyeyle düzyazı (rhymed prose) olarak adlandırılır ve daha önce Arap literatüründe bu türe hiçbir yerde rastlanmadığının altı

çizilir (Nakhavali & Seyedi, 2013). Bu durum kuşkusuz Müslümanların gözünde Kur'an'ın diğer mucizelerinden birisidir.

Kuran kursuna başladığımda daha önce sahip olduğum Arapça bilgisi özellikle tecvid derslerinde² oldukça işime yarıyordu. Alfabeği biliyor, yalnızca bazı sesleri çıkarmakta zorlanıyordum. Her ders Esra hoca ile birlikte cüze devam ediyorduk. Sınıftaki pek çok kadın daha önce kursa katıldığından onlar yalnızca okuyup geçiyor, Esra hoca beni herkes bittikten sonra masasında özel olarak dinliyordu. Özellikle *Ayn* harfi benim için en zorlayıcı seslerden biriydi. Boğazın ortasından çıkarılması gereken *Ayn*'ı çıkarmaya çalıştıkça boğazım zorlanıyor, pratiği biraz uzun tutunca da nefes almakta problem yaşıyordum. Esra hoca gülerek kibarlığı bırakmam gerektiğini söylemişti. Boğazın ortasından sıkılıyormuş gibi çıkarmam gerekiyordu işte! Bir türlü becerememiştim... Bir gün Esra hocayla çalışmamız bitince üç sıra arkamda oturan Selva'nın yanına gittim. O sırada hoca başka bir öğrenciyle ilgilendiği için ders işlenmiyordu. Arapça Selva'nın ana diliydi. Ona *Ayn*³'ı nasıl çıkarabileceğimi sorduğumda bana gösterdi. Sonra örnek olsun diye cüzde bulunan duaları okumaya başladı. Selva duaları okurken daha önce de dikkatimi çeken bir şey aklıma gelmişti. Kur'an okunurken kullanılan Arapça gündelik hayattakinden çok daha farklıydı. Arapça kursu sırasında öğrendiğim harfler Kur'an'da neredeyse değişikliğe uğruyor, kimi yerlerde ses daha uzun tutuluyor ya da bir nefeste söyleniyordu. Dilimin ucuna Kur'an'ın bir müziğe sahip olduğunu söylemek geliyordu ama bunu soramıyordum. Müziğe dair Kur'an'da hiçbir ayet yer almamasına rağmen İslam'da müzik oldukça tartışmalı bir konudur ve insanlar bu konudaki düşüncelerini çeşitli hadisler aracılığı ile edinir (Berglund, 2008). Ben de bu durumun farkındaydım ve açıkçası Selva'nın bu konudaki görüşlerini bilmiyordum. Kur'an'ın bana böyle bir şey hissettirdiğini söylemek bir şekilde onun gözünde büyük bir saygısızlık olarak algılanabilirdi. Bu nedenle elimden geldiğince kursta gördüğüm Arapça'dan daha farklı

² Kur'an okuma usulünü öğrendiğimiz dersler. Harflerin çıkış yerleri, vurguları gibi konular üzerinde duruyorduk.

³ Arap alfabesinin on sekizinci harfidir, ع şeklinde yazılır.

olduğunu ve sözlerin kulağa uyumla geldiğini anlattım. Selva yaklaşık iki saniye durup yüzüme baktığında tam büyük bir hata yaptığımı düşünmeye başlamışken birden “Evet Kur’an’ın Arapçası daha başkadır çünkü birçok yerde Arapçanın farklı lehçeleri konuşulur. Kur’an herkes aynı şeyi okusun diye bu şekilde yazılmıştır.” dedi. Arapça’da bazı sesler birbirine çok yakın ve sahiden bazen bir harfi yanlış telaffuz ettiğinizde kelimenin tüm anlamı değişebiliyordu. Selva’nın getirdiği açıklama bazı şeyleri açıklıyordu. Selva ile bu konu hakkında sohbetimize devam ederken düşündüklerimde yalnız olmadığımı fark etmişim ve bu da beni cesaretlendirmişti. Böylece bu konunun biraz daha üzerine gitmeye ve insanların Kur’an dinlerken düşünüp, hissettiklerine odaklanmaya karar verdim.

Huriye ile DTCF’de girdiğimiz ortak bir derste tanışmıştık. Huriye 40’larında, tesettürlü bir kadındı. Katıldığımız derse misafir olarak katılan hocalardan biri kısa bir süreliğine gözlerimizi kapatıp, o sabah derse gelirken neler hissettiğimiz üzerine düşünmemiz gerektiğini söylemişti. Ardından neler düşündüğümüz üzerine konuşmuştuk ve konu yoga yapıp yapmadığımıza gelmişti. Huriye yogadan bahsedildiğinde bunun yerine namaz kıldığını söylemişti. İlerleyen dakikalarda onun aynı zamanda İlahiyat Fakültesi’nde öğrenci olduğunu öğrenmişim. Böylece çalışmam konusunda bana yardımcı olabileceğini düşünmüştüm. Ders çıkışında yanına giderek kendimi tanıtip, çalışmamdan bahsettiğimde vakti olduğunu söyleyip benimle görüşmeyi kabul etmişti. Aklımdaki sorulardan biri de Kur’an dinlemek üzerineydi. Huriye vakit buldukça Kur’an dinlediğini ve hatta YouTube’da sürekli dinlediği bir Kabe imamı olduğundan bahsetti. Onun sesini ve okuyuş tarzını çok beğendiğini ve ne zaman onu dinlese içinin nasıl da ferahladığını anlatıyordu. Huriye özellikle bir sorunla karşılaştığında, bazen dertler üzerine binmiş gibi hissettiğinde Kur’an dinlediğini eklemişti. Söylediğine göre Kur’an onun rahatlamasını sağlıyor, olaylara daha sakin bir şekilde yaklaşmasına yardımcı oluyordu. “Bütün dertler Allah’tandır ve öyle vakitlerde en güzeli Allah’ı anmaktır.” demişti.

Kur'an ayetlerine baktığımızda bazı ayetlerde tıpkı kalpten bahsedildiği gibi kulağa yer verildiği ile karşılaşırız. Nahl suresi 108. ayette “İşte onlar Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Ve onlar gafillerin kendileridir.” denmekte ve kulağın da tıpkı kalp gibi mühürlü olabileceği haberi verilmektedir. Böyle kimselerden “Böyle birine âyetlerimiz okunduğunda sanki kulaklarında ağırlık varmış da onu işitemiyormuş gibi büyüklük taslayarak sırt çevirir. Ona acıklı bir azabı müjdele!” (Lokman 31/7) şeklinde bahsedilmektedir. Öyleyse Müslümanlardan beklenen Kur'an ayetlerini açık kalp ve kulaklar ile dinlemesi ve bunun sonucunda Allah'ı ve onun yarattıkları üzerine derin düşüncelere dalmasıdır. Allah'ın ayetlerine sırt çevirenlere Allah da aynı şekilde karşılık verecektir. “Kur'an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.” (Araf, 7/204) denilmiştir. Böylece Kur'an ayetlerini dinlemek (Arapça bilinmiyor olsa da) İslam'da önem kazanır. Müslümanların çoğu hem gündelik hayatta hem de özel dini günlerde Kur'an ayetlerini dinler ve Allah'a merhamet göstermesi için dua ederler.

Müslümanların birçoğu tarafından gerçekleştirilen dinleme faaliyetinin insanlar üzerinde rahatlatıcı bir etkisi olduğunu düşünen yalnızca Huriye değildir. Kur'an dinletisi sonrasında hissedilenler çeşitli disiplinlerde pek çok çalışmanın konusu olmayı başarmıştır. Örneğin yapılan bir araştırmaya katılan 11 kişiye yumuşak ve sert müzikler dinletilmiş ve daha sonra aynı kişilere Kur'an dinletilerek, alpha dalgalarında ölçüm yapılmıştır. Bunun sonucunda ise Kur'an dinleyenlerde bu dalgaların diğer müzik türlerine göre daha yüksek seviyelere ulaştığı ve kişileri sakinleştirdiği tespit edilmiş ve bunun nedeni olarak da Kur'an'ın insanın kalbi üzerinde özel bir etkiye sahip olduğu ve bu sayede rahatlamadan sorumlu hormon ve kimyasalların vücutta salgılandığı fikrini öne sürmüşlerdir (Shekha, Hassan, & Othman, 2013). Bir diğer çalışmada ise Kur'an'ın insanların kalplerini ve duygularını değiştirebilen bir büyüye sahip olduğu söylenmektedir (Ahmad M. , 2016).

Müslümanların Kur'an ayetleri ve İslami vaazları dinleme faaliyetleri üzerine yazılmış en kapsamlı antropolojik çalışmalardan bir tanesi ise Charles Hirschkind'ın 1994-1997 yılları arasında, Mısır'da vaaz kasetleri hakkında gerçekleştirdiği alan çalışması sonucunda ortaya çıkmıştır. Hirschkind, kasetler aracılığı ile vaaz dinleme eylemini, modern dindarlığın tezahürü olarak ele alır. Aynı zamanda ortaya çıkan bu aktiviteyi 19. yüzyıldan itibaren Mısır'da ortaya çıkan İslami hareketler ile ilişkilendirir. Hirschkind alanda kaldığı süre boyunca çalışmaya katılan kişiler ile birlikte vakit geçirmiş ve onların dinleme faaliyetlerine katılmıştır. Bu dinleme seansları, arabada ya da bir iş molasında gerçekleşebileceği gibi aynı zamanda evlerde daha önce planlanmış toplantılar sırasında da yerine getirilir. Hirschkind önemli olanın, tevazunun (khushu) eşlik ettiği Allah korkusu (bi'l-taqwa) ile Kur'an'ı dinlemek olduğunu söyler (Hirschkind, 2006:70). Ayrıca Kur'an'la temas sonrasında açılan kalplerin, kent yaşamının insanlar üzerinde yarattığı stres ve monotonluk ile daha iyi mücadele ettiği söylenmektedir (2006:72). Hassas bir dinleyicide korku, tevazu, pişmanlık, tövbe etme ve sakinlik gibi duyguların oluşması beklendiğini aktarır (2006:74). Hirschkind'ın da çalışmasında ortaya koyduğu gibi Kur'an dinletisi, Müslümanların yaşamlarının her anında var olabilmektedir. Ve bu dinletiler yoğun dini duyguların ortaya çıkmasında etkilidir.

Yaptığım birçok görüşmede insanların Kur'an dinlerken sakinleştiği ve kendisini daha iyi hissettiği ile karşılaştım. Fakat bazıları bu durumu bir adım öteye taşıyor, Kur'an ayetlerinin iyileştirici gücüne işaret ederek, bu ayetleri okumanın ve dinlemenin çeşitli hastalıklara iyi geleceğine inanıyordu. Sultan da onlardan biriydi. Sultan 70 yaşlarında kendi halinde bir kadındı. Daha önceki konuşmalarımızda Kuran kursuna evde yapacak daha iyi bir işinin olmadığını, burada en azından İslam ile ilgili şeyler öğrendiğini söylemişti. O gün sınıfa gittikten bir süre sonra Sultan'ın her zamankinden daha farklı olduğunu anlamıştım. Yanına gidip nasıl olduğunu sorduğumda çok hastalandığını ve ateşinin olduğunu söyledi. O an eve gitmesini önerecektim ki sonra birden sessiz kalmanın daha iyi olacağını düşünerek

söyleyeceklerimden vazgeçtim. Onun yerine çay isteyip istemediğini sordum, istemeyince de bir öndeki sırama geçip hocanın gelmesini bekledim. Ders arası geldiğinde kadınlar Sultan'ı mutfağa bir şeyler atıştırmaya çağırdığında Sultan hasta olduğunu ve gelemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Zehra “Keşke gelmeseydin bugün kursa, eve git istersen.” dedi. Sultan hasta değilken de pek güler yüzlü bir kadın değildi fakat Zehra'nın bu söylediği üzerine bir anlığına oldukça öfkeli görünmüştü. Birkaç saniye sonra Zehra'ya dönüp “Ben buraya, Allah'ın evine iyileşmeye geldim. Azıcık Kur'an duyarım da belki iyileşirim diye geldim.” yanıtını verdi. Zehra çoktan söylediğine pişman olmuş gibiydi, bir şeyler mırıldanarak hızlıca mutfağa doğru gitti. Ben de sabah aklımdan geçenleri sormadığım için mutlulukla önüme dönerek, kursa gelirken bakkaldan aldığım vişne suyunu yudumladım.

Kur'an ayetlerinin iyileştirici gücünden yararlananlardan biri de Müzeyyen'di. Müzeyyen ile ortak bir arkadaşım sayesinde tanışmıştık. Müzeyyen arkadaşımın iş arkadaşıydı ve yaptığım çalışmayı duyduğunda mutlaka Müzeyyen ile görüşmem gerektiğini söylemişti. Müzeyyen de kabul ettiğinde hemen ertesi gün iş yerlerine doğru yola çıktım ve saat 10:00 olduğunda çoktan tanışmış, sohbete başlamıştık bile. Müzeyyen 57 yaşındaydı ve iki oğlu vardı. Eşi de kendisi gibi bir devlet kurumunda çalışıyordu. Arkadaşımın bahsettiği gibi konuşmaya oldukça hevesliydi ve ona Kur'an dinletileri hakkında ne düşündüğünü sorduğumda bu soruyu çok beğendiğini söyledi ve istekle anlatmaya başladı.

“Her gün çok kısa da olsa Kur'an dinlemeye çalışırım. Özellikle sevdiğim Suudi bir çocuk var, sesi kadife gibi. Vakit buldukça onu dinlerim. Sesinin güzel olması önemli. Annem de çok isterdi sesinin güzel olmasını. Öyle onlar gibi okuyabilmeyi çok isterdi... Kur'an dinlerken içime bir rahatlık çöker. Kendimi iyi hissederim. Burada (iş yerinde) açamıyorum, o yüzden öğle aralarında üç satır da olsa birkaç şey duymak adına Kuran kursuna gidiyorum. Dışarıda mesela insanlar kulaklık takıp şarkı dinler, ben Kur'an dinliyorum. Benim küçük oğlum okulu bitirdi, bir kızı sevdi hemen evlendi. Biz şaşırdık tabii, beklemiyorduk. Bir şey de diyemedik, bir anda düğün oldu. Sonra bir baktık gelin

hamile, çocuk doğmuş. Torunum 6 aylık şimdi, hasta doğdu. Yavrum küçük yaşlarda evlenip, hastalıkla tanıştı.”

Müzeyyen oğlunun yaşadıklarından bahsederken sanki onun ailesinin sözünü dinlemediği için bunları yaşadığını düşünür gibi konuşuyordu. Ancak bir yandan da durumu kabullenmişti; oğlunun bunları yaşaması gerekiyordu. Ne de olsa her şey Allah’tandı... Ancak yine de hem oğluna hem de torununun durumuna çok üzüldüğü her halinden belli oluyordu.

“Torunuma gittiğim zaman yanında telefonu açıyorum, Kur’an’ı dinletiyorum. Şifa olsun diye. Bir de küçük yaşta Kur’an’la tanışsın diye. Ben hep kızım olsun da hafız yapayım onu istemiştim. Kızım olmadı. Torunum kız ama annesi ne der bilmiyorum. Ama ben Kur’an’ı şifa olsun diye torunuma açarım. Zaten doğduğunda, hasta olduğunu öğrendiğimizde, hemen Kur’an’a koşmadık mı yavrum?”

Müzeyyen’in evlenen küçük oğlu da eşi de doktordu. Çocukları için ellerinden geleni yapıyorlardı ama anlaşılan Müzeyyen için bu yeterli değildi. Çünkü bir yandan oğlunun, ailesinin sözünü dinlemediği için böyle bir şeyle sınıandığı konusunda endişeleri vardı. Böyle bir şeyin çaresini tıp sunamazdı. Allah’ın rızasını almak, iyi Müslümanlar olmak gerekti. Müzeyyen de bunun için elinden geleni yapıyor, torununu Kur’an’ın ayetlerinden yardım olarak iyileştirmeye çalışıyordu. Hem torunu ne kadar erken yaşta Kur’an’la tanışsa o kadar iyiydi. Ne de olsa o da Kur’an’ı ilk annesinden dinleyerek öğrenmişti.

Sultan’ın çareyi camiye gelerek araması ya da Müzeyyen’in torunu iyileşsin diye ona Kur’an dinletmesi, İslam’da yer alan diğer kabuller etrafında incelendiğinde daha anlaşılır hale gelir. İslam’da Allah’ın emirlerini yerine getirmeyen kimselerden kalpleri taşlaşmış, ruhları hastalanmış olarak bahsedilir ve bunu değiştirebilecek olan da yine Allah’a dönmektir.

Müslümanların bir kısmı bu nedenle zihinsel ya da fiziksel rahatsızlıkların sebebinin arkasında böyle bir halin yani ibadette eksikliğin olduğunu düşünürler (Inayat, 2005). Kur'an bir sağlık kitabı olarak görülmez ancak sağlıklı bir yaşam için gerekli kuralları içeren bir rehber olarak kabul edilir ve Kur'an ayetleri de hastalıkları iyileştirmede kullanılabilir (2005:162). Böylece mucizevi olduğuna inanılan Kur'an aynı zamanda bir iyileştirici olarak da Müslümanların yaşamlarında yerini alır. Müminler ayetleri okuyarak ya da dinleyerek Allah'a dualarını ederler. Ancak burada duaların kabul olup olmayacağına karar veren yine Allah'tır. Dualar kabul olmadığında kişiler kendilerini başarısız hissetmezler tıpkı kötü şeylerle karşılaştıklarında isyan etmedikleri (en azından beklenen budur) gibi.

Müslümanlar her şeyin Allah kaynaklı olduğuna ve onun ne yaparsa kulları için en güzelini yapacağına inanırlar. "İnsan hayrı istediği kadar şerri de ister. İnsan pek acelecidir!" (İsra, 17/11) ayetinde de uyarıldığı gibi, insanlar geleceğin bilgisine sahip olmadıklarından, dualarının nasıl sonuçlanacağını da bilemezler ve bazen kendileri için faydalı olmayan şeyler isterler. Bu nedenle o an gerçekleşenler (ya da gerçekleşmeyenler) çok kötüymüş gibi gelse de daha sonra (bazen ahirette) Allah'ın olanlara o kişilerin hayrına olduğu için izin verdiği, kabul edilmeyen duaların bu nedenle kabul edilmediği anlaşılır. Fakat burada İslam'da kaderin mutlak bir şekilde Allah tarafından belirlendiği sonucuna ulaşılmamalı ve insanların da kendi yaşamları üzerinde irade sahibi olarak kabul edildikleri hatırlanmalıdır. Bu düşünce ahiret inancının da temelini oluşturmaktadır ki aksi durumda irade sahibi olmayan insanın dünyada sınanmaya ihtiyacı olmayacağı söylenir. Böylece Müslümanlar sağlıkta ve hastalıkta hiç durmadan Allah'a dua etmeye devam ederler, bir gün kabul edileceğini umarak...

4.5.4. Vesvesenin Dayanılmaz Çekiciliği

İnsan var olmadan önce Allah melekleri nurdan, cinleri ise alevli ateşten yarattı. Daha sonra ise insanı yaratmaya karar verdi. Böylece insan da kuru çamurdan yaratıldı. Ve ruh ile

bedenin birleşmesinden meydana gelen insan, aldığı kararlardan sorumlu tutulmuştur (Kaya, 2003:3-4). Allah insanı yarattıktan sonra meleklerden ona secde etmesini ister. Melekler bu çağrıya kulak verir ve secde eder. Fakat yalnızca İblis secde etmeyi reddetmiştir. Bu durum ayette “Meleklerle, “Âdem’e secde edin” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.” (Bakara, 2/34) şeklinde anlatılır. Bunun karşılığında; “Allah, “Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?” dedi. (O da) “Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın” dedi.” (Araf, 7/12). İblis kibrine yenik düşmüş, kendini insandan üstün görmüştü. Allah’a yaptığı bu asilik cezasız kalamazdı. İblis’in isyanı sonucunda Allah onu cennetinden kovdu. Ne var ki İblis’in söyleyecekleri henüz bitmemişti. “İblis, “Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver” dedi.” (A’raf, 7/14). İblis’in bu isteği kabul edildi ve “Allah, “Haydi, sen mühlet verilenlerdensin” buyurdu.” (A’raf, 7/15). Bunun üzerine İblis, “Beni azdırdığın için, and olsun ki, Senin doğru yolun üzerinde onlara karşı duracağım; sonra önlerinden, ardlarından, sağ ve sollarından onlara sokulacağım; çoğunu Sana şükreder bulamayacaksın” dedi.” (A’raf, 7/16). Böylece İblis’in insana karşı düşmanlığı başlamış oldu ve kıyamet vakti gelene dek insanı Allah’ın yolundan saptırmak için elinden geleni yapacağına dair söz verdi.

İblis’in kovulduğu cennette yaşayan insan hiçbir şeyin eksikliğini hissetmiyor, Allah’ın ona sunduğu her şeyden dilediğince faydalanabiliyordu. Yalnız Allah, “Ve Âdem'e şöyle buyurmuştuk: “Ey Âdem, sen ve eşin cennete yerleşin ve orada dilediğiniz yerde, bol bol yiyin. Ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zulme sapanlardan olursunuz.” (Bakara, 2/35) diyerek insana cennetindeki o ağacı yasaklamıştı. Bunu bilen İblis (artık şeytanlaşmıştı) insanı o ağaca gitmesi için ikna etmenin yollarını arayıp, tuzaklar hazırladı. “Derken, şeytan, kendilerinden gizlenmiş çirkin yerlerini onlara açmak için ikisine de vesvese verdi. Dedi: “Rabbinizin sizi şu ağaçtan uzak tutması, iki melek olmayasınız yahut ölümsüzler arasına katılmayasınız diyedir.” (A’raf, 7/21). Şeytan, insana yeminler ediyor, onların iyiliği için

konuştuğunu söylüyordu. İnsan en sonunda dayanamadı ve ağacın meyvesini şehvetle yemeye başladı. Meyveyi yiyen insan cinselliği keşfetti ve birden ağacın yaprakları ile çıplaklığını örtme derdine düştü. Şeytan planında başarılı olmuştu. Allah'ın sözünü dinlemeyen, şeytana uyan insan yeryüzü ile cezalandırıldı ve “Birbirinize düşman olarak inin, siz yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz.” (A’raf, 7/24) dendi. Yeryüzünde çıplaklığı ile baş başa kalan insan, zalimlerden olmuştu. Şeytan da ona vesveseleri ile eşlik edecekti...

Kuran kursunda kadınların birçok kez vesveseden şikayet ettiklerini duymuştum. Özellikle namaz kılacakları ya da dua edecekleri vakitlerde vesveselerin arttığından bahsediyor, nasıl kurtulacaklarını soruyorlardı. Hocaların yanıtları da genellikle birbirine benzerdi. Her defasında Allah’a daha çok yalvarmalarını ve ibadet etmeye devam etmeleri gerektiğini anlatıyorlardı. Bunun dışında vesvese hakkında ayrıntılı bir şey konuşulmuyor, Şeytan ise hiç ağza alınmıyordu. Bu konudaki merakım iyice artmıştı. Müzeyyen ile görüştüğümüzde ona daha önce hiç vesvese yaşayıp yaşamadığını sordum. Bunun üzerine; “Şeytan, inancını yaşayan, ibadet eden insan insanlarla daha çok uğraşır. Onlara vesvese verir. Ben gençken mesela daha çok vesvese verirdi. Artık o kadar uğraşmıyor benimle.” demiş fakat sonra hemen konuyu değiştirmişti. Belli ki bu konu üzerine konuşmak istemiyordu. Ancak gençlik ile vesvese arasında kurduğu ilişki dikkat çekiciydi.

Vesvesenin İslam’daki karşılığı; mümini din dışı davranmaya yönlendiren, içinde bir hayır ve fayda olmayan sözlerin Şeytan tarafından insana fısıldanması, kalbine düşürülmesidir (Dölek, 2006). Vesvese hemen her konuda olabilir, burada önemli olan insanın aklına dinen sakıncalı düşünceleri getirmesi ve onu ibadetinden alıkoymasıdır. Kur’an İblis ve onun yolunu seçenlerden yani şeytanlardan “Sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler.” (A’raf, 7/27) olarak bahsetmektedir. Aynı zamanda hadislerde Muhammed’in “Şeytan insanın damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır.” dediği aktarılmıştır (Komisyon, 2013:112).

Buradan da anlaşılabileceği gibi Şeytan insana oldukça yakındır. Ona her yerde insana ulaşabilir ve yolundan saptırabilir.

Şeytanın en çok uğraştığı ve vesveseleri ile rahatsız ettiği kişilerin başında inançlı Müslümanlar gelir. Şeytan bu kişileri doğru yoldan vazgeçirip, ahiret zamanı cehennemde azap çekmelerini ister. Abdestin doğru alınmadığı, namaz sırasında duanın okunmadığı gibi ibadette vesveseye kapılmak mümkündür. Bunun yanında kişilerin olmayacak zamanlarda, olmayacak kişiler hakkında cinsel düşüncelere kapılması, bu duyguların peşinden gitmesi gibi durumlar da vesvese sonucu ortaya çıkar. Şeytanın bu fısıltılarına uyan insanlar zamanla ibadetlerinden uzaklaşır ve en sonunda onlar da şeytanlaşmış insanlara dönüşürler⁴.

Nefis; müminlerin sahip olduğu olumsuz duyguların, meşru olmayan isteklerin, kötü huy ve eylemlerin kaynağı olarak tanımlanmıştır (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018). Şeytanın en büyük iş birlikçisi olarak insanın nefsi kabul edilir. Bu nedenle Müslümanlar öncelikle kendi nefislerini eğitmenin yolunu bulmalıdırlar. Fakat nefsin eğitilmesi sürekli bir çaba ve zaman istemektedir. Peygamber her zaman nefsini sorgulamış, insanlara da bunu yapmalarını öğütlemiştir. Özellikle hırs, kırgınlık ve cinsel arzular gibi duyguların yükseldiği anlar nefsin en yoğun hissedildiği zamanlardır (Akbaş, 2007). Böyle vakitlerde nefis ile mücadele etmek daha da zorlaşır. Bu gibi durumlar ile ancak kendi nefsinin sürekli sorguya çeken, kemale doğru yürümekte olan kişiler tam anlamıyla başa çıkabilir (Akbaş, 2007).

Nefsin tamamen yok edilmesi ancak uzun süren ibadetler ve dualar gerektirir. Bu nedenle gençlerin nefislerini kontrol etme konusunda yaşlılara göre daha fazla sıkıntı yaşayacağı düşünülür. Uygun görülen en erken yaşta evliliğin desteklenme nedenlerinden biri de budur. İslam, insanların cinsel arzularını görmezden gelmez aksine onların varlığını kabul eder. İslam'a göre cinsel arzular ile baş edilmesi gençler için zor olacağından, haramdan kaçınmaları için evlenmelilerdir. İslam'da bu duygular o kadar güçlü kabul edilir ki, aktarılan

⁴ Nas 114/6

hadise göre evlenmeye gücü olmayan kişilerin oruç tutması ve böylece taşıdıkları şehveti kırmaları önerilmektedir (Pusmaz, 2000). Buradan anlayacağımız üzere Şeytanın vesveselerinin en çok fısıldandığı diğer kişiler nefisleri ile mücadelede yenik düşecek kimselerdir. Ve bunların da büyük bir çoğunluğunu gençler oluşturur. Nigar da kulağına Şeytanın vesveselerini fısıldadığı bu genç kadınlardan biriydi.

Nigar ile uzun yıllardır tanıdığım ortak bir arkadaşım sayesinde tanışmıştık. Nigar 28 yaşında, ailesiyle yaşayan tesettürlü bir kadındı. Üniversiteyi birkaç sene önce bitirmiş, çalışmaya başlamıştı. Ankara dışında başka hiçbir yerde yaşamamıştı ve bundan da oldukça mutluydu. Ailesi ve akrabaları ile yakın olmanın ona güven verdiğini söylüyordu. Ona yaşadığı vesveseler hakkında sorduğumda bana herkes gibi onun da yaşadığını söyledi. “Namaza başladığımda vesvesenin ne demek olduğunu anladım.” dedi. Nigar’ın ailesi ne çok dindar ne de inançsız insanlardı. Ailesinde kimse özel günler dışında namaz kılmıyordu ve orucu da yıllardır tutan olmamıştı. Nigar üniversite yıllarında kapanmaya karar vermiş ve o günleri şu sözlerle ifade etmişti:

“Namaz kılmaya başladığımda 19 yaşıyordum. Henüz örtünmemiştim. İlk önce namaza başladım, sonra zaten örtünme kendisi geldi. İlk namaza durduğumda tam selam verecekken bir ürperti gelmişti. Nedenini bilmeden korkudan yerimden sıçradım. Sonraki günlerde tabii biraz korkarak gittim secdeye. Her defasında bir şey oluyordu çünkü, içime bir korku giriyordu. Bir gün yine namaz kıldım, kalktım. Ayağa kalkıp toparlanınca pis bir koku geldi burnuma. Evin her yerine bakıyorum kokacak bir şey yok. Pencereyi kontrol ediyorum, oradan da gelmiyor. Bir de fark ettim ki odama yaklaştıkça daha da artıyor koku, iyice korktum. Hemen komşuya gittim.”

Nigar namaz sonrası aldığı pis koku karşısında çok korkmuş, evde yalnız kalamamıştı. Bu korkuları yüzünden bir süre namaza ara verdiğini söyledi. “Baktım olacak gibi değil, bıraktım namazı. Yapamıyordum çünkü. Sürekli vesvese içindeydim.”. Nigar o sıralarda

kendisinden yaşça büyük bir çocukla da sevgili olduğundan bahsetmişti. Sevgilisi de tıpkı ailesi gibi dini meselelere pek düşkün değildi. Söylediğine göre içkili mekanlarda çok zaman geçiriyor, Nigar'ın onaylamadığı şeyler yapıyordu. “Hayatımda belki en çok Berke’ye aşık olmuşumdur. O da bunu biliyordu. Bir gün benim düşüncelerimi bilmesine rağmen benimle birlikte olmayı teklif etti. Yalan yok, birkaç gün düşündüm bu söylediğini. Gönlüm gidip geldi. Ama en sonunda sindiremedim. Onu geri çevirmek zorunda kaldım.”. Nigar belki namazına ara vermişti ama hala İslam’a uygun davranmaya çalışıyordu. Bunun için en büyük aşkıdan bile vazgeçmişti. “Haftalarca arkasından ağladım. Ne o beni aradı ne ben onu. Öyle bitip gitti. Ağlarken her gün Allah’a onu unutmak için yalvarıyordum. En sonunda namaza dönmeye karar verdim. O gün bugündür hiç bırakmadım çok şükür.”. Nigar sevgilisinden ayrılıp namaza başladıktan sonra bir daha hiç namaz sırasında korkutulmadığını söylemişti. Bunun onun verdiği sınavlardan biri olduğunu ve Allah’ın onun ne kadar istekli olduğunu gördüğünü düşünüyordu: “Vesvese yine geliyor tabii ama ufak meselelerde. Atıyorum çok yorgunum o gün ama kalkıp namaz kılmam gerek. İçimden bir ses kalkma, yat diyor. Ama karşı çıkmasını öğrendim. Yok diyorum, yatmam. Kalkıp kılıyorum hemen.”

Nigar’ın hissettiği korku, bu duyguları yaşadığı dönemde onun üzerinde oldukça etkili olmuştu. Özellikle namaza başladığı sırada Şeytan onu hedefi haline getirmiş, vazgeçirmek için elinden geleni yapmıştı. Dinine göre doğru olanı yapıp sevgilisinden ayrılması ise namaza daha istekli dönmesine sebep olmuş ve korkularından arınmasında yardımcı olmuştu. En azından artık eskisi kadar onu dehşete düşüren olaylar yaşamadığını söylüyordu. Geri kalan vesveseyle başa çıkabilirdi.

Bir mümin İslam’ın yoluna girdiğinde yalnızca Allah’a ve onun yarattığı güzelliklere inanmakla sorumlu değildir, aynı zamanda yine Allah’ın yarattığı İblisi ve şeytanları da hatırlamalı, onların hazırlayacağı tuzaklara düşmemelidir. Şeytanlaştığı söylenen insanlardan korunmak diğer şeytanlara göre daha kolaydır. Her ne kadar bazı kaynaklarda şeytanların

(İblis ve onun yolunu tercih eden cinler) görünüm değiştirerek, istediklerinde yılan gibi hayvanların şeklini alabilecekleri söylene de (Öztürk M. , 2005) çoğunlukla insanların onları göremeyeceği düşünülür. Bu da Şeytanın varlığını kabul eden mümin için tedirgin edici bir hale dönüşebilir. Allah'ın varlığını bilmek her ne kadar iç rahatlatıcı olsa da sürekli kendisiyle uğraşma hevesinde olan kötü varlıkların etrafında dolaştığını ve ona zarar vermek için fırsat kolladığını düşünmek birçok kişi için kuşkusuz tedirgin edicidir. Şeytanın vesvesesinden korunmanın tek yolu ise sürekli Allah'ın anılması, adının zikredilmesidir. Yeterince iyi bir Müslüman olan herkes kulağına fısıldanan ve göğsüne doldurulan sapkınlıklardan kurtulacaktır.

4.5.5. Hayır mı Şer mi: Rüyalar Alemi

Rüya sözcüğü, Arapça rü'yet (görmek) kelimesinden türemiştir ve uyku sırasında zihinde beliren görüntüleri tanımlarken kullanılmaktadır (Karadaş, 2017:44). Rüya bu görüntülerin iyi ve güzel olanları için kullanılırken, *hulm* kelimesi ise Türkçede kâbus adını verdiğimiz, insana uyku sırasında sıkıntı ve korku veren görüntüler için tercih edilmektedir (2017:44). İslam'da rüyanın yeri hakkında birçok kaynakta çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Ancak burada tıpkı diğer başlıklarda tercih edildiği gibi Kur'an ve hadisler aracılığıyla aktarılan bilgiler dikkate alınacaktır.

Kur'an'da rüya daha çok peygamberlerin gördüğü rüyaların anlatımı ile karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki Peygamber İbrahim'in yaşadıklarıdır ve bu olaylar Kur'an'da Saffat suresinde anlatılır. Peygamber İbrahim Allah'a, erdemli bir erkek çocuk vermesi için dua eder. Allah da bu dualara karşılık verir ve İbrahim'e bir oğul vermeyi kabul eder. İbrahim'in sağlıklı bir erkek çocuğu olmuştur. Oğlu etrafta koşacak yaşa geldiğinde İbrahim rüyalar görmeye başlar ve bu rüyalardan oğluna bahsetmeye karar verir: "Ve [bir gün, çocuk, babasının] tutum ve davranışlarını anlayıp paylaşacak olgunluğa eriştiğinde babası şöyle dedi:

“Ey yavrucuğum! Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm: bir düşün, ne dersin?” [İsmail]: “Ey babacığım” dedi, “sana emredilen neyse onu yap: İnşallah beni sıkıntıya göğüs gerenler arasında bulacaksın!” (Saffat, 37/102). Kimi kayıtlarda, İbrahim’in ilerleyen yaşından ötürü çocuğunun olmayacağını düşünüp Allah’a yalvardığı ve meleklerin de ona oğlu olacağı haberini ilettiğinde onu, Allah’a kurban edeceğini söylediği yer almıştır. Bazı düşünürler de İbrahim’in gördüğü rüyayı bu söz ile ilişkilendirir ve rüyalar aracılığıyla ona adağının hatırlatıldığını düşünmüşlerdir (Aydar, 2005:42). “Sonunda ikisi de aynı kanaate varınca (babası, kurban etmek için) onu yere yatırdı.” (Saffat, 37/103). Hem İbrahim hem de oğlu, Allah’a kurban vermeye hazırdı. Fakat o sırada “Ey İbrahim” diye seslenildi⁵. “Sen rüyayı gerçekleştirdin. İşte biz, güzel düşünüp güzel davrananları böyle ödüllendiririz.” (Saffat 37/105). Allah İbrahim ve oğlunu onun sözünü dinledikleri ve rüyalarını dikkate aldığı için ödüllendirmiş ve Peygamber İbrahim sınavını başarıyla geçmişti. Daha sonra İbrahim’e oğlu yerine bir koç kurban etmesi gerektiği söylendi ve böylece bugünkü kurban ritüeli ortaya çıkmış oldu.

Kur’an’da geçen bir diğer rüya, Peygamber Yusuf’un rüyasıdır. Yusuf, babasına rüyasında on bir yıldız, Güneş ve Ayı gördüğünü söyler⁶. Bunun üzerine babası: “Yavrucuğum, dedi, rüyayı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir oyun oynarlar. Hiç kuşkusuz şeytan, insan için açık bir düşmandır.” (Yusuf, 12/5) diyerek Yusuf’u uyarır. Babasına göre, bu rüyanın anlamı Allah’ın Yusuf’a rüya görülen olayların yorumunu yapmayı öğreteceğidir⁷. Kardeşleri ise bu sırada Yusuf’u kıskanıyordu ve “(Şeytan onlara şöyle fısıldamıştı:) “Yusuf’u öldürün veya onu (artık geri dönemeyeceği) bir yere bırakın ki, babanız (Yakub) un yüzü (ilgisi ve sevgisi) yalnız size kalsın. Ondan sonra da (Allah’a tevbe eder) iyi kimseler olursunuz (ve kendinizi affettirirsiniz).” (Yusuf, 12/9). Fakat içlerinden biri buna karşı çıktı ve

⁵ Saffat 37/104

⁶ Yusuf 12/4

⁷ Yusuf 12/6

en sonunda Yusuf'u öldürmek yerine onu kuyuya atmayı tercih ettiler⁸ ve babalarına Yusuf'un bir kurt tarafından öldürüldüğünü söylediler⁹. Fakat bu sırada bir yolcu kabilesi oradan geçmektedir ve kuyudan Yusuf'u kurtarıp¹⁰, onu Mısırlı birine satarlar¹¹. Allah da Yusuf'u büyüdükçe onu bilgelik ile ödüllendirir¹². Böylece Yusuf'un rüyası gerçekleşmiş olur.

Ayetlerde rüyasına yer verilmiş diğer Peygamber ise Muhammed'dir. İlk rüyasından İsrâ suresinin 60. ayetinde "Sana gösterdiğimiz o rüyayı da Kur'an'da lanetlenmiş bulunan o ağacı/soyu da insanları sınamak dışında bir sebeple göndermedik." şeklinde bahsedilmektedir. Fakat burada bu rüyanın ne olduğu açıklanmamıştır ve düşünürler arasında bir görüş birliği sağlanamamış, çeşitli yorumlar öne sürülmüştür (Aydar, Kur'an'da Rüya ve Rüyaların Hayata Yansımaları, 2005). Kur'an'da yer alan diğer rüya ise Muhammed'in Müslümanların Mekke'ye gireceğine dair gördüğü rüya hakkındadır. Bu rüya ayette, "Yemin olsun ki Allah, resulüne o rüyayı hak olarak doğru çıkarmıştır. Allah dilerse, başlarınızı tıraş etmiş, saçlarınızı kısaltmış olarak güven içinde, korku duymadan Mescid-i Haram'a mutlaka gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi de bundan önce size yakın bir fetih nasip etti." (Fetih, 48/27) olarak geçer ve Muhammed'in gördüğü rüya onaylanmıştır.

Kur'an'da yer alan ayetlerden de anlayacağımız üzere İslam'da rüyalar özellikle bilgilendirici ve gelecekte haber verici taraflarıyla öne çıkar ve değerli bir yere sahiptir. Hadislerde de buna benzer anlatımlar yer alır. Söz gelimi bu hadislerde Muhammed'in takipçileriyle birlikte namaz sonrasında oturup rüyalar hakkında konuştuğu, onların üzerine yorumlarda bulunduğu ve sahih rüyalara inanmayanların aynı zamanda Allah'a ve kıyamet gününe inanmaması anlamına geldiği yer almıştır (Amanullah, 2009:98). Böylece bir kez daha anlarız ki İslam'da rüyalar Müslümanların yaşamlarında oldukça kıymetlidir.

⁸ Yusuf 12/10

⁹ Yusuf 12/17

¹⁰ Yusuf 12/19

¹¹ Yusuf 12/21

¹² Yusuf 12/22

Muhammed'in sahih rüyalar diye vurgulaması bir rastlantı sonucu değildir. Hadislerde kabul edilen üç çeşit rüya vardır. Bunlardan ilki Allah kaynaklı rüyalar, ikincisi Şeytan kaynaklı kabuslar, üçüncüsü ise her ikisinden de olmayan, insanın kendi gördüğü düşlerdir (Özarslan, 2009:96). Peygamberlerin gördüğü rüyalar Allah kaynaklı kabul edilir ve her rüyası vahiy özelliği taşır ve *rüyayı sadıka* olarak geçer (2009:96). Bunun yanında bazı iyi Müslümanlar da Allah kaynaklı rüyalar ile ödüllendirilirler. Fakat bu rüyalar, Peygamberlerin rüyasından daha farklıdır. Peygamberlerin gördüğü rüyalar İslami bilginin kaynağı olarak kabul edilip, bunların ışığında dini hükümler verilebilecekken sıradan bir Müslümanın gördüğü rüyanın böyle bir gücü bulunmaz ve yalnızca gören kişinin hayatı ile sınırlıdır. Allah kaynaklı bu rüyalar aynı zamanda kendi içinde görüldüğü gibi çıkan rüyalar ile yoruma ihtiyaç duyulan rüyalar olmak üzere iki gruba ayrılır (Amanullah, 2009:100). İlk grup rüyaların anlatmak istediği hiçbir kaynağa başvurmadan, rüya sahibi tarafından anlaşılabilir. İkincisinde ise kimi zaman anlatılmak istenen, semboller ile donatılmıştır. Böyle durumlarda kimi düşünürler bu konuda uzmanlaşmış iyi niyetli kişilere başvurulması gerektiğini söylerken, kimileri de kişinin manayı kendisinin çözmesinin daha uygun olacağını ifade eder.

Kur'an'da yer almayan ancak hadislerde geçen bir diğer rüya türü ise *İstihare* sonrası görülen, gelecekte haber verdiği düşünülen rüyadır. Bu pratikte Müslümanlar yatmadan önce abdest alır, namaz kılar ve ardından uyumaya gider; rüyalarında yeşil ya da beyaz rengini görürlerse işleri yolunda gidecektir; siyah, sarı ya da kırmızı görürlerse ise dilekleri olmayacak anlamına gelmektedir (Aydar, Istikhara and Dreams: Learning about the Future through Dreaming, 2009, s. 123). Fakat bu pratik Kur'an'da yer almadığından, kimileri tarafından uygulanması doğru bulunmamakta ve böyle bir şeyin dinde hiçbir karşılığının olmadığı söylenmektedir. Araştırmam sırasında rüyalarından bahseden iki kadın ile görüşme

şansı elde ettim. Öncelikle, anlatımından yola çıkarak Allah kaynaklı rüyalar etrafında değerlendirdiğim, Dilber'in rüyalarından bahsetmek istiyorum.

Dilber 43 yaşında, uzun senelerdir kuaförlük yapıyor, eşi ve iki erkek çocuğu ile birlikte yaşıyordu. Çocuklarından biri 19 diğeri 6 yaşındaydı. Dilber'in ne anne babası ne de eşi dindar insanlar değillerdi. Aslına bakılırsa Dilber de on beş sene öncesine kadar kendisini dindar bir kadın olarak tanımlamadığından söz etmişti. Ona İslam'a tam anlamıyla nasıl adım attığını sorduğumda gördüğü rüyalar sayesinde dindar bir hayat yaşaması gerektiğini anladığı yanıtını vermişti.

“Rüyamda bir gün üç kadın gördüm. Bu üç kadın da örtülüydü ve bir kürsüde oturuyordu. Benim de önümde deriye yazılmış Arapça harfler vardı. Okumaya çalıştıysam da okuyamadım. Öyle olunca benim enseme bir yumruk indirdiler. Ben de o anda yavaş da olsa okumaya başladım. Fakat bu harflerde ne ötre ne ütre yoktu. Yıllar sonra Hacı Bektaş'a ziyarete gittiğimde ilk Kur'an'da böyle şeylerin olmadığını, sonradan insanların bunu eklediğini öğrendim. Yani bu bana rüya yoluyla bildirilmişti.”

Dilber gördüğü bu ilk rüya ile İslam üzerine yoğunlaşmaya karar verdiğini ancak bir sonraki rüyasına kadar harekete geçmediğini söylüyor. Diğer rüyasında ise ona Kur'an okuması gerektiği doğrudan söylenecekti. Dilber anlatmaya başladı:

“Bunun üzerine ben de kendime özel bir hoca tuttum. Sonra o bana yeterli gelmeyince, bu sefer Suriyeli bir hoca tutmaya karar verdim (ikinci hocanın kim olması gerektiğini de ayrıca rüyasında görmüştü). Bir yerden sonra o da yeterli gelmedi, bu sefer İranlı bir kadın tuttum. Başlarda biraz aksiydi ama sonra alıştık, anlaştık. Kendisi zaten profesördü, o bana epey şey öğretti. Şu an ben mesela onlar gibi okuyorum o yüzden, hiç Türk gibi okumam.”

Dilber gördüğü rüyalar ile birlikte Kur'an'a başlamış ve tercih etmesi gereken hocaları dahi rüyasında görmüştü. Buradan da anlaşıyordu ki rüyalar Dilber'in İslam'ı kavrayışında başvurduğu en etkili araçlardan biri haline gelmişti. Fakat Dilber'in sahip olduğu yetenekler rüya alemini aşıyordu.

“Ben rüyalarım gerçek mi diye hiç tereddüt etmem. Biliyorum ki gördüğüm rüya çıkar. Bu da benim sınanmam, ben de böyle sınanıyorum. Rüyalar dışında, biriyle konuşurken onun nasıl biri olduğunu, ne düşündüğünü bilirim. Buraya müşteri olarak her türden insan gelir. Bazen bazı insanlar geliyor, yüzüne bir bakıyorum, diyorum ki bu sorun çıkaracak Dilber. Problemlili biri olunca almıyorum içeri, kusura bakmayın şu anda müşteri kabul edemiyoruz diyorum. Hatta bir gün Hanife (yanında çalışan kadın) inanmadı bana, Dilber abla sen abartıyorsun, dedi. Sırf denemek için öyle bir müşteriyi aldım içeri, Hanife'ye de bak dedim, hazır ol. Kavgaya çıkaracak bu kadın. Kadının saçını boyamaya başladık, biraz sonra aldı telefonu eline, kimse artık karşıdaki -eşi mi sevgilisi mi-, başladı küfür etmeye. Hiçbir şey demedim, döndüm Hanife'ye baktım. Ondan sonra bir daha benden şüphe etmedi.”

Dilber yalnızca rüyaları ile haber almıyor aynı zamanda gündelik yaşamda karşılaştığı insanların yüzlerine baktığında onların karakterleri hakkında bilgi sahibi olduğunu ve bunun Allah'ın hem bir hediyesi hem de vermesi gerek bir sınav olduğunu düşünüyordu. Ne var ki Dilber'in bu deneyimleri daha farklı şekillerde de devam ediyordu. Altı sene önce uzun süredir komşuları olan bir kadının oğlu kansere yakalanmıştı. Dilber ile kardeş gibi büyümüşlerdi, bu nedenle de oldukça sevdiği biriydi. Bu komşusu yıllar sonra İzmir'e taşınmıştı ve farklı şehirlerde oldukları için artık ancak senenin belirli günlerinde görüşebiliyorlardı. Bir gün Dilber işten eve gelmiş, mutfakta bulaşıkları yıkıyorken zamanın neredeyse bir anlığına durduğunu ve her şeyin yavaşladığını anlattı. O sırada kulağına bir ses “Çabuk evden çık, yoksa yetişemeyeceksin.” demişti. Dilber o sırada gözyaşlarını tutamamış

ve anlamış ki komşusunun oğlu ölecek. Her şeyi bırakıp, otobüs bileti almış. Varır varmaz eline Kur'an alıyor ve hastanın odasına geçip okumaya başlıyor. O sırada hastanın annesinin gelip "Oğlumun başında ölmüş gibi neden Kur'an okuyorsun?" diye bağırıldığını fakat adamın ise Dilber'in kolundan tutarak okumaya devam etmesini istediğini söylemişti. Dilber de Kur'an'ı okumaya devam ediyor ve bir süre sonra odadan çıkıyor. Dilber'in Kur'an okumasının üzerinden birkaç saat geçmesinden sonra ise adam ölüyor.

Dilber'in bu anlattıkları oldukça etkileyiciydi. Ona buna benzer başka deneyimler yaşayıp yaşamadığını sorduğumda hayatının büyük bir bölümünün bu şekilde devam ettiğini söyledi. Bu durum artık Dilber için normal bir şeye dönüşmüştü. Yaşamında aldığı kararları genellikle rüyaları aracılığıyla şekillendiriyor, etrafındaki insanların hayatlarında gerçekleşecek olan olayları da yine rüyaları ya da gün içinde onunla iletişim kuran varlıklar ile öğreniyordu. Dilber'in böyle bir özelliği olduğunu bilen yakın çevresi de dini konularda ya da rüya yorumlamalarında ona başvurup, görüşünü alıyordu. Dilber böyle bir yaşamın pek çok kimse için zorlayıcı olduğunu düşünüyordu fakat kendisi için değildi zira söylediğine göre rüyaları çocukluk yaşlarından itibaren aynı şekilde devam ediyordu. Böylece tüm bunlara aslında yıllardır hazırlanmıştı. Değişen yalnızca belirli bir yaştan sonra bu rüyaların İslami bir nitelik kazanmış olmasıydı.

Dilber'in gördüğü rüyalar onu dine davet ettiği ve zarar verici olmadığı için (en azından kendi anlatımı ile), kaynaklarda Allah kaynaklı olduğu söylenen rüyalar arasında değerlendirmenin uygun olacağını düşünüyorum. Fakat bunun yanında daha önce de bahsedildiği gibi bir de Şeytan kaynaklı olduğu düşünülen rüyalar vardır. Bu rüyaların yalanlar ile dolu olduğu kabul edilir ve gören kişiye korku ve sıkıntı verir, endişe uyandırır. Vera'nın anlattığı rüyaların ise bu başlık altında ele alınabileceği görüşündeyim.

Vera 30'lu yaşlarında, tek başına yaşayan bir kadındı. Yaşamı boyunca dindar bir ailesi olmuştu ve o da kendisini Müslüman bir kadın olarak tanımlıyordu. Üniversite için

geldiği Ankara’da kalmış, bir daha ailesinin yanına dönmemişti. Ona rüyalar ile arasının nasıl olduğunu sorduğumda bana özellikle bir dönem gördüğü rüyaların onun üzerinde çok büyük etki bıraktığını söylemişti. “Bir gün rüyamın içinde uyandığımı görmüş, yatağımdaydım. Sağ tarafımdaki sehpanın üzerine çok küçük varlıklar çıkmış biri de sağ elime yüzük takmıştı. Ama ben bu rüyayı gördüğümü uyandığımdayken unutmuştum. Ta ki diğerleri başlayana kadar.”. Vera, anlatırken oldukça heyecanlı görünüyordu. “Günler sonra köyden annem bana kalmaya geldi. Sohbet ettik, çay içtik yattım ben de. Biraz uyuduktan sonra bir ses beni kaldırdı ve yatağımın etrafında mavi dalga dalga bir çizginin çok hızlı daireler çizdiğini gördüm. Sonra tekrar uykuya daldım.”. Vera bu rüyadan sonra işlerin kötüleştiğini söyleyecekti.

“İki gün sonra yattığımda bu sefer yine rüyamdayken uyandım. Yatağımın solunda kalan kapım açıktı. Tuvalette benim odamın hemen yanındadır, annemi tuvalete giderken gördüm. Sonra ben hala yataktayken bir şeyin çok hızlı bir şekilde içime girdiğini hissettim. O içime giren varlık beni bir anda yatakta doğrulttu. Ama o kadar hızlı hareket ediyordum ki, yani nasıl desem... Çok gerçek. Hissetsen ya da görsen anlarsın. Başka bir boyuttan olduğu belli yani vücudum adapte olmaya çalışıyor hızına olamıyor mesela. Sonra o varlık içimdeyken ben hızlıca kalktım. Annem de o sırada salondaki balkona çıkmış. Hemen oraya gidiyorum, annemden yardım istiyorum ama olacak gibi değil. Öyle değişik ki. Annem birden dönüyor, yüzü sanki başka biri gibi. “Kimsin sen?” diye soruyor içimdeki varlığa. Sonra o da ismini söyledi.”

Vera burada duraksamıştı. Ben de merakla rüyasında söylenen ismi hatırlayıp hatırlamadığını sordum. Vera da hatırladığını fakat bu ismi benimle paylaşamayacağını söyledi. Rüyasından sonra uyandığında bedenine giren bu varlığın ismini hatırlıyordu ve ilk yaptığı iş internette bu ismi aramak olmuştu. Bulduğu sonuçlar ise inanılmazdı, sahiden böyle

bir varlık vardı. Ona daha önce böyle bir varlıktan haberi olup olmadığını sorduğumda ise bunun mümkün olmadığını, çünkü bu ismin Sırpça olduğunu söylemişti.

“İsmi söylediikten sonra rüyamda artık pes ettiğimi hissediyordum çünkü sanki daha da güçlenmişti. O an şunu düşündüğümü çok net hatırlıyorum “Evet başıma böyle bir iş geldi ama bununla yaşamayı öğrenmeliyim.”. Evet düşündüğüm gerçekten yalnızca bu olmuştu. Uyandığımda tıpkı rüyamdaki gibi olmuştu. Yine henüz güneş doğmamış, etraf karanlıktı ve annemi tuvalete giderken görmüştüm. O an rüyanın devamı da yaşanacak diye çok korktum, bastım çılgılığı.”

Vera bu rüyadan sonra günlerce kendine gelemiyor ve tek düşündüğü bu rüya haline geliyor. İşe gittiğinde de arkadaşları ile sürekli konuşuyor ve bir şekilde duruma çare aramaya çalışıyor. Sürekli dua etse de namaz da kılsa kötü rüyalar bu şekilde devam ediyor ve artık uyumaya korkar bir hale geldiğini söylüyor. Sonra bir gün düşünürken rüyasını hatırlıyor ve aklına parmağına yüzük takıldığı geliyor. Bu durumu arkadaşlarına danıştığında, arkadaşlarından birinin erkek arkadaşı annesinin böyle şeylerle ilgilendiğini ve yüzük takmanın ne demek olduğunu ona sorabileceğini söylüyor. Vera da bunu kabul ediyor. Adam birkaç gün sonra sevgilisiyle haber gönderiyor ve rüyada yüzük takmanın cinlerle evlenmek anlamına geldiğini ve gördüğü rüyaların sebebinin de bu olduğunu öğreniyor. Ayrıca bu durumu düzeltmezse rüyaların daha da kötüye gideceği konusunda uyarılıyor. Vera, kadının ona yardım teklif ettiğinden fakat kendisinin bunu bir para tuzağı olarak değerlendirip, kabul etmediğinden bahsetmişti. Çareyi kendisi bulmaya karar vermiş ve sığınabileceği tek varlığın Allah olduğunu düşünmüş.

“Bunları duyduktan sonra her gün Allah’a yalvarmaya başladım. Allah’ım ben bir hata yaptım, izin ver bunu düzelteyim diye. Bir gün dualarım kabul olmuş olacak ki rüyamda elimdeki yüzüğü gördüm. Daha önce o yüzükle ne yapmam gerektiğini hiç düşünmemiş olmama rağmen, rüyamda ne

yapmam gerektiğini çok iyi biliyordum. Nereden bulduğumu bilmediğim bir tas aldım elime, yüzüğü de o tase attım. Sonra tası ateşin üzerine koyup, yüzüğü içinde erittim. Yüzük sıvıya dönüştü ve o an üstüme bir rahatlık çöktü. Kurtulduğumu anlamıştım.”

Vera, yüzüğü tasın içinde eritmesinden sonra o kötü rüyaların kesildiği ve bir daha da benzeri bir durumla karşılaşmadığını söylemişti. Vera’nın deneyimi her yönüyle Dilber’in rüyalarından farklıydı. Vera’nın o dönem tüm hayatı gördüğü bu rüyalar nedeniyle oldukça olumsuz bir şekilde etkilenmiş ve bir süre boyunca onu diğer işlerinden alıkoymuştu. Hatta öyle ki dinlenmesi gereken zamanda dahi dinlenememiş aksine daha çok yorulmuştu. Dilber ise gördüğü rüyaların ona yardımcı olduğunu ve bir hediye olduğunu düşünüyordu. İki kadın da kendisini Müslüman olarak tanımlasa da yaşadıkları şeyler birbirinden çok farklıydı.

İslam bize kimin neyi, neden o sırada yaşadığı hakkında özel bir açıklama getirmez. Bu herkesin kendisinin çözmesi gereken bir meseledir. Ancak Müslümanları dünyanın ve insanların nasıl bir yer olduğu konusunda uyarır ve karşı karşıya kalabilecekleri tehlikelerden bahseder. Bu tehlikelerin kaynağını da İblis ve onun gibi varlıklar oluşturur. Şeytan daha önce de bahsedildiği gibi kıyamet vaktine dek insana düşman olacak, onu hileleri ile kandırmaya çalışacaktır. Ancak bu anlaşılan yalnızca insan uyanıkken gerçekleşmez, uyku halinde de Şeytan insanın zihnine girebilir ve rüyalarını yönlendirebilir.

Görüşmelerimde ulaştıklarım sonucunda rüyaların Müslümanların yaşamlarında ne kadar önemli olduğu ve bütün bir yaşamın rüyaların üzerine kurulabileceği ile karşılaştım. Fakat burası hiçbir insan için (Peygamberler dışında) güvenli bir alan değildi. Her ne kadar Dilber daha çok Allah kaynaklı rüyalar gördüğünü iddia etse de Şeytanın herkese erişme hakkı olduğu için bir gün onu da ziyaret etmeyeceğini kim söyleyebilir? Ya da Vera,.. Tüm bu yaşadığı kötü günlerin geride kaldığını düşünürken Şeytan tekrar onunla uğraşmaya karar verebilir. Bu nedenle Müslümanların tıpkı uyanıkken olduğu gibi uykularında da mümkün olduğunca Şeytana karşı durmaları ve Allah’a sığınmaları beklenir. Aksi halde Şeytan tüm

zihni ele geçirip, tıpkı Vera’da yaşandığı gibi, bedenini dahi kendi amaçları doğrultusunda kullanabilir. Bir müminin sorumluluğu hem gözleri açıkken hem de kapalıyken devam etmekte, Şeytana karşı savaşı sürmektedir...

4.6. İslam’ın Dünyasında Yaşamak

Kapitalist ekonomi ile uyumlu davrananları sistem kendi oluşturduğu yapılar ile ödüllendirirken, bu ilişkilerin dışında kalanlara en kötü tarafını göstermekten çekinmez ve kendisinden olmayana mücadele edilmesi gereken bir hayat bırakır. Rekabet ve çatışmalarla çevrilmiş bu yaşamda insanlar sahip oldukları en güçlü sermayeye uygun direnme stratejileri oluştururlar. Türkiye de piyasa ekonomisi olarak da adlandırılan bu sistemi benimsemiş bir devlet olarak, aynı zamanda benzer bir mücadele ortamının var olduğu bir ülke. Her grubun bu duruma karşı geliştirdiği tepki farklılık gösteriyor. Fakat mücadele edenlerin karşılaştıkları manzara hep aynı: büyüsü bozulan dünyanın demirden kafesi.

Büyüsü bozulan dünya dediğimizde sanki olması gereken büyülü olmasıymış gibi anlaşılmasını istemem zira modern kapitalizm öncesinde de insanların dünyayı ele alma biçimleri homojen bir yapıya sahip değildi. Fakat bir yandan da bazı insanların bu duyguyu arzuladıklarını düşünüyorum. Ve araştırmamda da karşılaştığım üzere bu arzu kimi durumlarda daha çok artıyor ve din bu uğurda oldukça kullanışlı bir araç haline geliyor. Muhammed’in elçisi olduğu İslam elbette çok uzun süre önce, bambaşka bir dünyada ortaya çıktı. Günümüze kadar ulaşmasının ise bize bir şeyler anlattığı görüşündeyim. İslam öyle ya da böyle yüzyıllar sonrasında bile insanların ihtiyaçlarına karşılık veriyor ve onları dindar bireyler olmaya ikna ediyor. Antropolojide çalışma yürütürken elde ettiğimiz verilerin gruptan gruba, topluluktan topluluğa değişebileceğini kabul ederiz ve yalnızca kurduğumuz temaslar hakkında konuşmanın daha doğru olduğunu düşünürüz. Benim de ulaştığım veriler bu yedi ay

içerisinde yaptığım görüşmeler ve gözlemler sonucunda elde edildi. Bu nedenle İslam'ın insanlara sunduğu cazibeler hakkında yalnızca kendi gördüklerimden bahsedebilirim.

Çalışmam süresince görüştüğüm kadınlar gündelik hayatlarında Weber'in demir kafes olarak betimlediği hayatla sürekli temas içinde olan kadınlardı. Ancak bu durumun onların tüm yaşamlarını tanımlamalarına izin vermemişlerdi. İslam'da yer alan yeryüzü kavrayışı onların rasyonelleşme ve bürokrasinin arttığı dünyaya alternatif bir hayat sunmada oldukça başarılıydı. Elbette İslam'ın kadınlar üzerindeki tek gücü bu değildi ve benim bu sonuca ulaşmamı sağlayan kendi oluşturduğum sorulardı. Onlarla birlikte geçirdiğim zaman arttıkça ben de daha önce yaşadığımdan daha farklı bir hayat deneyimlemeye başladım. Böylece İslam'ın başka bir dünyayı mümkün kıldığı sonucuna ulaşmam zor olmadı. Fakat benim burada iddia ettiğim İslam'ın var olma amacı yalnızca dünyayı yeniden büyülemektir değil, ben yalnızca İslam'ın Müslümanların üzerinde böyle bir etkisinin de olduğunu öne sürüyorum. Bunu da insanların yaşamlarının her anına sızabilme kabiliyeti ile sağladığını ve Müslümanların pratikleri ile de tam anlamıyla bu büyüünün gerçekleştiğini iddia ediyorum.

Araştırmam boyunca görüştüğüm kadınlara İslam'ın ne gibi cazibeler sunduğu üzerine kafa yorarken ilk ulaştığım; benim için oldukça açık olan, dünyayı yeniden büyüledikleri olmuştu. Fakat araştırmamın ilerleyen günlerinde durumun yalnızca bununla sınırlı olmadığını ve kadınların İslam sayesinde başka bir duygu ile de ilişki kurduklarını fark ettim. Bir sonraki bölümde de bu ulaştıklarımın bahsedeceğim.

4.7. Türkiye'de Müslüman Kadın Olmak

4.7.1 Beklenmedik Karşılaşmalar

Çağdaş Sanatlar Merkezi'nde geçtiğimiz sene ikincisi düzenlenen kitap fuarına katılacağım için mutluydum çünkü almam gereken kitapların listesi bir hayli uzamıştı. Binaya girdiğimde önceden belirlediğim yayınevlerinin standını aramaya başladım. İlk durağım uzun süredir

okumayı beklediğim kitabın basıldığı yayınevi olmuştu. Fuar genel anlamda kalabalık sayılmazdı bu nedenle gittiğim stantta da benden başka yalnızca bir kişi vardı. Kitaplardan sorumlu üç görevli bulunuyor, bana yakın olan ikisi ise diğer kişiyle sohbet ediyordu. Böylece ben de kitapları inceliyor, listemin dışında kalmış kaynakların arasında hangilerinin araştırmamda faydalı olabileceğini düşünüyordum. Bu sırada kitaplara bakan adam ödemeyi gerçekleştirip, diğer yayınevlerine doğru uzaklaşmıştı. Böylece herkesin dikkatleri bana dönmüştü. Hemen karşımda duran 50 yaşlarındaki görevli bana aradığım bir kitap olup olmadığını sordu. Ben de listemdeki kitapların isimlerini verdim. Kitapları bulup bana uzatırken bunları neden tercih ettiğimi sormuştu. Ben de tez yazdığımı söylediğimde bu kez de araştırma konumu merak etmişti. Elimden geldiğince kısa bir şekilde anlatmaya çalışmış, Müslüman kadınlar ile birlikte çalıştığımı söylemiştim. Bunu duyduktan sonra birkaç saniye düşündü ve “Sizin için bazı önerilerim olabilir.” dedi. Adam öyle söylediğinde ben de heyecanlanmıştım çünkü alacağım her öneri benim için çok değerliydi. Ben her ne kadar yayınları yakından takip etmeye çalışıyorsam da o bana kıyasla kitaplara daha hakim olmalıydı. Adamdan gelecek önerileri beklerken ben de diğer kitaplara bakmaya devam ediyordum. On dakika bile geçmeden elinde birçok kitapla bana seslendi, bulduklarını incelememi ve bunların benim işime çok yarayacağını söyledi. Ben de hevesle uzattığı kitapları kucakladım ve uygun bulduğum en yakın yere koyarak, sırayla incelemeye başladım.

İlk uzandığım kitap kadın ve şiddet üzerineydi. Biraz inceledim ve çalışma konumla herhangi bir ilişki kuramadığım için diğer tarafa koydum. Bir sonraki kitabı elime aldığımda yine benzer bir metinle karşı karşıya olduğumu fark ettim. Baktıkça bana önerilen kitapların Müslüman kadınlara ya da genel olarak kadınlara uygulanan şiddet ve benzeri konulardaki kitaplar olduğu ile karşılaşılıyordu. Her defasında “Hayır, bu benim konum değil. Hatta hiç ilgisi yok!” diye bağırان iç sesimi susturmaya çalışırken hafiften sinirlerim bozulmaya başlamıştı. Bir taraftan da kendimi sorguluyor, adamın yanlış anlamasına neden olacak bir şey

mi söyledim diye az önceki konuşmamızı hatırlayarak, dediklerimi düşünüyordum. Kitapların hepsini reddetmek zorunda kalmıştım.

Yaşadığım hayal kırıklığını kendime saklayarak listemdeki kitapları ödemek için davrandığımda bana üç farklı kitap daha uzattı. Bunların içinde yalnızca bir tanesi hoşuma gitmişti ve daha önce gözden kaçırdığım bu kitap ile karşılaştığıma da sevinmişim. Böylece listemdekilere bir de yenisini ekleyerek ödeme işlemine geçmek için hazır olduğumu göstermek adına kitapları görevliye uzattım. Adam kitapları alırken dudaklarını aşağı doğru kıvrırdı ve kinayeli bir şekilde “Herhalde çok fazla kitap okumadan tezinizi bitirmek istiyorsunuz.” dedi. Az önce bana uzatılan kitaplarda umduğumu bulamamanın verdiği üzüntü ile mücadele ederken bir de şimdi üstüne hiç tanımadığım biri tarafından açıkça tembel ilan edilmişim. Bunun üstüne tam ben; “Hayır, siz beni yanlış anladınız. Araştırma konum önerdiğiniz kitaplardan daha farklı olduğu için ben...” diye açıklama yaparken adam birden araya girdi ve “Tamam canım, önemli değil. Zaten herkes çok fazla okuyarak tezini yazacak diye bir şey yok. Herkesin tercihi daha farklı, böyle şeyler olabilir yani.” dedi ve söyleyeceklerimi oracıkta ağzıma tıktı. İlk önce bana uzatılan kitaplara şimdi de hakkımda yapılan yorumlara çok içlerim. Adamın son söylediklerine hiçbir yanıt vermedim ve hızlıca ödemeyi gerçekleştirerek, bir sonraki durağımda daha nazik bir kitapçı ile karşılaşma umuduyla oradan ayrıldım.

Üzerinden aylar geçmesine rağmen hala aklımdan çıkmayan bu diyalogun benim için bu denli etkileyici olmasının nedeni haksızlığa uğradığımı düşünmek değildi. Beni çok daha farklı bir şey etkilemişti. Kitap fuarındaki deneyimim birtakım konular üzerine odaklanmama neden olmuştu. Araştırma konumdan bahsedip, Müslüman kadınlar ile çalıştığımı söylediğimde karşımdaki kişinin aklına ilk gelen şiddet, baskı vb. kavramlar olmuştu. Yaşadığım bu durum üzerine düşünürken daha önce insanlarla gerçekleştirdiğim diğer sohbetleri anımsamaya başladım ve buna benzer pek çok tepki ile karşılaştığımı fark ettim.

Birçok kişi Müslüman kadınlara şiddet uygulandığını ve onların baskı ile bir şeyleri yapmaya zorunlu tutulduğunu düşünüyor ve kararlarında özgür olmadığına inanıyordu. Böyle bir durumun bir hayal olduğunu ve bunları düşünen kişilerin yanıldığını söylemek çok isterdim ancak ne yazık ki erkek egemen düşüncenin baskın olduğu birçok devlette kadınlar sahiden de pek çok konuda şiddete maruz kalıyor ve baskı görüyor.

Gelgelelim şiddet yalnızca dindar kadınlar üzerinde kendisini var etmez. Gündelik hayatta tüm sınıftan, yaştan ve inançtan kadınlar erkeklerin şiddeti ile karşılaşıyor. Evrensel bir problemin yalnızca bir gruba aitmiş gibi gösterilmesi hem o gruptakiler hem de dışında kalanlar için sorunları çözmek yerine daha tehlikeli bir hale getiriyor. Müslüman kadınların baskı ile hareket ettiğini ve yaşamlarında hiçbir söz hakkına sahip olmadıklarını düşünmek onların vereceği mücadeleyi kuşkusuz pek çok açıdan yaralayacaktır. Diğer taraftan bu bakış açısı dindar olmayan kadınlara da zarar verir. Sanki onların yaşamlarında şiddet kaynaklı hiçbir sorun yaşanmıyor ya da yaşanamaz gibi bir algıya neden olur ki bu da kimi zaman kadınların, hayatlarındaki erkekler tarafından gördükleri şiddeti itiraf etmesini, yardım istemesini ve dolayısıyla bu durumdan kurtulmasını zorlaştırır.

Aynı zamanda Müslüman kadınlara baskı uygulayanların çoğunlukla ailesi ve yakın çevresindeki erkekler olduğu iddiasını düşündüğümüzde bu durum geriye kalan erkeklerin yani dindar olmayan erkeklerin daha az şiddete eğilimli olduğu yanılgısını da oluşturabilir. Fakat biliyoruz ki böyle bir düşüncenin yaşanan gerçeklikle ilgisi yoktur. şiddet eğitim, inanç ya da yaş ayırt etmemekte ve kendisini başkaları tarafından hiç ihtimal verilmeyen alanlarda dahi gösterebilmektedir. Öyleyse Müslüman kadınların yalnızca Müslüman oldukları için şiddete diğer kadınlardan daha yakın olduklarını iddia etmek temelsiz ve büyük oranda yanıltıcı olacaktır.

Fuarda geçirdiğim o günün ardından araştırmama katılan kadınları düşündüğümde hiçbirini bana baskı altında ya da çaresizmiş gibi gelmiyordu. Aslına bakılırsa her defasında bu

düşüncenin aksine tanık olduğumu fark etmiştim. Görüştüğüm kadınların hiçbiri İslam nedeniyle yaşamlarının kısıtlandığını düşünmüyor, aksine Müslüman bir kadın olarak daha çok değer gördükleri bir hayat sürdürdüklerini söylüyordu. Öyleyse Muhammed'e inanıp, ilk Müslüman bir kadın olan Hatice iken, ne olmuştu da Müslüman kadınlar hakkındaki bu görüşler ortaya çıkmıştı?

Alan çalışmam boyunca bu konuya yönelik aklımdaki soruları kadınlar ile pek çok kez paylaşma fırsatım olmuştu. Kadınların bu sorulara verdikleri tepkiler ortak bir yanıtta birleşiyordu: İslam'ın kadınlar üzerinde baskı kurduğuna dair ortaya çıkan görüş birtakım kendi arzularına yenik düşmüş erkeklerin yaptıkları yanlış yorumların sonucuydu. Bu erkekler kendi çıkarlarına göre Kur'an'ı yorumlamış, hadisler uydurmuşlardı. Yaptıkları aslında büyük bir günah olsa da (çünkü Allah'ın emirlerine açıkça karşı geliyor, Müslümanları yanlış yola saptırıyorlardı) ortaya attıkları görüşler özellikle diğer erkekler tarafından büyük oranda kabul görmüştü. Araştırmama katılan kadınlar arasında bu durumu sorun etmeyen kadınlar da bulunuyordu fakat çoğunluk erkeklerin İslam'ı ele geçirmesine ve kadınların geri planda bırakılmasına birbirinden farklı seviyelerde karşı çıkıyordu. Onlara göre Peygamber Muhammed kadınlara olan sevgisi ve şefkati ile bilinir, etrafındaki kadınlara adaletli davranırdı. Öyleyse onun elçisi olduğu İslam da kadınları koruyup kollayan bir din olmalıydı. Görüştüğüm kadınların çoğu Muhammed'in zamanındaki İslam ile onun ölümünden sonraki İslam'ı birbirinden ayrı tutuyor ve Peygamberden sonra dinde erkeklerin hakimiyeti eline aldığını düşünüyordu. Peki kadınların bu sonuca ulaşmalarında etkili olan şey neydi?

4.7.2. Peygamber Muhammed'in Yolunda

Huriye ile DTCF'de orta bahçede oturmuş, hafif esen rüzgâr eşliğinde sıcak kahvelerimizi içiyor, sohbet ediyorduk. Bir yandan onu dinliyor diğer taraftan aklımdan geçen meseleyi nasıl sormam gerektiğini düşünüyordum. Henüz tanıştığım birine daha önce erkeklerin

baskısıyla karşılaşp karşılaşmadığını sormak kolay bir iş değildi. Bu soru daha önce pek çok defa çeşitli sebeplerle özellikle tesettürlü kadınlara yöneltilmişti. Yanlış anlaşılmaq istediğim son şeydi. Yalnızca Huriye’yi anlamak ve onun bu konu hakkındaki düşünce ve deneyimlerini öğrenmek istiyordum. Sonuçta beni tanımıyor, hatta neredeyse yalnızca adımı biliyordu. Yine de aklımdakileri bir şekilde toparladım ve sordum. Beni dinledikten sonra birkaç saniye durdu ve düşündü. Konuşmaya başladığında söylediklerimde sakıncalı herhangi bir şey görmediğini anlamıştım. Huriye bana şunları anlatmıştı:

“Müslüman kadınlar, özellikle kapalı olanlar hakkında böyle bir düşünce var, evet. Mesela benim komşumun kızı üniversiteye başlamadan önce kapanmaya karar verdi. Normalde de zaten çok çekingen bir kızdır. Bu resim kursuna gitmiş, oradaki bir hoca demiş ki “Kapalı olmasan güzelliğin daha çok ortaya çıkar, istiyorsan başını açabilirsin.”. Eve geldi ağlayarak. Kursu da bıraktı, iyice içine çekildi. Ben çirkin miyim diyor. Halbuki kimse onu zorla kapamadı, ben şahidim. Tamam ben zorla kapamıyorlar, olmuyor bu hiç demiyorum. Ama sanki hepimiz böyleymişiz gibi bir düşünce var insanlarda. Bu da erkeklerin İslam’ı işine geldiği gibi yorumlamasından. Hz. Muhammed (s.a.v.) henüz hayattayken kadınları hiç sıkımadmış, her şeyde onların fikrini almış. Hatta onun söylediklerine itirazda bulunan kadınlar dahi olurmuş. Fakat o vefat ettikten sonra erkekler İslam’ı kendi işlerine geldiği gibi yorumlamış, kadınlara zulmetmeye başlamışlar. Şimdi bugün söylenenler de hep bunlar yüzünden. Yoksa İslam kadına baskı yapan, onu bir şeylere zorlayan bir din değil.”

Huriye’ye örtünme ile ilgili direkt bir soru sormamıştım, yalnızca genel olarak bu konudaki görüşünü duymak istemişim. Fakat aklıma ilk gelen ve açıklama ihtiyacı duyduğum konu örtünme olmuştu. Devamında kendi örtünme hikayesini anlattı: “Bir bayram günüydü, bütün kardeşler hazırlanmışız. Babam da ısrarla süslenin, güzel giyinin diye bize ikazda bulunuyor. İşte o gün başımı kapamaya karar verdim ben. Yani kimse tutup da bana kapanacaksın demedi hatta aksini söylemişken babam kapandım ben.”. Huriye örtünme

kararında kendi isteğinin belirleyici olduğuna ısrarla vurgu yapıyordu. Bu da bende daha önce böyle bir soruyla karşılaştığı hissini oluşturmıştı. Herhangi bir yorum yapmadan Huriye'yi dinlemeye devam ediyordum. “Ben Allah katında kadının da erkeğin de eşit olduğuna inanıyorum. Öyle her hocayım diyeni de dinlemiyorum. En çok Caner Taslaman ve Mehmet Okuyan hocaları takip ediyorum. Söylediklerini dinliyorum, kitaplarını okuyorum. En güzel onlar anlatıyor bu meseleleri.”. Huriye'nin bu söylediği benim için oldukça değerliydi çünkü aynı isimleri daha önce görüştüğüm (ve ileride görüşeceğim) birçok kadından duymuştum. Anlaşılan o ki bu isimler belirli bir grup kadının İslam'ı kavrayışında etkili olmaktaydı. Öyleyse bu kadınların karşı çıktığı ve Muhammed'in ilettiği dinin bu olmadığını söylemelerine neden olan şey neydi?

İslam'da tüm Müslümanlar tarafından ortak bir şekilde kabul gören tek kaynak Kur'an'dır. Fakat Kur'an'ın yanında Müslümanların faydalandığı hadisler de bulunur. Bu iki metne ek olarak bazen kişiler bazı hocaların İslam'ı daha iyi kavradığına inanır ve onların anlattıklarını dinler, yorumlarını takip ederler. Burada karşılaşılan en temel sorunlardan biri Kur'an ayetlerinin çeviri farkları ve doğru kabul edilen hadislerdir. Söz gelimi öteden beri pek çok tartışmaya konu olmuş Nisa suresi 34. ayetin meali ve açıklamasında ayrılık yaşanmıştır. Bu ayet Diyanet'in çevirisinde “(Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün. Eğer itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın.” olarak geçmekteyken, Yaşar Nuri Öztürk'ün çevirisinde “Sadakatsizlik ve iffetsizliklerinden korktuğunuz kadınlara önce öğüt verin, sonra onları yataklarında yalnız bırakın ve nihayet onları evden çıkarın/bulundukları yerden başka yere gönderin! Bunun üzerine size saygılı davranırlarsa artık onlar aleyhine başka bir yol aramayın.” olarak geçer. Buradaki esas mesele erkeklerin eşlerine uygunsuz davrandıklarını düşündüklerinde dinen şiddet uygulamaya haklarının olup olmamasıdır. Diyanet'in yaptığı çeviride kadınların eşleri

tarafından *hafifçe dövülebileceği* yazarken, Öztürk bu ifadeyi daha farklı bir şekilde sunmuş ve kadınları başka bir yere gönderme olarak çevirmiştir. Diyanet'in sunduğu Kur'an'ı okuyan bir Müslüman erkek eşini gerekli gördüğünde dövülebileceğini düşünürken, Öztürk'ün Kur'an'ını okuyan biri böyle bir şeyi aklına getirmeyecektir – en azından ayet aracılığıyla.

Hadisler üzerindeki fikir ayrılığı ise hangi hadisin doğru hangisinin yanlış olduğu konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle ortaya çıkar. Böyle durumlarda çoğunlukla hadiste söylenenler ile Kur'an ayetleri arasında karşılaştırma yapılır ve Kur'an'a herhangi bir aykırılık tespit edilirse, bahsi geçen hadis doğru olarak kabul edilmez. Fakat kimi zaman bu hadisleri inceleyen kişilerin aynı zamanda Kur'an ayetlerini de sahip oldukları bakış açısı etrafında yorumladıkları söylenir. Örneğin bir makalede “...mallarınızı beyinsizlere vermeyin” ayeti hakkında Dahhâk,: “Onlar (beyinsizler) sizin çocuklarınız ve kadınlarınızdır.” ifadesinin kullanıldığı aktarılır (Yadsıman, 2005). Bu çalışmanın ilerleyen sayfalarında ise kadına yönelik bu tutumun İslam kaynaklı olmadığı, Müslümanlarla aynı coğrafyayı paylaşan Yahudi ve Hristiyan geleneklerinden edinilmiş olduğu ifade edilir (2005:66). Yadsıman bunu düşünen tek kişi değildir, pek çok kaynakta İslam'ın kadın ve erkek eşitliğini temel alan, son derece adaletli bir din olduğu fakat Hristiyan, Yahudi ve diğer inançtaki kimselerin Müslümanları (özellikle Müslüman erkekleri) kendi yanlış davranışları ile etkiledikleri ve bunun yıllar içinde sanki dinin bir gereğiymiş gibi eyleme dönüştürüldüğü aktarılmaktadır. Bu düşünceye göre kadınların erkekler tarafından kısıtlanmasının tek nedeni dinin doğru anlaşılmasında ve kendi çıkarlarına uygun şekilde davranmalarıdır. Görüştüğüm kadınların çoğu benzer düşüncedeydi. İslam'ın onlara birçok hak tanıdığını ve böylece bir kadın olarak değerli hissettiklerini söylüyorlardı. Vildan, gözleri dolarak Rusya'daki hayatından bahsettiği sırada “Türkiye’de Müslümanlığımı rahat yaşadığım için çok mutluyum, burada kadın olduğumu hissediyorum.” derken, samimiyeti her halinden belli oluyordu.

4.7.3. Müslüman Kadının Hakları

Hem ayetler hem de hadisler nedeniyle İslam’da en çok tartışılan konulardan biri de kadın aklının erkeklere kıyasla eksik olduğu düşüncesidir. Bu düşünce Kur’an’da yer alan Bakara suresi 282. ayette geçen “Erkeklerinizden iki kişiyi de tanık tutun. Eğer iki erkek yoksa rızanızla kabul edeceğiniz tanıklardan bir erkek ve iki kadın gerekir. Bu kadınlardan biri şaşırırsa/unutursa ötekisi ona hatırlatsın diyedir.” ifadeleriyle desteklenir. Buna göre bazı kimseler iki kadının ancak bir erkek aklı edeceğini savunmuşlardır. Bu ayeti açıkladığı söylenen “(Allah Rasulü de) ‘Kadının şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısı kadarı değil midir?’ diye sordu. Onlar ‘evet’ dediler. Allah Rasûlü: İşte bu (durum), onun akletmeyi eksik bıraktığı işlerden (biri) dir.” buyurdu.” ifadelerinin yer aldığı bu hadis de kadının eksikliğine bir kanıt olarak sunulmaktadır (Öztürk Y. , 2011). Ne var ki bu görüş herkes tarafından kabul görmez ve Kur’an’da Allah’ın insanları eşit bir şekilde tek bir nefisten yarattığı¹³ ve Muhammed’in de kadınların fikrine danışıp, onların düşüncelerine önem verdiği öne sürülür (Akkaya, 2011). Buna ek olarak, Muhammed’in bilgiye çok değer verdiği ve kadınlara da bilginin peşinden gitmeleri gerektiğini öğütlediği aktarılmakta, bunun her Müslüman için (yaş ve cinsiyet ayrımı olmadan) dini bir görev olduğu ifade edilmektedir (Jawad, 1998).

Allah’ın kadın ve erkeği eşit yarattığını düşünen görüşmecilerimin çoğu üniversiteyi bitirmiş, 50 yaş altındaki kadınlardı. Çocukları arasında kız erkek ayrımı yapmadan eğitimlerine önem veriyor, iyi okullarda okumalarını istiyorlardı. Merve de onlardan biriydi ve Duru’nun okulda başarılı olmayacağı düşüncesi kızıyla ilgili en büyük endişesiydi. Yalnız bir anne olduğu için evde kızı ile ilgilenecek kimse yoktu ve çalışma saatleri içerisinde Duru’yu kreşe bırakıyordu. Merve ile tanıştığım günden itibaren kızının gittiği kreşi tam üç kez bu sebeple değiştirme kararı almıştı.

¹³ Nisa 4/1

Merve, üniversiteyi bitirmiş ve hemen ardından iş hayatına başlamıştı. Şimdi de boş zamanlarında İngilizce çalışıyor, yüksek lisans için hazırlanıyordu. Merve kendisini çalışkan ve disiplinli bir kadın olarak tarif ediyordu fakat anlattığına göre Duru ona hiç benzemiyordu. Merve kızından bahsederken, “Süslenmeyi, oyun oynamayı seviyor. Okulla ilgili hiçbir şey dikkatini çekmiyor” diyordu. Ona Duru’nun henüz küçük olduğunu söylediğimde bana oldukça ciddi bir yüz ifadesiyle “Olur mu, bu yaşlarda eğitilmesi lazım.” yanıtını vermişti. Merve sahiden de eğitime çok değer veriyor, bunun bir yandan iyi bir Müslüman olmak için gerekli olduğunu düşünüyordu. Bir gün iş yerini ziyaret ettiğimde onu önünde kitap açık çalışır halde bulmuştum, o da benim şaşkınlığımı fark edince gülerek “Peygamber efendimiz ne demiş? “İlim Çin’de bile olsa gideceksin!”. Durmak yok.” demişti. Huriye de Merve gibi düşünüyordu. Gençlik yıllarında üniversite eğitimi alamamış, evlenmişti. O da yıllar sonra İlahiyat Fakültesi’ne gitme kararı almıştı. Kızı da üniversiteye yeni geçmişti. “Sınavda iyi bir puan yapınca bursla özel üniversiteye verdik. Okulunu pek sevmiyor, arkadaşlarından memnun değil ama ben onu hep destekleyeceğim tabii ki, yeter ki okusun. Biz olmayınca tek başına yetmesi lazım. Kardeşi var ama şimdi zaman eskisi gibi değil. Kimse kimseye sahip çıkmıyor.” demişti.

Her iki kadın da kendilerini dindar bir Müslüman olarak tanımlayan, tesettürlü kadınlardı. Fakat dindarlıkları ne kendilerinin ne de kızlarının eğitim almasına engel olmuyor aksine bunu dindarlığın bir yansıması olarak kabul ediyorlardı. Onlara göre ne Allah ne de Muhammed kadınlara evde oturup, bilgidен mahrum kalmayı emretmemiştir. Benzer düşüncelerde olanlardan biri de Dilberdi. Dilber’le Müslüman kadınların eğitimleri üzerine konuşurken bana “Hz. Muhammed (s.a.v.) kadınların eğitimine o kadar önem veriyormuş ki, akşam geç saatlerde bile eğer bir kadın ilim peşine gidiyorsa bırakın gitsin demiş kocalarına, babalarına. Yani o kadar değer veriyormuş. Ama sonra insanlar bozulmuş tabii.”. Görüştüğüm kadınlar İslam’da bazı kadınların dinin sebep gösterilmesiyle kısıtlandığını kabul ediyordu

fakat onlara göre bu kişiler kötü niyetli, yalnızca kendi çıkarlarını düşünen ve dini bilmeyen kişilerdi. Hiçbir şekilde İslam'ın içerisinde böyle bir düşüncenin desteklendiğini kabul etmiyorlar, aksini söyleyen hadislerin gerçekliğinden şüphe duyuyorlardı. Onlar için önemli olan tek şey Kur'an ve ayetlerinin ne söylediği idi.

Kadın aklının eksik olduğunu savunan görüş aynı zamanda, kadınlara evde kalarak yalnızca yün eğirmeleri ve yazı yazmayı öğrenmemeleri gerektiğini söyler ve aksi halde kadının nefesine yenik düşerek (çünkü kadının erkekten yaratıldığı düşünülür ve bu nedenle kendine engel olamayarak sürekli erkekleri arzuladığı söylenir) sevgililerine mektup yazacağı konusunda erkekleri uyarır (Akkaya, 2011:43). Bu görüşe, kadınların sahip oldukları bu çarpıklık (Adem'in kaburgasına bir gönderme) neden gösterilerek, kırılgan bir yapıda oldukları ve bu nedenle akıl gerektiren işlerden değil de şefkat ve empatiye ihtiyaç duyulan alanlardan sorumlu tutulmaları gerektiği (Afsaruddin, 2007:180) düşüncesi eşlik ettiğinde bazı Müslüman erkeklerin, kızlarını ya da eşlerini (bazen yakın akrabalarını) evde tutmalarına ve onları çalışma hayatından uzaklaştırmalarına neden olur. Onlara göre kadın evde kalmalı ve yalnızca ev işleriyle ilgilenerek, çocuk ve yaşlıların bakımını üstlenmelidir. Bu görüş yalnızca erkekler tarafından değil aynı zamanda kadınların bir kısmı tarafından da kabul edilir ve Allah'ın kadınları korumak için böyle yarattığı düşünülür.

Nitekim Kuran kursunda tanıştığım bazı kadınlar da benzer düşüncelere sahipti ve evde kalmanın onlar için en iyisi olduğuna inanmaktaydılar. Sonuçta Kur'an erkeklerin kadınlara göre bir derece üstün olduğunu¹⁴ söylüyor ve Muhammed de kendilerinde olmayan üstünlüklere göz dikmemeleri gerektiği konusunda onları uyarıyordu (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019:59). Ancak bu düşünceleri savunmak özellikle günümüz ekonomisi düşünüldüğünde pek kolay olmuyor, yalnızca erkeklerin kazandığı para tüm aileyi geçindirmek için yeterli gelmiyordu. Onlar da bu durumun farkındaydılar. Kursta geçirdiğim

¹⁴ Bakara 2/282

süre boyunca kadınların, erkekler tarafından daha önce çizilmiş sınırlar içerisinde kalarak, karşılaştıkları ekonomik problemlere yönelik getirdikleri çözümleri de gözlemleme şansı bulmuştum. İnançları ev dışında, ücretli bir işte çalışmalarını desteklemiyor olabilirdi fakat bu durum onların yaratıcılıklarını kullanmalarına engel değildi.

Bir gün ders arasında herkes yine mutfakta toplanmıştı. Ders aralarında genellikle sabah erkenden kalktığımız için yapılamayan kahvaltılar yapılır, çaylar içilirdi. O gün de yine tabaklar hazırlanmış, bardaklar doldurulmuştu. O sırada kapıda, sabah derse gelmeyen Şeyma elinde bir poşet dolusu domates ile belirmişti. Şeyma 30 yaşlarında evli ve bir kız çocuğu annesiydi. Bildiğim kadarıyla daha önce hiçbir yerde ücretli çalışmamış, baba evinden evlenerek koca evine geçmişti. Getirdiği domatesleri mutfak tezgahına koydu ve bize çayın yanında atıştırmamız için getirdiğini söyledi. Kadınlardan biri kalktı ve domatesleri yıkayıp dilimledi ve masaya getirdi. Herkes tabağına domateslerden aldı ve bir yandan sohbet devam ederken diğer yandan da Şeyma'nın domatesleri yapılan poğaçaların yanında yenmeye başlandı. Birkaç dakika sonra kadınların çoğu Şeyma'ya domateslerin çok güzel olduğunu, onların aldıkları domatesler gibi olmadığını söylemeye başlamıştı. Şeyma'nın gelen bu övgüler sonrasında memnuniyeti yüzünden okunuyordu ve “Domatesleri biz kendimiz yetiştiriyoruz. Size de tatmanız için getirdim bugün.” dedi. Bunu duyan kadınlardan biri meraklanmış ve domateslerin satılık olup olmadığını sormuştu. Bunun üzerine Şeyma da “Evet satıyoruz abla.” diye yanıt verdi. Domateslerin satılık olduğunu duyan kadınlar hemen ardından fiyatını sormuştu. Şeyma da kilosunu üç liradan verdiğini söyledi sonra “Yani ben öylesine bana ek gelir olsun diye satıyorum yoksa çok önemli değil.” demişti. Kadınlar fiyatı duyduktan sonra Şeyma'ya sipariş vermeye başlamışlardı bile. Ertesi gün camiye girerken kapıda Şeyma ile karşılaşmıştım. Her zamanki gibi yine eşi arabayla Şeyma ve kızını kursa bırakıyordu. Fakat bu sefer arabadan kadınların siparişlerini de çıkarıyorlardı. Kızı kendi kursuna doğru giderken Şeyma poşetleri ayarlamaya uğraşıyordu. İlk önce aklıma yardım

teklif etmek geldiyse de sonra yanında eşi olduğu için bundan vazgeçmiştim. Şeyma'ya selam vererek yanlarından geçip, kurs binasına girdim. Biraz sonra o da sınıfa gelmişti ve siparişini getirdiği kadınlardan sınıfta olanların yanına gidip tek tek poşetleri teslim ediyor onlar da karşılığında ücreti uzatıyorlardı. Hem uygun bir fiyata güzel domatesler almış hem de kurs arkadaşlarına destek olmuşlardı.

Şeyma her ne kadar inancına uygun olanı yapıp evde kalıyor olsa da domates satarak ailesine destek olmanın yolunu bulmuştu. Kadınların kendi aralarında kurdukları ağlar böylesi durumlarda daha çok önem kazanıyordu. Domates zaten tükettikleri bir şeydi öyleyse onu neden Şeyma'dan almasınlardı ki? Böylece kadınlar gerektiğinde hem kendileri için kaynak buluyor hem de diğerlerine bu konuda yardımcı oluyorlardı. Evde kalmaları onların para kazanamayacağı anlamına gelmiyordu. Esra hoca, Kur'an yolunda dost olan müminlerin kalplerinin melekler tarafından birbirlerine karşı sevgiyle doldurulduğunu söylerken haklıydı. Bu dostluk bağlarıyla bağlanmış mümin kadınlar, gerektiğinde birbirlerine destek de oluyordu. Yalnızca bunu kabul ettikleri sınırları aşmadan yapmaya çalışıyorlardı. Bir de onlar gibi düşünmeyenler vardı...

Kendilerini sahip oldukları haklar bakımından erkeklerle eşit gören bu kadınların gündelik yaşamlarındaki pratikler de diğerlerinden farklılık gösteriyordu. Onların erkekler tarafından çizilmiş sınırlarla hesaplaşmada herhangi bir sorunları yoktu, bunu gerekli gördükleri her anda gerçekleştirmeye istekliydiler. Aktif bir çalışma hayatı olan kadınlar bunun onların en temel hakları olduğunu ve dindar olmalarına herhangi bir engel oluşturmadığını düşünmekteydiler. Bu görüşlerini desteklemek için de zaman zaman Muhammed'in yaşadığı dönemden örnekler gösteriyorlardı. Örneğin Dilber, Peygamber döneminde kadınların savaşa katıldığından, Vera ticaretle ilgilendiklerinden, Merve ise öğretmenlik yapan kadın sahabelerin varlığından söz ediyordu. Literatürde bununla ilgili yazılanlara şöyle bir baktığınızda sahiden de bu söylenenleri doğrulayacak pek çok anlatı ile

karşılaşıyordunuz. Erkeklerin kadınlardan üstün olduğu görüşünün kendine yer bulduğu İslam aynı zamanda Allah'ın tüm kullarını eşit yarattığını anlatan oldukça zengin bir kaynağa da sahipti. Bu düşünceleri destekleyen Dilber ve Merve gibi kadınlar halihazırda ücretli bir işte çalışmaktaydılar. Herhangi bir geçim derdleri yoktu, kazandıkları temel ihtiyaçlarını karşılamada onlara yetiyordu. Bir yandan da mümkün olduğunca, kendileri gibi çalışma şansı olmayan Müslüman kadınlara destek olmaya çalışıyorlardı.

Merve'yi yemek arasında ziyaret ettiğim günlerden birinde onu kapıda bekliyordum. Bu sırada uzaktan iki çarşafly kadın kucaklarına aldıkları iki çocukla benim olduğum tarafa doğru yaklaşmaktaydı. En sonunda gelip durduğum yere yakın bir yerde beklemeye başladılar. Yaklaştıklarında birinin 20 yaşlarında, diğer kadının ise muhtemelen annesi olabilecek yaşta olduğunu fark etmiştim. Biraz sonra da kapıda Merve görünmüştü. Bana selam verdiği sırada kadınları gördü ve hemen onların yanına geçti. Öyle olunca ben de onu takip etmiştim. Merve kadınlarla kısa bir sohbetin ardından, paketin onda olmadığını daha sonra arkadaşı bıraktığında onlara teslim edeceğini söyledi. Sonra da cebinden biraz para çıkararak genç olana uzattı. Kadınlar da teşekkür ederek oradan ayrıldılar. Merve'yle yürüyüp biraz uzaklaştıktan sonra bana şunları söyledi:

“O kadınlar bizim burada oturuyor. Durumları çok kötü, evlerini bir görsen... Çok kötü durumdalar. Kadının kocası da sahip çıkmıyor, adamın nerede olduğu belli değil. Bizim de arkadaşlarla kurduğumuz bir grubumuz var, hayır işlemek isteyenlerin olduğu bir grup. Orada kimin durumu ne kadar müsaitse herkes o kadar para koyuyor, eve yiyecek alıyoruz, üstlerine bir şeyler alıyoruz. Şimdi de çocuklara ayakkabı, kıyafet alma sözü vermiştik, onu istemeye gelmişler. Ama daha bana ulaşmadı işte.”

Merve ve arkadaşları her ay maaşlarını aldıklarında aralarında topladıkları bu parayla dinen onlara emredileni yapmaya çalışıyor, müminlere destek oluyorlardı. Merve bir yandan

“Vallahi böyle insanlara yardım ettiğimden beri hiç para sıkıntısına düşmedim. Ne zaman bitti desem o zaman bir yerden para çıktı.” diyerek, bu yaptığı yardımların da karşılığını aldığından bahsediyordu. Böylece Allah’ın isteğini yerine getiren Merve’nin doğru yolda olduğu da daha bu dünyadayken onaylanmış oluyordu.

Dilber de tıpkı Merve gibi, kadınlara destek olan görüşmecilerimden bir tanesiydi. Dilber’in kazancı oldukça iyiydi ve o da bunun bir kısmını diğerlerine yardım ederek değerlendiriyordu. Dilber’e bu konudaki deneyimleri üzerine sorduğumda bana üç kız çocuğunun eğitim masraflarını karşıladığını anlatmıştı:

“Kur’an okumaya gittiğim yerlerde (aynı zamanda hiçbir karşılık beklemeden istenildiğinde evlere Kur’an okumaya gidiyordu) bana kimin neye ihtiyacı var, kadınlar gelir söyler. Ben de elimden geldiğince onlara yardım ederim. Edemezsem de edecek insanlara söylerim. Şimdilik üç kız okutuyorum. Anneleri de bazen dükkanıma gelir, onların bedavaya bakımlarını yaparım, saçlarını boyarım.”

Bu kadınlar erkeklere karşı hem kendi haklarını savunuyor hem de diğer kadınlara destek oluyorlardı...Kimilerine göre kadınların cinsiyetleri yüzünden erkeklerden geri kaldıkları diğer alanlardan biri de ibadetleridir. Burada kadınlara esas engel olarak regl olmaları gösterilir ve hayız halindeyken ibadetten uzak durmaları konusunda uyarılırlar. Buna kanıt olarak da hadisler gösterilerek, Muhammed’in kadınların adetliyken Kur’an’dan hiçbir şey okuyamayacağını söylediği aktarılır (Diyanet İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, tarih yok). Bir keresinde bu konu Kuran kursunda da açılmış ve Esra hoca da hayız halindeyken camiye zorunlu değilsek (camide görevlendirilmek gibi durumlar) girmememiz gerektiği konusunda bizi uyarmıştı. Sınıftaki kadınlardan biri ibadetlerden hangisini yapmakta serbest olduğumuzu sorduğunda ise mümkünse Kur’an’a el dahi sürmememiz gerektiği ama eğer çok istiyorsak Allah’a Arapça değil de Türkçe dua edebileceğimizi söylemişti...

Ancak tüm verilen bilgilere rağmen bu da üzerinde fikir birliği sağlanmış bir konu değildir. Karşıt görüştekiler kadının regl olmasının dinen bir engel oluşturmadığını ve dileyenin adetliken de Kur'an okumak, oruç tutmak ve namaz kılmak gibi ibadetleri yerine getirebileceğini söylemektedirler (Kuran Araştırmaları Grubu, 2018:458). Kadınların hayız halinde ibadetlerini hiçbir aksaklık olmadan yerine getirebileceğini savunanların aynı zamanda karşı çıktığı görüşe sunduğu hadisler de vardır. Örneğin, Ayşe adetliken Muhammed ondan seccadesini getirmesini isteyince Ayşe, Peygambere regl olduğunu söyleyerek onu uyarır, bunun üzerine Muhammed de “Aybaşı, senin isteğinle olan bir şey değildir. Sen mescide git, bana seccadeyi getir.” demesi, Muhammed'in kadınların regl olmalarının hiçbir şeye engel olmadığını düşündüğüne kanıt olarak gösterilir (Taslaman & Taslaman, 2019:152). Kadınların adet döneminin erkekler tarafından bir sorun olarak görülmesi, kadınlarla yatakların ayrılması ve onların ibadetten mahrum bırakılması gibi durumlar genellikle Yahudilerden alınmış pratikler olarak kabul edilir ve İslam'da böyle bir şeye yer olmadığı söylenir. İslam en başında kadına hak ettiği değeri teslim etmiş ve diğer inançlarda olduğu gibi Havva'yı günahların kaynağı ilan etmeyerek, cennetten atılmalarına neden olan günahın işlenmesinde, erkek ve kadını eşit olarak sorumlu tutmuştur (Jawad, 1998).

Görüştüğüm kadınların birçoğu yalnızca adetliken ibadetlerini yerine getirebilecekleri iddiası ile yetinmiyor aynı zamanda camide sahip oldukları yeri de sorguluyordu. Bu Müslüman bir kadının karşı çıkabileceği en uç noktalardan biri olarak kabul edilir. Nitekim Müzeyyen de bunun pek akıllıca bir fikir olmadığını söylemişti. Müzeyyen ile görüştüğüm sırada ona bazı kaynaklarda Peygamber Muhammed zamanında kadın ve erkeklerin birlikte namaz kıldığı, camide aynı alanı paylaştığı gibi anlatılar ile karşılaştığımı ve onun bu konu hakkında ne düşündüğünü sormuştum. Doğrusunu söylemek gerekirse Müzeyyen'in bu görüşe katılacağını ve kadınların erkekler ile birlikte ibadetlerini yerine

getirmede hiçbir sakınca olmadığını söyleyeceğini düşünmüştüm. Gelgelelim Müzeyyen çok daha farklı düşüncelere sahipti:

“Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında evet, olmuş böyle. Ama artık o devir yok. Allah korusun orada kimin kime bakacağı bilinmez. Bir anda şeytan insanın aklına girer. Ben camide kadın ve erkeklerin ayrı olması taraftarıyım. Hem kadınlar birbirleri ile daha rahat olurlar. Ayağını, bacağını uzatacaksın atıyorum. Ya da yolcusun, hasta olmuşsun, ay halindesin, kadına söylersin bunu ama erkeğe anlatamazsın.”

Müzeyyen, Muhammed zamanında İslam’ın çok daha farklı pratiklere sahip olduğunu reddetmiyor, kabul ediyordu. Fakat ona göre insanlar Peygamber dönemindeki müminlerle aynı değildi ve belli ki şeytanın ayartmalarına daha açık bir durumdaydılar. Bu nedenle kadın ve erkeğin bir arada namaz kılması, camide aynı yerde toplanması kabul edilebilecek bir şey değildi. Hem bu kadının avantajlı olduğu bir durumdu. Müzeyyen yolculuk sırasında kalacak yeri olmayanların camiye sığınabileceğini, orada dinlenebileceğini düşünüyordu. Fakat eğer bu kadın hayız halindeyse ve namaz vakti geldiğinde namaz kılamıyorsa bunu etrafındaki erkeklere açıklamak zorunda kalacaktı ki bu da birbirine yabancı olan kadın ve erkeğin bu denli özel konulardan bahsederek dinen günaha girmeleri demekti. Müzeyyen bu durumu “Şüyuu vukuundan beterdir.” sözleriyle açıklıyordu. Camide böylesi bir şeyin yaşanması da herhalde pek iyi bir fikir değildi...

Müzeyyen gibi düşünen kadınların yanında, Müslüman kadınların erkekler ile birlikte aynı yerde ibadet edebileceklerini savunanların da sayısı bir hayli fazladır. Bu kadınlar yine Peygamber döneminden günümüze ulaşan kayıtlara işaret eder ve uygulanan pratiklerin zaman içerisinde değiştirildiğini öne sürer. Buna göre; Muhammed henüz hayattayken kadınlar erkekler ile aynı yerde namaz kılıyor, ibadetlerini hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan yerine getiriyordu. Hatta bazı kaynaklarda Muhammed namaz kıldırırken bir kızın

Muhammed'in önüne geçmiş bir şekilde ibadetini gerçekleştirdiğine de yer verilir (Barlas, 2002:46). Peygamber döneminde Müslüman kadınların erkekler kadar özgür olduğu düşünülür. Hatta kadınların yalnızca erkekler ile birlikte namaz kılmadığı aynı zamanda tıpkı onlar gibi imamlık da yapabildiğini anlatırlar. Ümmü Varaka da bu kadınlardan biridir ve Muhammed'in uygun görmesiyle kadın ve erkeklerden oluşan müminlere namaz kıldırıştır (Ahmed, 1992:61). Muhammed'in ölümünden bir süre sonra da bu pratiklerin devam ettiği ve kadınların imamlık görevini özgürce yerine getirdiği söylenir. Ancak bu durum ikinci halife olan Ömer ile birlikte değişmeye başlamış ve kadınların hacca gitmeleri, camide namaz kılmaları gibi hakları sorgulanmıştır (Ahmed, 1992:61). İlerleyen yıllarda da erkeklerin hakimiyeti tamamen ele geçirmesi ile kadınlar Peygamber dönemindeki haklarını tamamen yitirmiş ve çeşitli kısıtlamalara tabi tutulmuşlardır.

Bu düşüncelerin görüştüğüm kadınlarda nasıl var olduğunu öğrenmek adına konuyu Dilber'e açtığımda, Muhammed zamanında kadınların çok daha özgür olduğu ve hiçbir kısıtlama yaşanmadığına katılıyordu.

"Evet bu doğru. Camide kadın değerliydi. Allah'ın Peygamberimize kız evlat vermesi ama erkek çocuklarının hep ölmesi de bundandır zaten. Yoksa Allah ona neden bu kadar kız çocuk versin? Fatma anamız geldiğinde, Hz. Muhammed (s.a.v.) ayağa kalkar, onu karşılardı. Hatta biz biliyoruz ki Fatma anamız gerektiğinde ona karşı da çıkardı. Hz. Muhammed (s.a.v.) kadınlara karşı hep sevgiyle yaklaşmıştır. Kadının camide ayrılması çok sonra oldu."

Dilber'in dini nedenler ile pek çok yere seyahat ettiğini ve İslam'da önemli görülen merkezleri ziyaret ettiğini biliyordum. Ona daha önce bir kadın imam ile karşılaşp karşılaşmadığını sorduğumda bana böyle camilerin olduğunu fakat daha önce bir kadın tarafından kılınan namaza katılmadığını söyledi. Ancak ziyaret ettiği yerlerde buna benzer şeyler kulağına gelmişti. Bunun ardından böyle bir fırsat olsa değerlendirir miydi diye merak

edip sormuştum o da “İmkanım olsa tabii ki isterdim.” diye yanıt vermişti. Kur’an kursunda karşılaştığım kadınların çoğu böyle bir düşünceyi muhtemelen duymak dahi istemezdi. Bazı Müslüman kadınlar için dinde kadın ve erkeğin bulunması gereken noktalar belirgin bir şekilde ayrılmıştı. Fakat geriye kalan kadınlar hem kendi deneyimleri hem de karşılaştıkları metinler aracılığıyla onlara öğretilenlere karşı çıkıyor, İslam’ın gerektiği gibi yaşanılmadığını düşünüyorlardı. Ancak bu karşıtlık herkes tarafından aynı şekilde sergilenmiyordu. Vera, Nigar gibi kadınlar İslam’ın onlara daha çok hak tanıdığını ve bundan tam anlamıyla yararlanamadıklarını düşünse de bu konuda herhangi bir şey yapmayı düşünmüyor, olduğu gibi kabul ediyor ve camide namaz kıldıklarında yapılan uyarılara uyum sağlıyorlardı. Fakat Huriye onlar gibi değildi.

Onunla kadının camideki yeri üzerine konuştuğumuzda bu konuda söyleyecek çok şeyi vardı. Hevesle erkeklerin İslam’ı nasıl ele geçirdiğinden ve böylece insanları (çoğunlukla da kadınları) dinden uzaklaştırdıklarından bahsetmeye başlamıştı. Huriye’ye de gençken caminin daha çok erkeklere ait bir yer olduğu ve kendisinin namazını evde kılmasının daha doğru olacağı gibi düşünceler öğretilmişti. Fakat evlendikten sonra dini araştırmaya daha çok vakit bulmuş ve duyduğu şeyleri sorgulamaya başlamıştı. Mevcut pratiklerde eşitsizlikler görmüş ve tüm bunların erkeklerin bir uydurması olduğunu düşünmüştü.

“Erkekler kadınlara göre çok daha rahat yaşıyor İslam’ı, kadınlar çok zorlanıyor.” diyordu. Kadın ve erkeklerin birarada bulunduğu bir camide namaz kılmayı çok istediğini söylemişti. Bu isteğinin sonucunda ortaya çıkan bir deneyiminden de bahsetmişti: “Bana şimdi gittiğim camide arka kapıdan girmem gerektiği söylendi. İlk zamanlar bu söylediklerini yaptım çünkü nasıl bir tepki alacağımı bilmiyordum. Rezillik çıksın istemedim. Bir yandan da içime oturdum, baktım bu mesele sürekli aklımı kurcalıyor ben de erkeklerle aynı kapıdan girmeye başladım. Hiçbir şey de olmadı, artık hep öyle giriyorum.”

Araştırmam sırasında görüştüğüm kadınların inandığı din onların en temel konularda bile çok farklı düşünmelerine olanak veriyordu. Küçük bir grupta bile onlarca farklı düşünceye rastlamak mümkündü. Ancak ortak olan bir şey vardı ki bu kadınların hepsi İslam ile birlikte değer gördüklerini düşünüyorlar, inançları sayesinde kendilerini güvende hissediyorlardı. Sadece bunu daha farklı yollardan giderek sağlamaktaydılar. Kadınlar isterse, Peygamber döneminde ortaya koyulan pratikleri örnek göstererek, adaletsiz buldukları erkekleri sorgulayabiliyordu. İslam erkek egemen bir inanca karşı çıkmaları için yeterli alanı sağlamada başarılıydı.

SONUÇ

Bir ekonomiyi kapitalist olarak adlandırmak için bakılması gereken iki nokta vardır: mal ve hizmetlerin kâr amaçlı üretilmesi ve bu üretimi emek gücünden başka bir sermayesi olmayan kişilerin, belirli bir ücret karşılığında gerçekleştirmesi. İşverenin elde ettiği bu kazanç yatırıma yöneliktir (Fülberth, 2018:23). Yatırım için gerekli görülen kar ise piyasaya sunulan ürünler ile elde edilir. Bu malların değerini belirleyen ise üretim tekniğinin gerektirdiği toplam işgücüdür (Akyüz, 1980:8). Öyleyse diyebiliriz ki çalışanların aldığı ücret azaldıkça işverenin elde edeceği karda artış gerçekleşecektir. Bu en başından beri çıkar çatışmalarıyla dolu bir ilişkiydi. Bu nedenle çeşitli dönemlerde krizler yaşandı. En sonunda ise 1980’li yıllarda yaşanan krizlerden birine çözüm olacağı düşüncesiyle, neoliberal ekonomi politikaları ile tanıştık ve dünya genelinde sınıflar arası gelir dağılımında adaletsizlik arttı. Girişimcilik desteklenerek, devletin sektörler üzerindeki etkisi en aza çekildi. Devletin tanımı yeniden yapılarak, özel mülkiyet haklarından ve özgürce işleyen piyasadan yana olması istendi böylece finansallaşma her alana sirayet ederek, gündelik yaşamda da etkisini gösterdi (Harvey, 2015).

Weber, kapitalizm ve rasyonelleşme ve bunların insanlar üzerindeki etkileri hakkında düşündüğünde henüz 20. yüzyılın başlarıydı. Weber’in karamsarlığını bir kenara koyduğumuzda, yaşanan zihinsel dönüşüm ile birlikte dünyanın büyüünün bozulduğunu ve artık bir demir kafes içerisinde olduğumuzu söylerken pek çok açıdan isabetli bir anlatı sunar. Sahiden de kapitalizmin insanların yaşamlarını daha önce hiçbir kuvvetin gerçekleştiremediği kadar değiştirdiği ortada. Her geçen gün sınıfların kaynaklara erişimi arasındaki mesafe artmakta. Bu da üst sınıfları birçok konuda ayrıcalıklı bir konuma getirirken geriye kalanların sahip olduğu olanakları kısıtlıyor. Kapitalizmin dünyası sermaye sahiplerine mucizelerle dolu bir hayat sunarken, kaynak sıkıntısı yaşayanları sürekli mücadele etmeleri gereken bir dünya ile baş başa bırakıyor.

Üretim araçlarına sahip, ücretli çalışanı olanlar ise kapitalizmin rekabet dolu dünyasının, insanlara aslında nasıl bir alan yarattığını en iyi bilen kişiler zira bu ilişkilerin tam olarak merkezinde yer alıyorlar. Ritzer'ın da vurguladığı gibi, sermaye sahiplerinin daha fazla kazanç elde etmeleri için tüketicileri ikna etmesi gerekiyor. Sundukları mal ve hizmetler ne kadar ilgi çekici hale gelirse, birikimleri artacak ve yatırımları da o denli büyüyecektir. Ritzer bu noktada, tüketim merkezlerini katedrale benzeterek, çekicilik sorununa bir çözüm olarak üretilen bu alanlarda bir yeniden büyüleme sürecinin yaşandığını öne sürüyordu. Bu alanların tüketiciler için gün geçtikçe çekiciliğini arttırdığı ve katılımcılara oldukça yoğun duygular yaşattığı inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak insanların hissettiklerinin Ritzer'ın kullandığı şekliyle bir yeniden büyüleme olduğunu düşünmüyorum. Ancak böyle bir durumun varlığını kabul edip kullanılan kavramı reddetmenin, eleştiri sahibine yerine yenisini koymak için de bir sorumluluk yüklediği inancındayım. Fakat bu sorumluluğun da ötesinde, Ritzer'ın kavramını sorgulamaya başladığımda bahsi geçen duyguları başka bir kavramla açıklama isteği içindeydim. Böylece tezimde Kant'ın öne çıkardığı yüce kavramından destek alabileceğimi düşünerek, kapitalist tüketim merkezlerinin sahip olduğu çekiciliği, yüce ve güzel duygularının uyum halinde aynı anda var olması ile ilişkilendirdim.

Weber'in büyü bozulmuş dünyasında, kozmos artık büyü güçleri ile var olmaz ve olaylara karşı getirilen açıklamalarda tanrı ve şeytanların etkisinden bahsedilmez (Swedberg & Agevall, 2016:86). Tam anlamıyla bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüm sonrasında değişen dünyada büyüü yeniden var etmek yine benzer bir güce sahip olmayı gerektirir. Bu güç tıpkı din gibi, insanların yaşamlarının her anına sızmayı başaracak kuvvette olmalıdır. Bana kalırsa büyü bozulan dünyada, şimdilik büyüü yeniden var edebilecek en etkili şey din ve inanç sistemleridir. Ancak insanların ne kadar yaratıcı olduğunu hesaba katacak olursak bu her an değişme ihtimalini taşıyor ve belki de bir süre sonra insanların ortaya

koyduğu faaliyetler sonucunda bizi bambaşka bir zihinsel dönüşüm bekliyor. Bunu ancak yaşayarak öğreneceğiz...

Kapitalizmin nasıl bir yapıya sahip olduğunu ve insanların üzerinde hangi etkilere sebep olabileceği üzerine düşündükten sonra geriye Türkiye'yi yaşanan bu gelişmeler etrafında konumlandırmak kalıyordu. Türkiye, Cumhuriyet'in ilan edilmesini takip eden yıllarda çoğu kez küresel piyasalara eklemlenmeye çalıştıysa da bu konuda ancak 1980'li yıllarda etkili adımlar atmaya karar verdi. Böylece ABD ya da Avrupa'da gerçekleşenle birebir olmasa da Türkiye'de de neoliberal politikalar etkili oldu ve alınan kararlar insanların yaşamlarının her alanında hissedildi. Zaten var olan sınıflar arası farklar arttı ve yalnızca üst sınıfların geliri yükseldi. Bu da tıpkı diğer kapitalist ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de insanların çoğuna var olan hayatla mücadele etme gereksinimi yaratmıştı. Erbakan siyasette daha aktif bir rol üstlenmeye karar verdiği günlerde, muhafazakar kesimin bu mücadelede daha çok yıprandığını ve zaten temelinde adaletsizlik olan kapitalist sistemin, Türkiye'de kabul edilen değerler etrafında dindar insanlar için daha da adaletsiz bir hale geldiğini ve dışarıda bırakıldıklarını söylüyordu. Gelgelelim bu durum 2000'ler ile artık tamamen ortadan kalktı ve Müslüman olmak rekabette yer almaya bir engel olmaktan çıktı- kimileri daha avantajlı bir şeye dönüştüğünü de belirtir. Böylece Türkiye'de kaynaklara erişim problemi tamamen sınıfsal bir boyut kazandı.

Çalışmamda günümüz Türkiye'sinde Müslüman bir kadın olmanın cazibesi üzerine odaklandım. Araştırmama katılan kadınlar, kapitalist tüketim ilişkilerinin dışında bırakılan ya da buna gönüllü olan kadınlardı. Bu benim için onların aynı zamanda, sistemin sunduğu hayatla mücadele edenler ya da etmeyi tercih edenler olduğu anlamına geliyordu. Müslüman olmaları onların kimliklerinden ayrı düşünülemez bir özellikleriydi ve zaten onlarla görüşme nedenim de en başında buydu. Kapitalizmin sunduğu dünya ile mücadele etmek zorunda kalanların yöntemleri sahip oldukları koşullara göre değişiklik gösterir ve her grubun tıpkı

diğer pek çok meselede olduğu gibi, karşılaştığı soruna yönelik geliştirdiği çözümler de farklılık gösterecektir. Bana kalırsa bu çözümlerden birini insanlara din ve inanç sistemleri sağlamaktadır. Araştırmamda, Türkiye’de alt sınıftan Müslüman bir kadın olmanın, gündelik hayata taşınan pratikler aracılığıyla, kapitalizmin demir kafesine karşı mücadele kapısını araladığını ve karşılaşılan olaylara Allah ve İblis kaynaklı açıklamalar getirerek, dünyayı yeniden büyülemeye olanak tanıdığı sonucuna ulaştım.

Kadınlar gündelik İslam’da sergiledikleri pratikler aracılığı ile rasyonelleşen ve mistik olandan uzaklaşan dünyayı ters yüz eder ve İslam’ın dünya kavrayışını benimseyerek, ahiret odaklı bir hayat sürdürürler; ne tamamen dünya işlerinden ellerini çekerler ne de etraflarının melek ve şeytanlar ile çevrildiğini akıllarından çıkarırlar. Böylesi bir hayat, kişilerin karşılaştıkları başarısızlıkların sorumluluğunu tamamen onlara yükleyen neoliberalizmin dünyasından (Harvey, 2015) çok farklıdır. Müminler, başarısızlığın tıpkı başarı gibi Allah kaynaklı olduğu ve aslında yaşanılan her şeyin (doğru yoldan sapılmadıkça) onların hayrına gerçekleştiği görüşü etrafında birleşmişlerdir. İslam, kapitalizmin soğuk ve yalnız dünyasını yeniden büyüleyerek, Müslüman kadınlara mücadele alanı yaratır. Bu, Türkiye’de İslam’ın kadınlara sunduğu cazibelerinden biridir.

Üzerinde durduğum bir diğer konu ise Müslüman kadınların kendi aralarında kurdukları ilişkiler üzerineydi. Erkek ve kadın Müslümanlara, yine kendilerinden olanlar ile, Allah yolunda dostluk kurmaları gerektiği söylenir bu da görüştüğüm kadınların özellikle dindar kadınlar ile yakın ilişkiler kurduklarını açıklamaktadır. Ne var ki hem Türkiye devleti kurulduğundan itibaren hem de İslam literatüründe baskın olan erkek sesi genel anlamda Türkiyeli kadınlar, özelde ise Müslüman kadınlar için kapitalist hayatın yanında mücadele etmeleri gereken başka bir alan yaratır. Ancak İslam, etkili olduğu her coğrafyada erkek sesinin daha çok çıktığı bir din olmuşsa da bu durum özellikle son yıllarda değişmeye başlamıştır. Türkiye’nin durumu ise, halkının çoğunluğu Müslüman olan diğer devletlere

kıyasla oldukça özeldir. Mustafa Kemal Atatürk ve yönetimi tarafından kurulan bu yeni devlette laiklik ilkesi esas alınmış ve kurumlar bu anlayış etrafında yeniden düzenlenmiştir.

20. Yüzyılın ortalarından itibaren Türkiye’de her ne kadar İslami hareketler güç kazandıysa da Cumhuriyet ile edinilen kadın hakları varlığını sürdürmeye devam etmiş ve böylece kadınlar da tıpkı erkekler gibi eğitim alma fırsatını elde etmiştir. 1980’ler ile birlikte muhafazakar kadınların da bu olanaklardan daha çok yararlandığı ve zaman içerisinde seslerini daha çok yükseltebildikleri ile karşılaşılıyor.

Görüşme gerçekleştirdiğim kadınların bazıları bu harekete dahil olmamış, geleneksel olarak adlandırabileceğimiz pratikleri benimsemiş kadınlardı. Diğerleri ise Müslüman kadınlar arasında başlayan bu hareketin rüzgarını hissetmiş, pratiklerini de buna göre biçimlendirmiş kadınlardı. Araştırmamda her iki gruptan kadınların da sahip oldukları olanaklar etrafında kendilerine bir hareket alanı oluşturdukları ile karşılaştım. Bu kadınların İslam’ı kavrayış biçimleri birbirinden kimi zaman oldukça farklılaşıyordu. Ancak buna rağmen, İslam’ın onları değerli hissettirdiği ve erkeklerin dünyasında Müslüman bir kadın olarak var olmanın onlara pek çok konuda güçlü hissettirdiğine ulaştım. İslam sahip olduğu anlatı ile kadınlara, baskın erkek sesine karşı direnebildikleri bir alan sunuyordu. Bu da Türkiye’de İslam’ın kadınlara sunduğu diğer cazibesiydi.

Böylesi küçük bir grupta dahi birbirinden farklı İslam pratiklerine rastlamak, bize tek bir İslam’dan bahsedemeyeceğimizin en büyük kanıtını sunar. Ancak zaten antropologlar olarak İslam’ı tanımlamak bizim değil teologların işidir. Bizi ilgilendiren insanların gündelik hayatlarında İslam’ın nasıl var olduğu ve o dönem içerisinde hangi anlamları taşıdığıdır. Bu çalışmada Türkiye’de İslam’ın kadınlara hangi cazibeleri sunduğunu araştırdım ve bunun sonucunda; İslam’ın büyüğü bozulan dünyayı yeniden büyüleme kabiliyetine sahip olduğuna ve erkeklerin baskın sesine karşı kadınlara direnme alanı sağladığına ulaştım.

KAYNAKÇA

- Afsaruddin, A. (2007). *The First Muslims: History and Memory*. Oxford: Oneworld Publications.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 44(3), 197-228.
- Ahmad, F. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Hil Yayın.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F., & Turgay, B. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ahmad, M. (2016). Literary Miracle of the Quran. *International Journal of Islamic Studies* (3), 205-220.
- Ahmed, L. (1992). *Women and Gender in Islam*. New Haven: Yale University Press.
- Akbaş, A. (2007). Özdenetim Bilinci: Nefsi Aşma. *Dİyanet Dergi*, 32-35.
- Akçaoğlu, A. (2018). *Zarif ve Dinen Makbul: Muhafazakar Üst-Orta Sınıf Habitusu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akkaya, H. (2011). *Kadınların Konu Edildiği Rivayetlerde Ortaya Konan Değerlerin Eğitsel Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akşin, S. (2006). 1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu. Ed. H. İnalcık, & M. Seyitdanlıoğlu içinde, *Tanzimat* (s. 83-90). Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Akural, S. M. (1984). Kemalist Views on Social Change. Ed. J. M. Landau içinde, *Atatürk and the Modernization of Turkey* (s. 125-152). Colorado: Westview Press.
- Akyüz, Y. (1980). *Sermaye Bölüşüm Büyüme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Amanullah, M. (2009). *Islamic Dreaming An Analysis of Its Truthfulness and Influence*. Ed. K. Bulkeley, K. Adams, & P. Davis içinde, *Dreaming In Christianity and Islam: Culture, Conflict, and Creativity* (s. 98-110). New Jersey: Rutgers University Press.
- Anadolu Ajansı. (2018, 12 07). *Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş: Kur'an'ın girmedığı kalp, karanlık bir kalptir*. Nisan 2020 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/diyanet-isleri-baskani-prof-dr-ali-erbas-kur-anin-girmedigi-kalp-karanlik-bir-kalptir/1331884> adresinden alındı
- Arat, Y. (2005). *Rethinking Islam and Liberal Democracy*. New York: State University of New York Press.
- Asad, T. (1986). The Idea Of An Anthropology of Islam. *Center For Contemporary Arab Studies*, 17(2), 1-30.
- Asad, T. (2008, Ekim 1). Thinking About Religion, Secularism and Politics. (H. Kreisler, Röportaj Yapan)
- Asad, T. (2015). *Dinin Soykütükleri: Hristiyanlıkta ve İslamda İktidarın Nedenleri ve Disiplin*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Aydar, H. (2005). Kur'an'da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* , 5(1), 39-60.
- Aydar, H. (2009). Istikhara and Dreams: Learning about the Future through Dreaming. Ed. K. Bulkeley, K. Adams, & P. Davis içinde, *Dreaming in Christianity and Islam: Culture, Conflict, and Creativity* (s. 123-136). New Jersey: Rutgers University Press.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bailey, F. E. (2006). Palmerston ve Osmanlı Reformu. Ed. H. İnalcık, & M. Seyitdanlıoğlu içinde, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (s. 199-240). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Banks, M., & Morphy, H. (1999). *Rethinking Visual Anthropology*. Yale University Press.
- Barlas, A. (2002). *"Believing Women" in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Quran*. Austin: University of Texas Press.
- Barnard, A., & Spencer, J. (2010). *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. New York: Routledge.
- Berglund, J. (2008). Teaching Islam with music. *Ethnography and Education*, 3(2), 161-175. doi:10.1080/17457820802062409
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Binark, M., & Kılıçbay, B. (2002). Consumer Culture, Islam and the Politics of Lifestyle. *European Journal of Communication*, 17(4), 495-511.
- Bora, T. (2005). Turgut Özal. Ed. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7* (s. 589-601). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brumfitt, J. H. (1972). *The French Enlightenment*. NY: The Macmillan Press.
- Buğra, A., & Savaşkan, O. (2014). *Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çakıcı, İ. (2018). Kur'an Tilavetinde Nitelik Sorunu. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 18(1), 147-175. doi: 10.33420/marife.397034
- Çalık, F. (2011). Bir Semantik Analiz Denemesi: Kur'an'da 'Kalp' Kavramı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 167-190.
- Çöçel, G. (2019). *Gaziantep'te Üst Orta Sınıf Kadınların Tüketim Pratikleri ve Yeni Muhafazakar Kimlik*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dağcı, T. (2019). İslam Dünyasından Yapılan Tercümelerin Toplumsal Etkileri ve Sonuçları (1960-1990 Arası Dönem). *Journal of Turkish Studies*, 14(6), 3187-3198.

- Delaney, C. (2014). *Tohum ve Toprak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demiralp, S. (2009). The Rise of Islamic Capital and the Decline of Islamic Radicalism in Turkey. *Comparative Politics*, 41(3), 315-335.
- Demirel, T. (2005). Adalet Partisi. Ed. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm* (s. 548-583). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dikici, A. (2006). İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (10), 77-104.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. (2018). *Fetvalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/49/namazda-veya-namaz-disinda-aglamak-abdesti-bozar-mi-> adresinden alındı
- Din işleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. (tarih yok). *Okunan Kur'an-ı Kerim'i dinlemenin hükmü nedir?* Nisan 2020 tarihinde <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/786/okunan-kur-an-i-kerim-i-dinlemenin-hukmu-nedir-> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2013). *Dua Rehberi*. Ankara, Çankaya, Türkiye.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2018, Kasım 30). *Cuma Hutbesi: "Nefis: İyi ve Kötünün Mücadele Alanı"*. Nisan 2020 tarihinde <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/12182/cuma-hutbesi-nefis-iyi-ve-kotunun-mucadele-alani> adresinden alındı
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2019). *Hadislerle Kadın*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Diyanet İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. (tarih yok). *Âdet halindeki bir kadın Kur'an-ı Kerim okuyabilir mi?* Nisan 2020 tarihinde <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/107/adet-halindeki-bir-kadin-kur-an-i-kerim-okuyabilir-mi-> adresinden alındı
- Dölek, A. (2006). Hadislerde İman Hususundaki Vesveseler, Tedavi Yolları ve Telkinin Önemi. *Diyanet Dergi*, 42(4), 121-143.

- Duignan, B., & Bird, O. (1998, Temmuz 20). *Immanuel Kant*. Nisan 2020 tarihinde Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Immanuel-Kant> adresinden alındı
- Eldem, E. (2013). Istanbul as a Cosmopolitan City: Myths and Realities. Ed. A. Quayson, & G. Daswani içinde, *A Companion to Diaspora and Transnationalism* (s. 212-230). Blackwell Publishing.
- Eldem, E. (2014). (A quest for) the bourgeoisie of Istanbul. Ed. U. Freitag, & N. Lafi içinde, *Urban Governance Under The Ottomans: Between cosmopolitanism and conflict* (s. 159-186). New York: Routledge.
- Erdem, A. R. (2014). Atatürk'ün Bilime Verdiği Önem: Bilimi ve Bilimsel Düşünceyi Hayatta Rehber Edinmesi. *Belgi*(8), 1033-1046.
- Eriksen, T. H., & Nielsen, F. S. (2013). *A History of Anthropology*. London: Pluto Press.
- Faulkner, N. (2016). *Marksist Dünya Tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Frazer, J. G. (2017). *Altın Dal*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fülberth, G. (2018). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Geertz, C. (1966). Religion as a Cultural System. Ed. M. Banton içinde, *Anthropological Approaches to the Study of Religion* (s. 1-46). London: Tavistock.
- Geertz, C. (1968). *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia*. Yale University Press.
- Giorgetti, F. M., & Batır, B. (2008). İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*(13-14), 27-56.
- Göçmen, D. (2017). Giriş. I. Kant içinde, *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler* (s. 7-45). İstanbul: Hil Yayın.
- Gökalp, Z. (2010). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Gökalp, Z. (2010). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri*. İstanbul: Metis.
- Gümüşlü, B. (2008). Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*(8), 123-144.
- Harman, C. (2015). *Halkların Dünya Tarihi: Taş Devri'nden Yeni Binyıla*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Heller, H. (2019). *A Marxist History of Capitalism*. Abingdon: Routledge.
- Heyd, U. (1950). *Foundations of Turkish Nationalism*. London: The Harvill Press.
- Heywood, A. (2017). *Political Ideologies*. London: Palgrave.
- Hirschkind, C. (2006). *The Ethical Soundscape: Casette Sermons and Islamic Counterpublics*. New York: Columbia University Press.
- Hobsbawn, E. (1998). *Devrim Çağı 1789-1848*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hudson, S., & Smith, C. (2010). *Symbolic and Interpretive Anthropologies*. Mart 2020 tarihinde The University of Alabama Department of Anthropology: <https://anthropology.ua.edu/theory/symbolic-and-interpretive-anthropologies/> adresinden alındı
- Hürriyet. (2012, Şubat 07). *Hem dindar hem çağdaş nesil olmaz mı*. Nisan 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hem-dindar-hem-cagdas-nesil-olmaz-mi-19860976> adresinden alındı
- Inayat, Q. (2005). Islam, Divinity, and Spiritual Healing. Ed. R. Moodley, & W. West içinde, *Integrating Traditional Healing Practices Into Counseling and Psychotherapy* (s. 159-169). Thousand Oaks: Sage Publications.
- İnalcık, H. (2008). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- İşliyen, B. (2019). *Dünyevileşme*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Jawad, H. A. (1998). *The Rights of Women in Islam*. London: Macmillian Press.

- Jenkins, R. (2000). Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium. *Max Weber Studies*, 1(1), 11-32.
- Kant, I. (2017). *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler*. İstanbul: Hil Yayın.
- Karadaş, C. (2017). Rüyanın Mahiyeti Bilgi ve Hüküm Değeri. *Diyanet İlmi Dergi*, 53(1), 43-62.
- Karaduman, M. (2007, Mayıs 15). Röportaj. (Ü. Kızıltepe, Röportaj Yapan)
- Karşlı, İ. H. (2011). Kalpleri Taşlaşanlar. *Diyanet Dergi* (242), 40-42.
- Kaya, R. (2003). Kur'an-ı Kerim'de İnsan - Şeytan İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 1-30.
- Kaymaz, İ. Ş. (2010). Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye'de Kadının Toplumsal Konumu. *Atatürk Yolu Dergisi*, 12(46), 333-366. doi:10.1501/Tite_0000000328
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Koçak, C. (2007). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kolomb, K. (2019). *Seyir Defterleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Komisyon. (2013). *Hadislerle İslam 6*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Komisyon. (2013). *Hadislerle İslam Cilt 1*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Komisyon. (2014). *Hadislerle İslam 3*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Koven, M. J. (2007). The Folklore Fallacy A Folkloristic/Filmic Perspective on 'The Wicker Man'. *Fabula*, 48(3-4), 270-280. doi: 10.1515/FABL.2007.021
- Köse, E. (2011). Dindar Kadınlığın Kurulumunda Tesettür: Beden, Yazın ve Özneleşme. Ed. S. Sancar içinde, *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* (s. 799-823). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kuran Araştırmaları Grubu. (2018). *Uydurulan Din ve Kur'an'daki Din*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.

- Kurtoğlu, Z. (2005). Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset. Ed. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6* (s. 201-216). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2018). *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mahmood, S., & Landry, J.-M. (2017, Nisan 27). *Anthropology of Islam*. Mart 2020 tarihinde Oxford Bibliographies: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0175.xml?rskey=7ev1SL&result=2&q=anthropology+of+islam#firstMatch> adresinden alındı
- Malinowski, B. (1932). *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia*. London: George Routledge and Sons.
- Malinowski, B. (1967). *A Diary in the Strict Sense of the Term*. London: Routledge and K. Paul.
- Mango, A. (1999). *Atatürk*. London: John Murray.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McDonald, A. H. (2019, Ocak 1). Mart 2020 tarihinde Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Tacitus-Roman-historian> adresinden alındı
- Meşe, İ. (2015). İslami bir moda dergisi örneğinde moda ve tesettür: Ne türden bir birliktelik? *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 7(1), 146-158.
- Moore, A. (1980). Walt Disney World: Bounded Ritual Space and the Playful Pilgrimage Center. *Anthropological Quarterly*, 53(4), 207-218. doi: 10.2307/3318104
- Munson, H. (1986). Geertz on Religion: The Theory and The Practice. *Religion*, 16(1), 19-32.
- Murphy, M. (2019, Temmuz 3). *Ari Aster on the Bright and Dark Sides of 'Midsommar'*. Mart 2020 tarihinde The New York Times:

<https://www.nytimes.com/2019/07/03/movies/midsommar-ari-aster.html> adresinden alındı

- Nakhavali, F., & Seyedi, S. (2013). A Research on "Rhythm & Music" in the Qur'an. *International Journal of Linguistics*(5), 21-27. doi: 10.5296/ijl.v5i3.3898
- Navaro-Yashin, Y. (2002). *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. New Jersey: Princeton University Press.
- Okyar, O. (1984). Atatürk's Quest for Modernism. Ed. J. M. Landau içinde, *Atatürk and the Modernization of Turkey* (s. 45-53). Colorado: Westview Press.
- Ortner, S. B. (1984, Ocak). Theory in Anthropology since the Sixties. *Comparative Studies in Society and History*, 26(1), s. 128-132.
- Ostergaard, P., Fitchett, J., & Jantzen, C. (2013). A critique of the ontology of consumer enchantment. *Journal of Consumer Behaviour*, 12(5), 337-344. doi:10.1002/cb.1438
- Özarslan, S. (2009). İslami Kaynaklar Işığında Rüya Konusuna Kelami Bir Bakış. *Diyanet İlmi Dergi* , 4(45), 89-108.
- Özdalga, E. (1998). *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu ve Resmi Laiklik ve Popüler İslam*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Özet, İ. (2019). *Fatih Başakşehir: Muhafazakar Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, M. (2005). İblis'in Trajik Hikayesi -Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair-. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 39-65.
- Öztürk, Ş., Nas, F., & İçöz, E. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 1(2),
- Öztürk, Y. (2011). Kadınlarla İlgili Olarak Hadis Rivayetlerinde Yer Alan "Aklen ve Dinen Eksik Olma" İfadesine Farklı Bir Yaklaşım. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 269-226.

- Parla, T. (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, N. (2015). Kültürel Bir Karşılaşma: II. Mehmed ve Bellini. *Sanat Tasarım Dergisi*(6), 33-37. doi:10.17490/Sanat.2015614362
- Pusmaz, D. (2000). Orucun Bazı Hikmet ve Faydaları. *Diyanet Dergi*(119), 47-49.
- Rahman, A. H. (2015). Modernization of Turkey under Kemal Ataturk. *Asian Social Science*, 11(4), 202-205.
- Ritzer, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2018). *Sosyoloji Kuramları*. Ankara: De Ki.
- Shekha, M. S., Hassan, A., & Othman, S. (2013). Effects of Quran Listening and Music on Electroencephalogram Brain Waves. *The Egyptian Society of Experimental Biology*, 9(1), 1-7.
- Sieyes, E.-J. (2005). *"Üçüncü Sınıf" Nedir?* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Smith, T. W. (2005). Between Allah and Atatürk: Liberal Islam in Turkey. *The International Journal of Human Rights*, 9(3), 307-325.
- Street, B. V. (2020, Ocak 1). Mart 2020 tarihinde Encyclopaedia Britannica: <https://www.britannica.com/biography/Edward-Burnett-Tylor> adresinden alındı
- Subaşı, N. (2005). 1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür. Ed. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6* (s. 217-235). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Swedberg, R., & Agevall, O. (2016). *The Max Weber Dictionary*. California: Stanford University Press.
- Tacitus. (2006). *Germania & Britannia*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Taslaman, C., & Taslaman, F. (2019). *İslam ve Kadın*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.

- Tekin, Y., & Akgün, B. (2005). İslamcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri. Ed. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* (s. 652-681). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Traynor, I. (2006, Haziran 2). Customers flock to Allah's Tailor in Turkey's fashion battleground. İstanbul, Turkey: The Guardian.
- Tylor, E. B. (2016). *Primitive Culture Volume I*. New York: Dover Publications.
- Ulagay, O. (1983). *24 Ocak Deneyimi Üzerine*. İstanbul: Hil Yayın.
- Weber, M. (2013). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. İstanbul: Oda Yayınları.
- Yadsıman, H. Ş. (2005). Kadının İslam Geleneğindeki Yeri ve Konumuna Yahudi-Hristiyan Kültürün Etkilerinden Bazı Örnekler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(14), 59-94.
- Yakartepe, E. Ç., & Binan, C. (2011). İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914). *Megaron*, 6(2), 79-94.
- Yetkin, S. K. (2007). *Estetik Doktrinler*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Yılmaz, Z. (2015). *Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücebaş, S. (2012). Türkiye'de Muhafazakarlığın Gündelik Yaşam Estetiği. *İnsanbilim Dergisi*, 1(2), 62-80.
- Zubaida, S. (1996). Turkish Islam and National Identity. *Middle East Report*(199), 10-15. doi: 10.2307/3012885
- Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de Sünni İslam’ın Müslüman kadınlara sunduğu cazibeler üzerine odaklanır. Dört bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde, antropoloji disiplinde din olgusunun şekillenmesi üzerinde durulur. İkinci bölümde, Osmanlı’nın son dönemlerindeki modernleşme hareketleri ve ardından Cumhuriyet’in kuruluşuyla Batılılaşma çabaları üzerinde durulur ve tüm bunların günümüz Türkiye’sine ulaşan tartışmalar üzerindeki etkisi incelenir. Üçüncü bölümde, alan çalışmasında ulaşılan verileri destekleme amacıyla kapitalist tüketim merkezleri ve bu merkezlerin gündelik hayatta var olma biçimleri incelenir. Son bölümde ise, gerçekleştirilen görüşmeler üzerinden, Sünni İslam’ın Müslüman kadınlara sunduğu cazibeler tartışılır.

Anahtar Kelimeler: İslam, sınıf, rasyonelleşme, büyülenme

ABSTRACT

This study focuses on the attractions offered by Sunni İslam to Muslim women in Turkey. The first part of this study consisting of four sections, focuses on the phenomenon of religion in anthropology disclipine. Second part emphasizes the modernization movements in the last period of Ottoman Empire and the westernization endeavor that emerged with the foundation of Republic and their impact on the discussions that reached to the contemporary Turkey. Third part examines the capitalist consumption centers and the way these centers exist in daily life in order to support the data obtained in the field study. The last part discusses the attractions of Sunni İslam through the meetings.

Keywords: İslam, class, rationalization, enchantment